2026 ئىيۇل-ئاۋغۇست
ئومۇمىي 80-سان

ئۇيغۇرلار

The Uyghurs

ئۇيغۇر مەدەنىيىتى ۋە مەۋجۇدىيىتىنىڭ ژۇرنىلى

The Magazine of the Uyghur Culture and Survival

2026 ئيۇل-ئاۋغۇست

ئومۇمىي 80 -سان

ئۇيغۇرلار

ئايلىق ئۇنىۋېرسال ژۇرنال

ئۇيغۇرلارنىڭ ۋەتىنى قەدىمدە دۇنيا مەدەنىيەتلىرىنىڭ ئوچراشقان مەدەنىيەتلەر مەركىزىدۇر. ھالبۇكى، بۇ يەردىكى ئاساسىي ئېقىم مەدەنىيىتى يەنىلا ئەزەلدىن شۇ جايدا ياشاپ كەلگەن ئۇيغۇرلارنىڭ مەدەنىيىتىدۇر.

باش مۇھەررىر: ئۇيغۇر كۆكئارت

مۇھەررلەر: ھېكمەتيار ئىبراھىم
ئازادئاي غەيرەت

چىقارغۇچى ئورۇن :

ئۇيغۇر پروجېكت فوندى (UPF)

www.uyghursfoundation.org

ژۇرنالنىڭ نەشر ھوقۇقى:
ئۇيغۇر پروجېكت فوندىغا تەۋە.

مەنبەسى ھەققىدە ئىزاھات بېرىلگەن قىسمەن ئەسەرلەردىن باشقا بارلىق ئەسەرلەرنىڭ نەشر ھوقۇقى بۇ ژۇرنالغا مەنسۇب.

ئامېرىكا ئۇيغۇر ئاكادېمىيسى تەشكىللىگەن
«ئۇزۇلمەس رىشتە-ئۇيغۇر مۇنبىرى» كونفىرانسى
2026-يىلى 7-ئاينىڭ 27-كۈنى

80 ـ ساندىكى ئەسەرلەر

ئەسەر ئىسمى	ئاپتورى	بەت
سىز خىتاي ھەققىدە ئېيتالمايدىغان يەتتە ئىش	تۇم كاتىن	1
خىتاي ئۇيغۇرلارغا قارشى ئۆتكۈزگەن جىنايەتلەرنىڭ جازاسىز قېلىۋاتقىنىغا ئون يىل بولدى	كىشىلىك ھوقۇق كۆزىتىش	10
ئىككىنچى جۇمھۇرىيەتنىڭ پەخرلىك جەڭچىسى ھاكىم تۇرسۇن سادىروف	ھاجى ئەكبەر مۇھەممەدنىياز	14
ئامېرىكىنىڭ چەكلىمىسىگە كىرگەن 43 خىتاي شىركىتى		21
خىتاينىڭ جۇغراپىيەسى ۋە خەۋپسىزلىك نىشانلىرى	ئاندرېۋ ناتان، روبېرت روس	26
چىن تۆمۈر باتۇر روھى بىلەن تولغان ھايات	مەمەتجان ياسىن	35
غايە تۇزىقىدىن قانداق قۇتۇلۇش كېرەك؟	ئامىنە ئەلتائى	46
مېھرىبانلىق ئىرسىيەتتىنمۇ؟	ئادەم ئۆمەر	54
خىتاي چۆكۈۋاتامدۇ؟	مايكېل شۇمان	58
تۇنجى نۆۋەتلىك «ئۇزۇلمەس رىشتە ـ ئۇيغۇر مۇنبىرى»دىكى پىكىرلەر	ئەزىز ئۇيغۇر	64
سۈكۈت قىلىش تاللاش ئەمەس» : سابىق ئوقۇتقۇچىنىڭ» لاگېرداىكىلەر ئۈچۈن گۇۋاھلىق بېرىش مۇساپىسى	رۇس ئىنگرام	70
ئامېرىكا ـ خىتاي ھەربىي كۈچ تەڭپۇڭلۇقى ھەققىدىكى ئۇچ خىل كۆزقاراش: كىم غەلبە قىلىدۇ	كۇلۇبر، جونس، ئوخانلون	79
ھاياتىمنى ئۆزگەرتكەن پەيت	يالقۇن ئۇلۇغيول	91
ئىرقىي قىرغىنچىلىقنىڭ بايانى	ئۇيغۇر كۆكئارت	95
دۇنيا خەۋەرلىرىدە ئۇيغۇرلار	ئۆ. ئالماس	100

سىياسەت

سىز خىتاي ھەققىدە ئېيتالمايدىغان يەتتە ئىش

Seven Things You Can't Say About China

توم كاتىن

ئامېرىكا قوشما شىتاتلىرى سېناتورى

Tom Cotton

سز خىتاي ھەققىدە ئېيتالمايدىغان يەتتە ئىش

توم كاتىن

(بېيشى ئالدىنقى ساندا)

خوڭكوڭ زۇلۇمى (داۋامى)

خىتاي كوممۇنىستلىرى قوشۇنلىرىغا تاجاۋۇز قىلىش ۋە قورقۇنچ سېلىشتىن سىرت، پۈتۈن دۇنيادا ئىچكى ئۇرۇش، زۇلۇم ۋە قالايمىقانچىلىق ئۇرۇقىنى چاچتى. جۇلىيا لوۋېل «ماۋزىم: دۇنياۋى تارىخ» ناملىق كىتابىدا، خىتاينىڭ مالايسىيا، ھىندونېزىيە، ھىندىستان، نېپال ۋە پېرۇدىكى قانلىق ئىچكى ئۇرۇشلارنى قانداق قوللىغان ياكى كۈشكۈرتكەنلىكىنى تەسۋىرلەيدۇ؛ شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، خىتاينىڭ پەلەستىن ئىنقىلابچىلىرىدىن تارتىپ ئالجىرىيە ئىسيانچىلىرىغىچە بولغان تۈرلۈك-تۈمەن كوممۇنىستىك رېجىملار ۋە ئىنقىلابچىلارغا مەدەت بەرگەنلىكىنى بايان قىلىدۇ.

ھەر قايسى سەپتىكى نەچچە ئون يىللىق ئۇرۇشلاردىن كېيىن، خىتاي كوممۇنىستلىرى تېخىمۇ ئېھتىياتچان، ئۇزۇن مەزگىللىك نىشانغا ئەھمىيەت بېرىدىغان بىر خىل ئۇسۇلنى قوللانىدى. دېڭ شياۋپىڭ ئۆز پارتىيەسىگە «كۈچۈڭنى يوشۇر، پۇرسەت كۈت» دەپ كۆرسەتمە بەرگەن. كېيىنكى ئون يىللاردا، خىتاي دىپلوماتلىرى ئۆزلىرىنى زىيانسىز ۋە يامان غەرەزسىز كۆرسىتىش ئارقىلىق، كومپارتىيەنىڭ غەربنىڭ ئىشەنچىگە ئېرىشىشىگە ۋە غەربنى غەپلەتتە قالدۇرۇشىغا پۇرسەت يارىتتى.

«كۈچىنى يوشۇرۇپ پۇرسەت كۈتۈش» ئىستراتېگىيەسىدىكى بىردىنبىر كۆرۈنەرلىك مۇستەسنا ئەھۋال تەيۋەن بولدى. خىتاي رەھبەرلىرى غەربلىك كەسىپداشلىرىغا تەيۋەننىڭ خىتاي تېررىتورىيەسىدىن ئايرىلىۋالغان بىر ئۆلكە ئىكەنلىكىنى، زۆرۈر تېپىلغاندا كۈچ ئىشلىتىپ بولسىمۇ تەيۋەننى چوقۇم ۋەتەن قوينىغا قايتۇرۇپ كېلىدىغانلىقىنى قايتا-قايتا تەھدىت ئارىلاش جاكارلىدى. ئەمما ئامېرىكا رەھبەرلىرى

ئىزچىل تۇردە تەيۋەننىڭ ئاپتونومىيەسىنى قوغداپ، خىتاي كوممۇنىستلىرىنىڭ ئىستراتېگىيەلىك جەھەتتىن ئىنتايىن مۇھىم بولغان بۇ ئارالنى بېسۋېلىشىغا يول قويمىدى. بۇ مەسىلە 1996-يىلىدىكى تەيۋەن سايلىمى جەريانىدا ئەۋجىگە چىقتى. ئۇ چاغدا خىتاي تەيۋەننى بېيجىڭ تەرەپدارى بولغان بىر پىرېزىدېنتنى سايلاشقا مەجبۇرلاش ئۈچۈن تەھدىت سالغان ئىدى. كېيىنچە «ئۇچىنچى قېتىملىق تەيۋەن بوغۇزى كىرىزىسى» دەپ ئاتالغان بۇ جەريانىدا، خىتاي يۈز مىڭ ئەسكەرنى سەپەرۋەر قىلدى ۋە تەيۋەن قىرغىقىغا ئاران يېگىرمە مىل كېلىدىغان سۇ تەۋەلىكىگە باشقۇرۇلىدىغان بومبا ئاتتى. بېيجىڭ ھەتتا ئامېرىكىغا قارشى يادرولۇق قورال ئىشلىتىش ئېھتىماللىقىدىنمۇ بېشارەت بەردى. پىرېزىدېنت بىل كلىنتون بۇنىڭغا جاۋابەن تەيۋەن ئەتراپىغا ئىككى ئاۋىياماتكىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان جەڭ گۇرۇپپىسىنى ئەۋەتتى. بۇ خىتاي تەڭ كېلەلمەيدىغان بىر كۈچ كۆرسىتىش ئىدى. خىتاي ئارقىغا چېكىندى، سايلام پىلان بويىچە ئېلىپ بېرىلدى ۋە تەيۋەن خەلقى ئۆزلىرىنىڭ بېيجىڭغا قارشى، دېموكراتىيە تەرەپدارى بولغان پرېزىدېنتىنى قايتا سايلىدى.

خىتاي ئۇچىنچى قېتىملىق تەيۋەن بوغۇزى كىرىزىسىدىكى خورلۇقنا ۋە مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىدى، ئاقىۋەتتە ئامېرىكا بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنىدە «يوشۇرۇنۇپ تۇرۇپ پۇرسەت كۈتۈش» ئىستراتېگىيەسىگە قايتتى. ئەمما، بۇ بويسۇنۇش قىياپىتىنىڭ ئارقىسىدا، كوممۇنىستىك پارتىيە بۇنداق خورلۇققا قايتا دۇچ كەلمەسلىككە كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن ئېلىپ بېرىلغان ھەربىي كېڭەيمىچىلىك يوشۇرۇنۇپ ياتاتتى.

بىر تەرەپلىمە قوراللىنىش بەيگىسى

ئۆتكەن چارەك ئەسىر مابەينىدە، خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيەسى تارىختىكى ئەڭ زور كۆلەملىك ھەربىي كېڭەيمىچىلىكلەرنىڭ بىرىنى ئېلىپ باردى. خەلق ئازادلىق ئارمىيەسى ھەم پارتىيەنىڭ ھەربىي قانىتى، ھەم دۆلەتنىڭ قوراللىق كۈچى بولۇپ، كومپارتىيە خەلق ئازادلىق ئارمىيەسىنىڭ ھەربىي خىراجىتىنى 1000 پىرسەنتتىن ئارتۇق ئاشۇرۇپ، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئەينى ۋاقىتتىكى سەۋىيەسىدىنمۇ زامانىۋىلاشقان، كۆلەم جەھەتتە ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدىن بۇرۇنقى ناتىسىت گېرمانىيەسىگە تەڭ كېلىدىغان بىر ئارمىيە بەرپا قىلدى. پارتىيەنىڭ تۆت مىليون كىشىلىك قوشۇنى دۇنيادىكى ئەڭ چوڭ ئارمىيە بولۇپ، ئۇ بىزنىڭ ئارمىيە كۆلىمىمىزنىڭ تەخمىنەن ئىككى ھەسىسىگە تۇغرا كېلىدۇ، شۇنداقلا بۇ ئارمىيە تېخنولوگىيە جەھەتتىمۇ بىزگە يېقىنلىشىپ قالدى. دۆلەت بايلىقىنىڭ بۇ غايەت زور سېلىنمىسى پارتىيەنىڭ غەرىزىدىن بېشارەت بېرىپ تۇرماقتا.

خەلق ئازادلىق ئارمىيەسى دۇنيادىكى ئەڭ زور قۇرۇقلۇق ئارمىيەسى بولۇپ، ئۇنىڭ 970 مىڭ ئەسكىرى بار. بۇنىڭغا سېلىشتۇرغاندا، ئامېرىكا قۇرۇقلۇق ئارمىيەسى ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشى باشلانغاندىن بۇيانقى ئەڭ كىچىك كۆلەمگە چۈشۈپ قالغان بولۇپ، ھەقىقىي ۋەزىپە ئۆتەۋاتقان ئەسكەرلىرىنىڭ سانى ئارانلا 470 مىڭ ئەتراپىدا. كومپارتىيە خەلق ئازادلىق ئارمىيەسىنى كۆپىنچە هاللاردا 1989-يىلىدىكى تيەنئەنمېن مەيدانى قىرغىنچىلىقىغا ئوخشاش، دۆلەت ئىچىدىكى تەرتىپنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشنىڭ ئەڭ ئاخىرقى چارىسى سۈپىتىدە قوللىنىدۇ. ئەمما بىز كۆرۈپ ئۆتكىنىمىزدەك، بۇ ئارمىيە يەنىلا خىتايغا قوشنا ئەللەر ئۈچۈن كۈچلۈك رەقىب ھېسابلانماقتا.

پارتىيە يەنە ئۆزىنىڭ دېڭىز كۈچلىرىنى تېز سۈرئەتتە كېڭەيتىپ، دۇنيادىكى ئەڭ چوڭ دېڭىز ئارمىيەسى، دېڭىز قىرغىقى مۇھاپىزەت ئەترىتى ۋە دېڭىز خەلق ئەسكەرلىرى قوشۇننى، شۇنداقلا زۆرۈر تېپىلغاندا قوراللاندۇرغىلى بولىدىغان دۇنيادىكى ئەڭ چوڭ سودا بېلىقچىلىق فلوتىنى قۇرۇپ چىقتى. يەنە بىر تەرەپتىن، بىزنىڭ دېڭىز ئارمىيىمىز بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدىن بۇيانقى ئەڭ كىچىك كۆلەمگە چۈشۈپ قالدى. بۇ پەرقمۇ بارغانچە زورىيىدۇ. خىتاينىڭ بىرلا كېمە زاۋۇتى ئىشلەپچىقارغان كېمە-پاراخوتلار ئامېرىكىدىكى بارلىق كېمىسازلىق زاۋۇتلىرىنىڭ ئومۇمىي مەھسۇلاتىدىن ئېشىپ كېتىدۇ. خىتاينىڭ بولسا مۇشۇنداق كېمىسازلىق زاۋۇتىدىن ئون ئۈچى بار. خەلق ئازادلىق ئارمىيەسىنىڭ دېڭىز ئارمىيەسىمۇ خۇددى بىزگە ئوخشاشلا دېڭىز ئارمىيە قۇرۇقلۇق جەڭ قىسمىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئۇنىڭ كۆلىمى ئۈچ ھەسسە كېڭەيگەن بولۇپ، ئەسكەر سانىنى يۈز مىڭغا يەتكۈزۈش پىلانلانغان.

خىتاي ھاۋا ئارمىيەسىنمۇ ئوخشاشلا تېز سۈرئەتتە ئۆزگەرتىپ تەرەققىي قىلدۇردى. 2000-يىلى، [ھاۋا ئارمىيەسىنىڭ] ئۈچتىن ئىككى قىسم جەڭ ئايروپىلانلىرى 1950-يىللاردىن قالغان كونا تۆمۈر-تەسەكلەر ئىدى. بۈگۈنكى كۈندە، خەلق ئازادلىق ئارمىيەسى دۇنيادىكى ئۈچىنچى چوڭ ۋە ئىككىنچى ئەڭ ئىلغار ھاۋا ئارمىيەسىگە ئىگە بولدى. خىتاي ھاۋا ئارمىيەسىنىڭ ئامېرىكا ھاۋا ئارمىيەسى بىلەن بولغان پەرقى كىشىنى ئەندىشىگە سالىدۇ. بىزنىڭ ئايروپىلان ئەترىتىمىز ھېچقاچان بۇنچىلىك كىچىك، كونا ياكى جەڭگە تەييارسىز ھالەتتە بولۇپ باقمىغان. خەلق ئازادلىق ئارمىيەسىنىڭ جەڭ ئايروپىلانلىرى ئامېرىكا ئارمىيەسىنىڭ جەڭ ئايروپىلانلىرى بىلەن سېلىشتۇرغاندا ئوتتۇرىچە ھېساب بىلەن تېخمۇ يېڭى، سۈپىتى ئوخشاش، رادارلىرى ئاساسەن تەڭ سەۋىيەدە، مۇساپىسى ئۇزۇنراق، گەۋدىسى چوڭراق ۋە سۈرئىتى تېزراق باشقۇرۇلىدىغان بومبىلار بىلەن قوراللانغان. ئوچۇق قىلىپ ئېيتقاندا، بىر ئۇچقۇچى ئامېرىكالىق رەقىبىنى ئوخشاش ۋاقىتتا كۆرەلەيدۇ، ئەمما ئامېرىكىلىق ئۇچقۇچى ئۆزىنىڭ باشقۇرۇلىدىغان بومبىسى بىلەن نىشانىنى قولۇپلىغۇچە، خىتاي ئۇچقۇچى باشقۇرۇلىدىغان بومبىنى قويۇپ بېرىپ قېچىپ كېتەلەيدۇ.

كوممۇنىستتك پارتىيە ئامېرىكا قوراللىق كۈچلىرىنى تەيۋەن ۋە خىتاي چوڭ قۇرۇقلۇقىدىن يىراق تۇتۇش ئۇچۇن لايىھەلەنگەن «رايون چەكلەش» قوراللىرىغا ھەممىدىن بەك مەبلەغ سالدى. بۇ قورال-ياراغ ئامبىرى دۇنياديكى ئەڭ چوڭ سۇ ئاستى پاراخوت ئەترىتى، ئەڭ كۆپ دېڭىز مىنا زاپىسى ۋە تۇنجى قېتىملىق پاراخوتقا قارشى بالىستىك باشقۇرۇلىدىغان بومبىلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇ باشقۇرۇلىدىغان بومبىلار دۇنياديكى ئەڭ چوڭ بالىستىك باشقۇرۇلىدىغان بومبا زاپىسىنىڭ پەقەت بىر قىسمى بولۇپ، كەم دېگەندە بەش يۈز دانە باشقۇرۇلىدىغان بومبا ئىقتىدارىغا ئىگە. بۇ باشقۇرۇلىدىغان بومبىلار 3400 مىل يىراقلىقتىكى نىشانلارغا زەربە بېرەلەيدۇ. بۇ ھال ئامېرىكانىڭ گۇئامدىكى ھەربىي بازىسىنى ئاسانلا زەربە بېرىش دائىرىسى ئىچىگە كىرگۈزىدۇ. شى جىنپىڭ بۇ ئۇزۇن مۇساپىلىك باشقۇرۇلىدىغان بومبىلارغا شۇنچە كۈچلۈك ئەھمىيەت بەردىكى، خىتاي خەلق ئازادلىق ئارمىيەسىنىڭ راكېتا ئارمىيەسىنى قۇرۇقلۇق، دېڭىز ۋە ھاۋا ئارمىيەلىرى بىلەن باراۋەر ئورۇندىكى مۇستەقىل بىر ئارمىيە قىلىپ يۈكسەلتتى.

خىتاي يەنە تور، ئۇچقۇچىسىز ئايروپىلان، سۇنئىي ھەمراھ ۋە سۇنئىي ھەمراھقا قارشى تۇرۇش تېخنىكىسى قاتارلىق بىر قانچە ئىلغار ھەربىي ۋاستىلەرگە ئىگە. خىتاي خاكېرلار ئۇرۇش پارتلىغان تەقدىردە ئامېرىكا زېمىنىدا قالايمىقانچىلىق تېرىش ئۈچۈن، بىزنىڭ سۇ، توك ۋە قاتناش ئۇل ئەسلىھەلىرىمىزنى سىستېمىلىق ھالدا نىشانغا ئالماقتا. بىرلا خىتاي شىركىتى دۇنياديكى ئۇچقۇچىسىز ئايروپىلانلارنىڭ 70% تىن كۆپرەكىنى ئىشلەپچىقىرىدىغان بولۇپ، بۇ ھال خىتاينىڭ ھۇجۇم خاراكتېرلىك «ئۇچقۇچىسىز ئايروپىلان توپى» تاكتىكىسىدا باشلامچى بولۇشىغا ياكى جەڭ مەيدانىدىكى تاكتىكىلىق كۆزىتىشنى ئەڭ يۇقىرى چەككە يەتكۈزۈشىگە شارائىت يارىتىپ بەرمەكتە. كومپارتىيە 2018-يىلىدىن 2022-يىلىغىچە بولغان ئارىلىقتا ئالەم بوشلۇقىدىكى ئاخبارات سۇنئىي ھەمراھلىرىنىڭ سانىنى بىر ھەسسىگە يېقىن كۆپەيتىپ، بۇ جەھەتتە ئامېرىكادىنلا قالسا ئىككىنچى ئورۇنغا ئۆتتى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، خىتاي ئامېرىكا قوراللىق كۈچلىرىنىڭ «كۆزىنى كور قىلىش» ئۇچۇن لايىھەلەنگەن سۇنئىي ھەمراھقا قارشى قوراللارغىمۇ مەبلەغ سالماقتا.

شۇنداقتىمۇ ئامېرىكا خىتايغا قارىتا ئۈستۈنلۈكىنى يەنىلا ساقلاپ كەلمەكتە. خىتاي خەلق ئازادلىق ئارمىيەسى ئۇرۇش ئۈچۈن قوراللىنالايدۇ ۋە مەشىق قىلالايدۇ، ئەمما بۇ ئەمەلىي ئۇرۇش قىلىشتىن پۈتۈنلەي پەرقلىق. خىتاي ئارمىيەسى 1979-يىلى ۋېيتنام تەرىپىدىن شەرمەندىلەرچە مەغلۇب قىلىنغاندىن بۇيان ئەمەلىي ئۇرۇش قىلىپ باقمىدى. مەن ئارمىيەدە تۇرغان چاغلىرىمدا دائىم ئاڭلاپ تۇرىدىغان بىر ھېكمەتلىك سۆز بار ئىدى: «ئۇچۇپ كېتىۋاتقان ئايروپىلانىنىڭ پاراشۇت ئىشىكى ئېچىلىغاندا، قۇرۇق گەپ توختايدۇ.» سىز خالىغانچە مەشىق قىلالايسىز، ئەمما، بىر جەڭچى ئاپتوموبىلنىڭ ياكى C-130 يۈك ئايروپىلانىنىڭ جابدۇق ئىشىكى ئېچىلىپ، ئەسكەرلىرىڭىز جەڭگە

كىرمىگۈچە، ئۇلارنىڭ قانداق ئىپادە كۆرسىتىدىغانلىقىنى ئېنىق بىلگىلى بولمايدۇ. بۇ ھەقىقەت خىتاي ئارمىيەسى تەيۋەنگە تاجاۋۇز قىلىشقا ئۇرۇنغان تەقدىردە تېخىمۇ روشەن گەۋدىلىنىدۇ. چۈنكى بۇ تارىختىكى ئەڭ مۇرەككەپ ھەربىي ھەرىكەتلەرنىڭ بىرى بولۇپ قالىدۇ. شۇنىڭغا ئوخشاش، ئامېرىكانىڭ خىتاي بىلەن يۈز بېرىش ئېھتىمالى بولغان توقۇنۇشلاردا ھەمكارلىشىدىغان ئىتتىپاقداشلىرى ۋە شېرىكلىرى بار بولۇپ، ئۇلارنىڭ ھېچقايسىسى خىتاينىڭ بېقىندى دۆلتى بولۇشنى خالىمايدۇ. ھەتتا خىتاي ئارمىيەسىنىڭ ئومۇمىي سانى بىزنىڭ ئارمىيەمىزدىن ئېشىپ كەتكەن تەقدىردىمۇ، بىز يەنىلا تېخنىكا جەھەتتىكى ئۈستۈنلۈكىمىزنى ساقلاپ قالىمىز.

شۇنداقتىمۇ، ستالىن ئېيتقاندەك: «سانىنىڭ ئۆزىگە خاس بىر سۈپىتى بولىدۇ.» خىتاي ئارمىيەسى سان جەھەتتىن زور بىر قوشۇنغا ئىگە. دۇنيادا تەڭداشسىز ئەۋزەللىككە ئىگە بولۇش بىلەن بىرگە، سۈپەت جەھەتتىكى پەرقنىمۇ ئۈزلۈكسىز كىچىكلىتىپ كەلمەكتە. ماۋ زېدۇڭنىڭ: «مىلتىقتىن ھاكىمىيەت چىقىدۇ» دېگەن داڭلىق سۆزى بار. ھازىر ئۇنىڭ ئەگەشكۈچىلىرىنىڭ قولىدا باشقا ھەر قانداق كىشىدىن كۆپ مىلتىق بار. تېخىمۇ مۇھىمى، خىتاي ھازىر ئەڭ خەتەرلىك قوراللارنى، يەنى غايەت زور يادرو قورال ئامبىرىنى كۈچەيتمەكتە.

كىشىنى ھاڭ ـ تاڭ قالدۇرىدىغان يادرو قورال ئامبىرى

شى جىنپىڭ دەۋرىدە، خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيەسى ئىلگىرىكى ھەر قانداق ۋاقىتتىكىدىن تېز سۈرئەتتە تېخىمۇ كۆپ يادرو قورالى ئىشلەپچىقىرىۋاتىدۇ. خىتاينىڭ يادرو كۈچلىرى بىزنىڭ دۆلەت سۈپىتىدە مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىمىزغا ۋە تۇرمۇش شەكلىمىزگە تەھدىت سېلىپلا قالماي، ئۆزىنىڭ غايەت زور ئارمىيەسىنى «يادرو كۈنلۈكى» بىلەن تەمىنلەش ئارقىلىق، كوممۇنىستىك پارتىيەنى تېخىمۇ جاسارەتلەندۈرۈۋاتىدۇ.

سوغۇق مۇناسىۋەتلەر ئۇرۇشى مەزگىلىدە، خىتاي يادرو پىلانىنىڭ ئاتىسى بولغان ماۋ زېدۇڭ يادرو ئۇرۇشىغا ئەڭ پىسەنت قىلمايدىغان رەھبەر بولۇشى مۇمكىن. ئۇنىڭ قارىشىچە، يادرو قىيامىتى پۈتۈن دۇنيا كوممۇنىزم ئىنقىلابىنى تېزلىتىشى مۇمكىن ئىدى:

«ئەگەر ئەڭ ياماق ئەھۋال يۈز بېرىپ، ئىنسانىيەتنىڭ يېرىمى ئۆلۈپ كەتكەن تەقدىردىمۇ، يەنە يېرىمى قالىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىرگە ئىمپېرىيالىزم يەر بىلەن يەكسان قىلىنىپ، پۈتكۈل دۇنيا سوتسىيالىستىك دۇنياغا ئايلىنىدۇ.»

ئىرقىي قىرغىنچىلىق ئېلىپ بارغان بىر قاتىلغا نىسبەتەن، ئۆز خەلقى ئارىسىدىكى تەسەۋۋۇر قىلغۇسىز ئۆلۈم-يىتىم ئېھتىماللىقىغا پىسەنت قىلماسلىقى ھەيران قالارلىق ئەمەس: «ئەگەر ئۇلار بىزنىڭ 300 مىليون ئادىمىمىزنى ئۆلتۈرۈۋەتسە نېمە بوپتۇ؟ بىزنىڭ يەنىلا نۇرغۇن ئادىمىمىز قالىدۇ.» 1964-يىلى خىتاي تۇنجى يادرو قورالىنى پارتلاتقاندا، ھاياجاندىن كۆز يېشى قىلغان ماۋ غەلىتە بىر بايانات بىلەن تەبرىكلىگەن: «ئاتوم بومبىسى ئېيتىلغان ۋاقىتتا پارتلىدى. نېمىدېگەن چەكسىز خۇشاللىق-ھە!» بۇ سۆزلەر خىتايچە ئەسلى نۇسخىسىدا تېخىمۇ شېئىرىي تۇسكە ئىگە بولۇشى مۇمكىن.

ماۋ ۋاپات بولغاندىن كېيىن، دېڭ شياۋپىڭ يادرو قورالىرى مەسىلىسىدە «كۇچنى يوشۇرۇپ، پۇرسەت كۇتۇش» ئىستراتېگىيەسىنى قوللاندى. ئۇ خىتاينىڭ يادرو قورالىرىنى «پەقەت سىمۋوللۇق» دەپ ئاتاش ۋە «ئەڭ تۆۋەن چەكتىكى توسۇش كۇچى» سىياسىتىنى قوبۇل قىلىش ئارقىلىق رىقابەتچىلىرىگە ئۇيقۇ دورىسى بەردى. بۇ سىياسەت بويىچە، خىتاي پەقەت باشقىلارنىڭ ھۇجۇمىنى توسۇشقا يەتكۈدەك يادرو قورالى ياسايدىغان بولۇپ، زەربە بېرىشكە يەتكۈدەك دەرىجىدە ياسىمايتتى. نەتىجىدە خىتايدا «تۇنجى بولۇپ ئىشلەتمەسلىك» دەپ ئاتىلىدىغان سىياسەت شەكىللەندى. ئۇچىنچى قېتىملىق تەيۋەن بوغۇزى كىرىزىسى مەزگىلىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، كومپارتىيە ئادەتتە يادرو قورالى بىلەن تەھدىت سېلىشتىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ كەلدى. دېڭ شياۋپىڭنىڭ «كۇچنى يوشۇرۇپ، پۇرسەت كۇتۇش»تىن ئىبارەت يادرو ئىستراتېگىيەسى يەنە خىتاينىڭ قورال-ياراغلارنى تىزگىنلەش شەرتنامىلىرىگە ئىمزا قويۇش ھەققىدىكى خەلقئارالىق بېسىملاردىن قۇتۇلۇشىغا تۈرتكە بولغان ئىدى.

ئەمما شى جىنپىڭ ھاكىمىيەت بېشىغا چىقىپلا كومپارتىيەنىڭ يادرو قورالىرىنى «بۇيۇك دۆلەتلىك ئورنىمىزنىڭ تۈۋرۈكى» دەپ چىڭ تۇرۇپ كۆپەيتىپ، ئەڭ تۆۋەن چەككە چۈشۈرۈلگەن «كۇچنى يوشۇرۇپ، پۇرسەت كۇتۇش» يادرو ئىستراتېگىيەسىنى بىكار قىلدى. شۇنىڭدىن بۇيان ئامېرىكا يادرو قورال قىسىملىرىنىڭ ئالدىنقى ئىككى قوماندانى مېنىڭ كېڭەش پالاتاسىدىكى كومىتېتلىرىمنىڭ بىرىدە گۇۋاھلىق بەرگىنىدەك، خىتاينىڭ يادرو قورالىرى زاپىسى «كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغان» سۈرئەتتە كۆپەيدى. شى جىنپىڭ ئالىي رەھبەر بولغاندا خىتاينىڭ 240 دانە يادرو ئوقبېشى بار ئىدى. ئارىدىن ئاران ئون يىل ئۆتەر ئۆتمەي، شى جىنپىڭ بۇ سانىنى ئىككى ھەسسىدىن كۆپ ئاشۇرۇدى، نەتىجىدە بۇ سان 500 دىن ئېشىپ كەتتى. خىتاي بۇ ئون يىلنىڭ ئاخىرىغىچە بۇ سانىنى يەنە بىر ھەسسە قاتلاپ، 1000 دىن ئاشۇرۇشنى پىلانلىماقتا. بەشبۇرجەكلىك بىنانىڭ مۆلچەرىچە، خىتاي 2035-يىلىغا بارغاندا 1500 دانە يادرو ئوقبېشىغا ئىگە بولىدۇ. بۇ شى جىنپىڭ تەختكە چىققاندىن بۇيانقى كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغان رەۋىشتە بەش ھەسسە ئېشىش ھېسابلىنىدۇ. بەشبۇرجەكلىك بىنانىڭ ئۆتمۈشتىكى ئىزچىل تۆۋەن مۆلچەرلىشىنى كۆزدە تۇتقاندا، خىتاينىڭ تېخىمۇ تېز ھەرىكەت قىلىدىغانلىقىنى پەرەز قىلىش خاتا ئەمەس.

خىتاينىڭ 1500 دانە يادرو ئوقبېشىغا قاراپ مېڭىۋاتقان مۇساپىسى يەنە شۇنى ئەسكەرتىدۇكى، خىتاي ئامېرىكىغا ئوخشىمايدىغان ھالدا، ھېچقانداق يادرو قوراللىرىنى كونترول قىلىش شەرتنامىسىگە بويسۇنمايدۇ. 1500 دانە يادرو ئوقبېشى ئامېرىكا بىلەن رۇسىيە شەرتنامە بويىچە ئورۇنلاشتۇرالايدىغان ئىستراتېگىيەلىك يادرو قوراللىرىنىڭ سانىغا ئاساسەن يېقىنلىشىدۇ. (ھەر ئىككى دۆلەتنىڭ ئامباردا ساقلىنىۋاتقان يادرو ئوقبېشى تېخمۇ كۆپ.) شۇڭا خىتاي ئەڭ كۆپ بولغاندا ئون يىل ئىچىدە، بەلكىم ئۇنىڭدىنمۇ تېزراق مۇددەتتە يادرو تەڭپۇڭلۇقىغا ئېرىشەلەيدۇ، ئاندىن شەرتنامە مەجبۇرىيەتلىرىنىڭ چەكلىمىسىگە ئۇچرىماي تۇرۇپ، يادرو قوراللىرىنى داۋاملىق ئورۇنلاشتۇرالايدۇ.

ئوچۇق قىلىپ ئېيتقاندا، گەرچە نۆۋەتتە بىز خىتايدىن يادرو جەھەتتە ئۈستۈنلۈككە ئىگە بولساقمۇ، ئەمما خىتاينىڭ يادرو كۈچى بىزنىڭكىدىن ئېشىپ كېتىدىغان كۈن تېز سۈرئەتتە يېقىنلاشماقتا. شى جىنپىڭنىڭ رۇسىيە بىلەن بولغان «چەك-چېگرالىنىڭ» شېرىكچىلىك مۇناسىۋىتىنى كۆزدە تۇتقاندا، بۇ ئىككى دۆلەتنىڭ بىرىكمە كۈچى بۈگۈنلا ئامېرىكانىڭ يادرو كۈچىدىن ئېشىپ كەتتى.

ئەمما، بۇ پەقەت مىقدار جەھەتتىكىلا مەسىلە ئەمەس. بىزنى ئەندىشىگە سالىدىغىنى خىتاي يادرو قوراللىرىنىڭ پەقەت مىقدارىلا ئەمەس، بەلكى سۈپىتىدۇر. ئامېرىكىغا ئوخشاش، خىتايمۇ «يادرو ئۈچ بىرلەشمە گەۋدىسى»نى، يەنى قۇرۇقلۇقتا جايلاشتۇرۇلغان باشقۇرۇلىدىغان بومبىلار، سۇ ئاستى پاراخوتىدىن قويۇپ بېرىلىدىغان باشقۇرۇلىدىغان بومبىلار ۋە بومبارداىمانچى ئايروپىلانلارنى سەپلەپ چىقتى. ئەمما بىزنىڭ كونىراۋاتقان «ئۈچ بىرلەشمە گەۋدە»مىزگە سېلىشتۇرغاندا، خىتاينىڭكى تېخمۇ يېڭى ۋە تېخمۇ ئىلغار. مەسىلەن، خىتاي يېقىنقى يىللاردا پۈتۈنلەي يېڭى باشقۇرۇلىدىغان بومبىلار ئۈچۈن 300 دىن ئارتۇق يېڭى يەر ئاستى بومبا ئىسكالاتى قۇردى. خىتاي يەنە ئەنئەنىۋى «ئۈچ بىرلەشمە گەۋدە»نىڭ سىرتىدا خەتەرلىك بولغان يېڭى يەتكۈزۈش سىستېمىلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرماقتا. مەسىلەن، 2021-يىلى خەلق ئازادلىق ئارمىيەسى يادرو بومبىسى بېشىنى توشۇيالايدىغان، ئاۋازدىن نەچچە ھەسسە تېز باشقۇرۇلىدىغان بومبىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك سىناق قىلدى. بۇ باشقۇرۇلىدىغان بومبىلار ھەر قانداق يۇنىلىشتە ئاۋاز تېزلىكىدىن بىر نەچچە ھەسسە تېز سۈرئەتتە ئۇچۇپ، بىزنىڭ شىمالىي قۇتۇپقا جايلاشتۇرۇلغان ئالدىن سىگنال بېرىش رادارلىرىمىزدىن ئايلىنىپ ئۆتەلەيدۇ.

مۇشۇنداق ئومۇمىيۈزلۈك يادرو قوراللىنىشىنى كۆزدە تۇتقاندا، بىزنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك ھەربىي رەھبەرلىرىمىزنىڭ خىتاينى ئۆزۈنىڭ ئۇزۇن مۇددەتلىك «يادرونى بىرىنچى بولۇپ ئىشلەتمەسلىك» سىياسىتىدىن ۋاز كەچتى دەپ قارىشى ھەيران قالارلىق ئەمەس. مەنمۇ شۇنداق قارايمەن. بولمىسا، خىتاي نېمە ئۈچۈن يادرو كۈچىگە بۇنچە كۆپ مەبلەغ ۋە كۈچ چىقىرىدۇ؟ خىتاينىڭ يادرو قورال

ئامبىرىنى دەل سىرتقى دۇنياغا يۈزلەنگەن بىر پەيتتە كېڭەيتىشكە ئالدىرىشىمۇ، بۇ جەھەتتە بەيگىگە چۈشۈشىمۇ ھەرگىز تەسادىپىيلىق ئەمەس.

(داۋامى كېيىنكى سانىدا)

ئىنگلىزچىدىن ئۆ. ئالماس تەرجىمىسى

خىتاي ئۇيغۇرلارغا قارشى ئۆتكۈزگەن جىنايەتلەرنىڭ
جازاسىز قېلىۋاتقىنىغا ئون يىل بولدى

خىتاي ئۇيغۇرلارغا قارشى ئۆتكۈزگەن جىنايەتلەرنىڭ جازاسىز قېلىۋاتقىنىغا ئون يىل بولدى

باستۇرۇشقا تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن مەجبۇرىي ئەمگەكنى چەكلەش ۋە «ب د ت»نىڭ ئىز قوغلاپ تەكشۈرۈشى تەلەپ قىلىنىدۇ

(كىشىلىك ھوقۇقنى كۆزىتىش تەشكىلاتى)

2026-يىلى 27-ئاۋغۇست

كىشىلىك ھوقۇقنى كۆزىتىش تەشكىلاتى بۈگۈن خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ ئۇيغۇرلارغا ۋە باشقا تۈركىي مۇسۇلمانلارغا قاراتقان ئىنسانىيەتكە قارشى جىنايەت دەرىجىسىگە يەتكەن ئون يىللىق قاتتىق باستۇرۇشىنىڭ خەلقئارا جەمئىيەتنىڭ تېخىمۇ كۈچلۈك ئىنكاس قايتۇرۇشىغا تېگىشلىك ئىكەنلىكىنى بىلدۈردى.

خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ ئۇيغۇرلارغا قىلىۋاتقان زىيانكەشلىكىنى كەسكىن رەۋىشتە كۈچەيتكەنلىكىگە ئون يىل بولدى. كومپارتىيەنىڭ كىشىلىك ھوقۇقنى دەپسەندە قىلىش دەرىجىسى يەنىلا ئىنتايىن ئېغىر. گەرچە خىتاي دائىرىلىرى شەرقىي تۈركىستاندا ئومۇمىي ۋەزىيەتنىڭ نورمال ئىكەنلىكى توغرىسىدا يالغان مەنزىرە يارىتىشقا ئۇرۇنۇۋاتقان بولسىمۇ، لېكىن نۆۋەتتىكى ئىسپاتلار كەڭ كۆلەملىك خالىغانچە تۇتقۇن قىلىش، ئاساسسىز قاماش، ئومۇمىيۈزلۈك نازارەت قىلىش، مەدەنىيەت ۋە دىننى يوقىتىش، سەپەر قىلىش ۋە ئالاقىلىشىشنى چەكلەش، شۇنداقلا چەت ئەلدىكى ئۇيغۇرلارغا بېسىم ئىشلىتىش قاتارلىق قىلمىشلارنىڭ داۋاملىشىۋاتقانلىقىنى كۆرسەتمەكتە. شەرقىي تۈركىستاندا دۆلەت تەرىپىدىن مەجبۇرلانغان مەجبۇرىي ئەمگەك ئاپتوموبىل، قۇياش ئېنېرگىيەسى تاختىسى، كىيىم-كېچەك، دېڭىز مەھسۇلاتلىرى، يېزا ئىگىلىك مەھسۇلاتلىرى ۋە قېزىلما بايلىقلار قاتارلىق ساھەلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان يەرشارى تەمىنات زەنجىرىگە تەسىر كۆرسەتمەكتە.

كىشىلىك ھوقۇقنى كۆزىتىش تەشكىلاتىنىڭ خىتاي ئىشلىرى تەتقىقاتچىسى يالقۇن ئۇلۇغيول مۇنداق

دەيدۇ: «خىتاي ھۆكۈمىتى شەرقىي تۈركىستاندىكى ئىنسانىيەتكە قارشى جىنايەتلىرىنى توختىتىش ۋە ھاياتى ۋەيران قىلىنغان يۇز مىڭلىغان ئۇيغۇرلارغا ئادالەت ئېلىپ كېلىشنىڭ ئورنىغا، ئۆزىنىڭ ۋەھشىيلىكلىرىنى داۋاملاشتۇرماقتا، ھەتتا چەت ئەللەردىمۇ تەنقىدىي ئاۋازلارنى باستۇرماقتا. خەلقئارا جەمئىيەتنىڭ بۇرۇنقى كۈچلۈك ئىنكاسى پەسەيدى. بۇ خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ بۇ رايوندا يالغاندىن نورمالليق تۈيغۇسىنى نومۇسسىزلارچە تەشۋىق قىلىشىغا پۈرسەت يارىتىپ بەردى.»

شى جىنپىڭنىڭ «زوراۋانلىق، تېرورلۇق پائالىيەتلىرىگە قاتتىق زەربە بېرىش مەخسۇس ھەرىكىتى» 2014-يىلى شەرقىي تۈركىستاندا باشلانغان. 2016-يىلى 29-ئاۋغۇست سابىق كوممۇنىستىك پارتىيە سېكرېتارى چېن چۈەنگونىڭ شەرقىي تۈركىستانغا پارتكوم سېكرېتارى قىلىنىپ تەيىنلىنىشى بىلەن، شەرقىي تۈركىستاندىكى باستۇرۇش كەسكىن دەرىجىدە كۈچەيدى. بۇ ھەرىكەت مۆلچەرلىنىشچە بىر مىليون ئۇيغۇرنىڭ «سىياسىي تەربىيەلەش» لاگېرلىرىغا خالىغانچە قامىلىشى بىلەن ئەڭ يۇقىرى پەللىگە يەتتى. چېن چۈەنگو ئىلگىرى تىبەتتە پارتكوم سېكرېتارى بولۇپ ۋەزىپە ئۆتىگەن ئىدى.

شۇنىڭدىن ئېتىبارەن، گەرچە بۇ لاگېرلارنىڭ بەزىلىرى تاقالغاندەك قىلسىمۇ، ئەمما قولدىكى رەسمىي سانلىق مەلۇماتلارغا ئاساسلانغاندا، يۇز مىڭلىغان ئۇيغۇر ۋە باشقا تۈركىي مۇسۇلمانلار يەنىلا تۈرمىلەردە ياتماقتا. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئىلھام توختى، راھىلە داۋۇت، گۈلشەن ئابباس، يالقۇن روزى ۋە ئەكبەر ئەسەت قاتارلىق زىيالىي، جامائەت ئەربابلىرى ۋە كۆزگە كۆرۈنگەن كىشىلەرمۇ بار. 2026-يىلى 5-ئايدىكى «پۇل-مۇئامىلە ۋاقىت گېزىتى»نىڭ ئانالىزىغا ئاساسلانغاندا، نوپۇس كۆلىمىگە سېلىشتۇرغاندا شەرقىي تۈركىستان دۇنيا بويىچە ئەڭ يۇقىرى تۈرمىگە قاماش سىغىمچانلىقىغا ئىگە ئىكەن.

خەلقئارالىق تەشكىلات بولغان «شىنجاڭ قۇربانلىرى سانلىق مەلۇمات ئامبىرى»نىڭ (Xinjiang Victims Database) 2026-يىلى 7-ئايدىكى ئانالىزى ۋە مۆلچەرىگە ئاساسلانغاندا، 2017-يىلدىن 2018-يىلىغىچە شەرقىي تۈركىستانىنىڭ جەنۇبىي رايونلىرىدىكى 140 مىڭدىن ئارتۇق بالا ئاتا-ئانىسىدىن ئايرىۋېتىلگەن بولۇپ، بۇنىڭ كۆپ قىسمى خالىغانچە تۇتقۇن قىلىش سەۋەبىدىن كېلىپ چىققان. بەزى بالىلار دۆلەت باشقۇرۇشىدىكى يېتىمخانىلاردا تۇتۇپ تۇرۇلغان. بۇ بالىلارنىڭ نۆۋەتتىكى ئەھۋالى يەنىلا ئېنىق ئەمەس.

چەت ئەلدە ياشاۋاتقان نۇرغۇن ئۇيغۇرلار خىتايدىكى ئائىلە-تاۋابئاتلىرى، جۈملىدىن ئۆز پەرزەنتلىرى بىلەنمۇ ئالاقىلىشالمايۋاتىدۇ. دائىرىلەر چەت ئەلگە چىقماقچى بولغان ئۇيغۇرلارغا قارىتا قاتتىق چەكلىمە ۋە كونتروللۇقنى ساقلاپ كەلمەكتە، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا مۇھاجىرەتتىكى تاللانغان بىر قىسىم ئۇيغۇرلارنىڭ «شىنجاڭ»نى چەكلىك دائىرىدە زىيارەت قىلىشىغا رۇخسەت قىلماقتا. قايتىپ كەلگەن بەزى كىشىلەر دائىرىلەرنىڭ ئۇلارغا بېسىم ئىشلىتىپ، چەت ئەلدىكى پائالىيەتچىلەر ھەققىدە ئۇچۇر

بېرىشكە قىستىغانلىقىنى ئېيتتى. خىتاي دائىرىلىرى چەت ئەلدە ياشاۋاتقان ئۇيغۇرلارنى سۈكۈت قىلدۇرۇش ئۈچۈن دۆلەت ھالقىغان باستۇرۇش بىلەن شۇغۇللانماقتا.

بېيجىڭ ئۆزىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى قاتتىق باستۇرۇشىنى ئاخىرلاشتۇرۇش ھەققىدىكى بارلىق چاقىرىقلارنى رەت قىلىپ، ئالىي رەھبەرلەرنىڭ مەزكۇر رايونغا قىلغان رەسمىي زىيارەتلىرىدە «ئىجتىمائىي مۇقىملىقنى قوغداش» تەدبىرلىرىنىڭ ئالدىنقى شەرت ئىكەنلىكىدە چىڭ تۇرماقتا.

ئۆتكەن ئون يىلدا بەزى ھۆكۈمەتلەر بۇ زىيانكەشلىكلەرگە ئىنكاس قايتۇرۇش ئۈچۈن مۇھىم قەدەملەرنى باستى. 2021-يىلى ئامېرىكا ھۆكۈمىتى «ئۇيغۇر مەجبۇرىي ئەمگىكىنىڭ ئالدىنى ئېلىش قانۇنى»نى ماقۇللىدى. بۇ قانۇن پۈتۈنلەي ياكى قىسمەن ھالدا شەرقىي تۈركىستاندا ئىشلەپچىقىرىلغان مالىلارنىڭ مەجبۇرىي ئەمگەككە چېتىشلىق دەپ پەرەز قىلىنىشىنى بېكىتىپ، ئۇلارنىڭ ئامېرىكىغا كىرىشىنى چەكلىدى. ياۋروپا ئىتتىپاقىمۇ مەجبۇرىي ئەمگەك بىلەن ئىشلەپچىقىرىلغان مەھسۇلاتلارنى ئىمپورت قىلىشنى چەكلەش بۇيرۇقىنى ماقۇللىدى.

2021-يىلى ئامېرىكا، ياۋروپا ئىتتىپاقى، ئەنگلىيە ۋە كانادا شەرقىي تۈركىستاندىكى زىيانكەشلىكلەرگە جاۋابكار خىتاي ئەمەلدارلىرىغا قارىتا جازا يۈرگۈزدى. ھىندونوزىيە، ئەرەب بىرلەشمە خەلىپىلىكى ۋە پاكىستان قاتارلىق مۇسۇلمانلار كۆپ سانلىقنى ئىگىلەيدىغان دۆلەتلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان باشقا ھۆكۈمەتلەر «ب د ت»دا بېيجىڭنى تەكشۈرۈلۈشتىن قوغدىدى. تايلاندنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ھۆكۈمەتلەر بولسا، ئۇيغۇرلارنىڭ قايتۇرۇلغاندىن كېيىن دۇچ كېلىدىغان تەن جازاسى ۋە باشقا زىيانكەشلىكلەرنىڭ ئېغىر خەۋپىگە قارىماي، ئۇلارنى خىتايغا قايتۇرۇپ بەردى. 2023-يىلى بۇنداق مەجبۇرىي قايتۇرۇپ بېرىشلەرگە ئىنكاس سۈپىتىدە، كانادا 10 مىڭ ئۇيغۇر مۇساپىرنى ئورۇنلاشتۇرۇشقا ۋەدە بەردى.

2022-يىلى 31-ئاۋغۇست، ب د ت كىشىلىك ھوقۇق ئىشخانىسى كەڭ كۆلەملىك تەتقىقات ۋە ئانالىزغا ئاساسلىنىپ، شەرقىي تۈركىستاندىكى ئېغىر زىيانكەشلىكلەرنىڭ «ئىنسانىيەتكە قارشى جىنايەت شەكىللەندۈرۈشى مۇمكىن» لىكى يەكۈنلەنگەن ئابىدە خاراكتېرلىك بىر دوكلاتنى ئېلان قىلدى. بېيجىڭ «ب د ت»نىڭ بۇ دوكلاتنى رەت قىلدى.

ب د ت كىشىلىك ھوقۇق ئالىي كومىسسارى ۋولكېر تۈرك (Volker Türk) 2024-يىلى 8-ئايدا شەرقىي تۈركىستاندا «نۇرغۇنلىغان مەسىلىلىك قانۇن ۋە سىياسەتلەرنىڭ يەنىلا مەۋجۇت» ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلدى. 2026-يىلى 2-ئايدا ئۇ خىتاينىڭ «ئىلگىرىكى تەكلىپلەر ۋە جاۋابكارلىقنى سۈرۈشتۈرۈش مەسىلىسىدە ئىز قوغلاپ ئەمەلىيلەشتۈرمىگەنلىكى» دىن «ئەپسۇسلىنىدىغانلىقى» نى بىلدۈردى.

2026-يىلى 6-ئايدا، ژولكېر تۈرك ئوخشاشلا خىتايىنىڭ ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ھوقۇقىنى تارتىۋېلىش ئۈچۈن مەۋجۇت سىياسەتلەرنى رەسمىيلەشتۈرگەن يېڭى «مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى ۋە تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈش قانۇنى»غا قارتا ئەندىشىلىرىنى ئىپادىلىدى.

ئەمما، ئۇنىڭ ئىشخانىسى 2022-يىلىدىن بۇيان مەزكۇر رايونىنى داۋاملىق كۆزىتىش ئەھۋالى ھەققىدە ماھىيەتلىك ئامموۋى يېڭىلانمىلارنى تەمىنلىمىدى. كىشىلىك ھوقۇق تەشكىلاتلىرى ئۇلارنىڭ ئۆز يەكۈنلىرىنىڭ ئېغىرلىقى ۋە ئىلگىرىلەش يوقلۇقىنى ئېتىراپ قىلغانلىقىنى كۆزدە تۇتۇپ، ئۇنى بېيجىڭغا قارىتا تېخىمۇ كەسكىن پوزىتسىيە تۇتۇشقا، ھەمدە ئۆز ئىشخانىسى ئوتتۇرىغا قويغان تەكلىپلەرنى كۈچلۈك ۋە ئاشكارا ھالدا ئىز قوغلاپ ئەمەلىيلەشتۈرۈشكە ئۇندەپ كەلمەكتە.

ژولكېر تۈرك ئالىي كومىسسارلىق ۋەزىپىسىنىڭ ئىككىنچى قېرىلىگە قەدەم قويغان، شۇنداقلا ئۇنىڭ ئىشخانىسىنىڭ ئابىدە خاراكتېرلىك شىنجاڭ دوكلاتى ئېلان قىلىنىپ تۆت يىل ئۆتكەندىن كېيىنمۇ ھېچقانداق كۆرۈنەرلىك ئىلگىرىلەش بولمىغان بىر پەيتتە، ئۇ ئۇيغۇر قۇربانلار ۋە ئۇلارنىڭ ئائىلە-تاۋابىئاتلىرىنىڭ چاقىرىقىغا قۇلاق سېلىپ، تېخىمۇ كۈچلۈك تەدبىرلەرنى قوللىنىشى كېرەك.

باشقا ھۆكۈمەتلەرمۇ خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندا داۋاملاشتۇرۇۋاتقان باستۇرۇشلىرىنىڭ جاۋابكارلىقىنى سۈرۈشتۈرۈش ئۈچۈن تېخىمۇ كۆپ تىرىشچانلىق كۆرسىتىشى كېرەك. بارلىق رايون ۋە سىياسىي گۇرۇپپىلاردىكى دۆلەتلەر بىرلىكتە تىرىشىپ، پات ئارىدا ئېچىلىدىغان ب د ت كىشىلىك ھوقۇق كېڭىشى يىغىنىدا خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ ئىنسانىيەتكە قارشى جىنايەتلىرىنى ئەيىبلەيدىغان كۈچلۈك بىرلەشمە بايانات ئېلان قىلىشى لازىم. ئۇلار 2022-يىلى ئېلان قىلىنغان دوكلاتتىكى تەكلىپلەرنى ئىز قوغلاپ ئەمەلىيلەشتۈرۈش ئۈچۈن شەرقىي تۈركىستان ۋەزىيىتى توغرىسىدا مەخسۇس مۇزاكىرە يىغىنى ئېچىشى كېرەك.

كانادا، ئاۋسترالىيە، ئەنگلىيە ۋە ياپونىيەنى ئۆز ئىچىگە ئالغان تېخىمۇ كۆپ ھۆكۈمەتلەر مەجبۇرىي ئەمگەككە چېتىشلىق مالىلارنى، جۈملىدىن مەخسۇس شەرقىي تۈركىستاندىن كېلىدىغان مالىلارغا قاراتمىلىقى بولغان تەدبىرلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئىمپورت چەكلەش قانۇنلىرىنى ماقۇللىشى كېرەك. ياۋروپا ئىتتىپاقى پات ئارىدا ئېلان قىلىنىدىغان مەجبۇرىي ئەمگەك سانلىق مەلۇمات ئامبىرىدا شەرقىي تۈركىستانىنىڭ يۇقىرى خەۋپلىك رايون سۈپىتىدە ئورۇن ئېلىشىغا كاپالەتلىك قىلىشى لازىم. كىشىلىك ھوقۇقنى كۆزىتىش تەشكىلاتى ھۆكۈمەتلەرنىڭ ئۆز پۇقرالىرى ۋە ئاھالىلىرىنى بېيجىڭنىڭ دۆلەت ھالقىغان باستۇرۇش قىلمىشلىرىدىن قوغداش ئۈچۈنمۇ تەدبىر قوللىنىشى كېرەكلىكىنى تەكىتلىدى.

ئۇلۇغيول مۇنداق دېدى: «شەرقىي تۈركىستاندىكى ئون يىلدىن ئارتۇق باستۇرۇش جەريانىدا

هۆكۈمەتلەرنىڭ خىتاي هۆكۈمىتىنىڭ زىيانكەشلىكلىرىنىڭ جاۋابكارلىقىنى سۈرۈشتۈرۈش جەھەتتە قىلغانلىرى بەكلا ئاز بولدى. هۆكۈمەتلەر ئۆز قولىدىكى بارلىق ۋاستىلەردىن پايدىلىنىپ، بېيجىڭغا ئۆز جىنايەتلىرىنى توختىتىش ئۈچۈن بېسىم ئىشلىتىشى كېرەك. بۇ، ئۇيغۇر مەجبۇرىي ئەمگىكىگە تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن مەجبۇرىي ئەمگەك مەھسۇلاتلىرىنى ئىمپورت قىلىشنى چەكلەش قانۇنى تۇرغۇزۇش ۋە ئىجرا قىلىش، شۇنداقلا شەرقىي تۈركىستاندىكى زىيانكەشلىكلەرگە جاۋابكار ئەمەلدارلارغا قارىتا جازا يۈرگۈزۈش قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.»

تەرجىمىسىنى ئۆ. ئالماس ئىشلىدى

https://www.hrw.org/news/2026/08/27/china-decade-of-impunity-for-crimes-against-uyghurs

ئۇيغۇر تارىخى

ئىككىنچى جۇمھۇرىيەتنىڭ پەخرلىك جەڭچىسى ھاكىم تۇرسۇن سادىروف

ھاجى ئەكبەر مۇھەممەدنىياز

ئىككىنچى جۇمھۇرىيەتنىڭ پەخرلىك جەڭچىسى ھاكىم تۇرسۇن سادىروف

ھاجى ئەكبەر مۇھەممەدنىياز

ئالدىنقى ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىكى شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئازادلىق ئىنقىلابىغا قاتناشقان يۈز مىڭلىغان مىللىي ئارمىيە جەڭچى-ئوفىتسېرلىرى، زىيالىيلار، ھۆكۈمەت خادىملىرى ۋە باشقىلارنىڭ مۇتلەق زور كۆپچىلىكى ھازىر ئاللىقاچان بۇ دۇنيادىن كەتكەن بولسىمۇ، ئەمما ئۇلار قاتناشقان مىللىي ئازادلىق ئىنقىلابى، جۈملىدىن ئازادلىق ئۈچۈن قىلغان جەڭلىرى تارىخ سەھىپىلىرىدىن ئورۇن ئالدى.

ئۇيغۇر ۋەتىنىدىكى سىياسىي ۋەزىيەت ۋە تۈرلۈك شارائىتلارنىڭ چەكلىكلىكى تۈپەيلىدىن ئەنە شۇ مىللىي ئىنقىلاب شاھىتلىرىنىڭ پەقەت ئاز بىر قىسمىلا ئۆزلىرى قاتناشقان، شاھىت بولغان ئىنقىلاب ھەققىدە ئەسلىمىلەرنى يېزىپ قالدۇرالىغان بولسىمۇ، ئەمما مىڭلىغان شاھىتلار تۈرلۈك سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن بۇنداق ئىمكانىيەتلەرگە ئىگە بولالمىدى. دېمەك نۇرغۇن سەرگۈزەشتىلەر، مۇھىم ۋەقەلەر، تارىخىي سىرلار ۋە باشقىلار شۇ پېتىچە قالدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا كەسكىن ئۇرۇس مەيدانلىرىدىكى، ھەتتا كۈندىلىك خىزمەتلەردىكى نۇرغۇن پىداكار كىشىلەر، قەھرىمانلىقلارنى ياراتقان جەڭچىلەر، ئوفىتسېرلار، ئۆزلىرىنى ئەركىنلىك، ئازادلىق ئۈچۈن ئاتىغان ئوغۇل-قىزلار ۋاقىتسىزلىك ئۆتۈشى بىلەن ھېچقانداق يازما خاتىرىلەر قالدۇرۇلمىغانلىقى ئۈچۈن پەيدىنپەي ئۇنتۇلۇپ كېتىلدى.

ئىككىنچى جۇمھۇرىيەتنىڭ ئىنتايىن ئاز سانىدىكى تىرىك شاھىتلىرى يېڭى ئەسىر ھارپىسىدا قوللىرىغا قەلەم ئېلىپ، ئۇن - تىنسىز ئۇنتۇلۇپ كېتىۋاتقان قەدىناس سەپداشلىرى ۋە مىللىي ئىنقىلابچىلارنى ئۆز خەلقىگە خاتىرىلىتىشنى ئۆزىنىڭ بۇرچى دەپ بىلدى. مەزكۇر كىشىلەرنىڭ سەركىسى مەشھۇر 12 نىلقا باتۇرلىرى قاتارىدا سانالمىغان بولسىمۇ، شۇلارنىڭ بىرى ھېسابلانغان سەيدۇللا سەيپۇللايوۋ ئەپەندى ئىدى. ئۇنىڭ باشلامچىلىقىدا يەنە بىر قىسىم تەۋەرۈك شاھىتلارمۇ ئۆز ئەسلىمىلىرىنى يېزىپ چىقىشتى.«مىللىي ئازادلىق ئىنقىلابى جەريانىدا مەن ھەقدار بولغان ئىشلار» ناملىق بىباھا ئەسلىمىنىڭ ئاپتورى ھاكىم تۇرسۇن ئاكىمىزمۇ شۇلارنىڭ بىرى ئىدى. گەرچە سەيدۇللا سەيپۇللايېۋ ئاكا «مەن شاھىت بولغان ئىشلار» ناملىق بىباھا ئەسلىمىسىنىڭ نەشرىنى كۆرەلمەي، 2002 - يىلى 4 - سېنتەبىر كۈنى 85 يېشىدا ئۇرۇمچى شەھىرىدە ۋاپات بولغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ مەزكۇر بىباھا

ئەسلىمىسى 2005 - يىلى يازدا رەسمىي نەشىر قىلىنغان ھامان، ئەينى چاغدىكى باشقا تەۋەرۈك شاھىتلارنىڭمۇ قوللىرىغا قەلەم ئېلىشىغا تۇرتكە بولدى.

ئىككىنچى جۇمھۇرىيەتنىڭ تەۋەرۈك غازىلىرىدىن بىرى بولغان ھاكىم تۇرسۇن ئاكا 1929 - يىلى 4 - ئاينىڭ 18 - كۈنى غۇلجا شەھەر ئۈچدەرۋازا مەھەللىسى 4 - كوچىدا دۇنياغا كەلگەن. ئوقۇش يېشىغا تولغاندا غۇلجا ئۇمىد مەكتىپىدە، كېيىن «شۆتاك» دا ئوقۇغان. 1944 - يىلى 11 - ئاينىڭ 7 - كۈنى ئەمدىلا 15 ياشتىن ھالقىغان ياش ھاكىم تۇرسۇن تەشەببۇسكارلىق بىلەن مىللىي ئازادلىق ئىنقىلابىغا قاتناشقان. تېخى 16 ياشقىمۇ تولمىغان بۇ پىداكار ياش بالا غۇلجىدىكى ئاق رۇسلاردىن تەشكىللەنگەن رۇس قوشۇنىنىڭ تەركىبىدىكى سانىقلىق تۆت نەپەر ئۇيغۇرنىڭ بىرسى بولۇش سۈپىتى بىلەن غۇلجىدىكى ھەرەمباغ، لەڭشاڭ بۇتخانىسى ۋە غۇلجا ئايرودورۇمىدا ئېلىپ بېرىلغان 86 كۈنلۈك پارتىزانلىق ئۇرۇشىغا قاتنىشىپ، قانلىق جەڭلەرنى بېشىدىن كەچۈرگەن. بۇ جەريانىدا ئۇ ئېغىر يارىلانغان بولسىمۇ، ئەسلىگە كەلگەن ھامان يەنە قايتا ئالدىنقى سەپكە قايتىپ كېلىپ، ئايرودرومنى قورشاپ، غۇلجىنى تولۇق ئازاد قىلىش ئۇرۇشلىرىنى داۋاملاشتۇرغان.

ھاكىم تۇرسۇن ئەسلىمىسىدە ئۆزىنىڭ 1945 - يىلى 8 - ئاپرېل كۈنى شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئارمىيەسى قۇرۇلغان قۇتلۇق كۈندە غۇلجا ئاتقۇچىلار ئىككىنچى پولكى رازۋېدكا ئىزۋوتىنىڭ جەڭچىسى سۈپىتىدە مەزكۇر قوشۇندىن ئايرىلغان 300 كىشى بىلەن بىرلىكتە مىللىي ئارمىيە قۇرۇلۇش پارادىغا قاتناشقانلىقىنى قەيت قىلغان. غۇلجا ئاتقۇچىلار 2 - پولكى ئاساسلىقى غۇلجا شەھىرىدىكى ياشلارنى ئاساس قىلىپ قۇرۇلغان بولۇپ، ئۇنىڭ كوماندىرى غۇلجادا چوڭ بولغان رۇس ياشلىرىدىن نىكولاي فېدىيايېف ئىدى. بۇ پولك تەركىبىدە بىر رازۋېدكا ئىزۋوتى بار بولۇپ، 17 ياشلىق ھاكىم تۇرسۇن شۇ ئىزۋوتنىڭ جەڭچىسى ئىدى. ھاكىم تۇرسۇننىڭ تەۋەرۈك قىزى گۈلباھار خانىمنىڭ قەيت قىلىشچە، ھاكىم تۇرسۇن زاتولكىن كوماندىرلىقىدىكى مەزكۇر ئىزۋوت تەركىبىدە جىڭ، مايتاغ، ساۋەن قاتارلىق جايلاردىكى دۈشمەن ئارقا سەپلىرىدە ھەرىكەت قىلىشقا قاتناشقان.

شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئارمىيەسى 1945 - يىلى 6 - ئايلاردا ئۈچ فرونت بويىچە ئومۇمىي ئۇرۇش باشلاش ئالدىدا، ئوتتۇرا يۆنىلىشتىكى خىتاي قوشۇنلىرىنىڭ ئارقا سەپلىرىنى قالايمقان قىلىش ئۈچۈن پارتىزانلىق ھەرىكەتلىرى ئېلىپ بېرىش مەقسىتىدە رەڤىق بايچۇرىن، قازىقان، فىرسوف قاتارلىق كوماندىرلارنىڭ باشچىلىقىدا مەخسۇس ئەترەتلەرنى ئەۋەتكەن بولۇپ، ئەنە شۇ قاتاردا يەنە غۇلجا پىيادىلەر 2 - پولكى ۋە باشقا قوشۇنلاردىن تاللانغان بىر ئەترەتنى زاتولكىن كوماندىرلىقىدا مەخسۇس دۈشمەن ئارقا سېپىگىمۇ ماڭدۇردى. ھاكىم تۇرسۇن مەزكۇر ئەترەتنىڭ تەركىبى ۋە ئالاھىدە

قوراللىنىشى ھەققىدە مۇنداق دەپ يازغان : «1945 - يىلى ماي ئايلىرىنىڭ ئاخىرى بولۇپ قالدى. ئەترىتىمىزنىڭ جەڭچىلىرى خىللانماقتا، ياشتا چوڭىيىپ قالغانلار، سالامەتلىك ۋە ئائىلە قىينىچىلىقى مۇناسىۋىتى بىلەن بىرقانچە رۇسلار يۆتكىۋېتىلىپ، ئۇلارنىڭ ئورنىغا پولك بويىچە خىللانغان رۇس ئەزىمەتلىرى كەلمەكتە. ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئىلى ۋىلايەتلىك رۇس گىمنازىيەسىنىڭ (ئىلىدىكى ئەڭ يۇقىرى مەكتەپ) ئوقۇغۇچىلىرى، ئىنقىلاب باشلانغاندىن بۇيان سوقۇشلارغا قاتنىشىپ، قەھرىمانلىق جاسارىتىنى نامايان قىلغانلار، بەزىلىرى ھەتتا 2-پولكنىڭ روتا-باتالىئونلىرىدا كومانىدىر ئىزۇۋوت، پومكوم ئىزۇۋوت قاتارلىق ۋەزىپىلەردە بولغانلار. بەزىلىرى پىلىموتچى، زەمبىرەك، مىنامىيوتچىلار. مەسىلەن: نىلقا پارتىزانلىرىنىڭ مۇھىم باشلىقى بولغان پولكوۋنىك نازاروۋ تۆكۈنىڭ قەيسەر ئىككى ئوغلى، سانىتاركا كىلاۋا، ئۇنىڭدىن باشقا سوپاخۇن ئادەملىرىدىن ئىبراھىم پەيجاڭ، تۇراق بەنجاڭ، دوستەك(تاجىك) قاتارلىق بەش نەپەر جەسۇر جەڭچىلەر ئەترىتىمىزگە قوشۇلدى. ئەترىتىمىزنىڭ سانى 50 نەپەر ئەتراپىدا بولدى. قوراللىرىمىزمۇ خىللانماقتا، ئۇچ-تۆت مىنامىيوت، ئون نەچچە يېنىك پىلىموتلار(دىكتار، ئىمگا34) ۋە 20 نەچچە يېڭى ئاپتومات، مىلتىقلىرىمىز سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ يېڭى مىلتىقى-تىرىيوخلىنىيكا، گىرانا تىلىرىمىزمۇ تۆت-بەش خىل ئىشەنچلىك ھەم قۇدرىتى كۈچلۈك گىرانا تلار. ئىشقىلىپ، رازۋېدكا ئەترىتىمىزنىڭ ئادىمى ئاران 50 بولسىمۇ، سەپلەنگەن قوراللارنىڭ ساپاسىدىن قارىغاندا، شۇ ۋاقىتتىكى بىر باتالىيوننىڭ قوراللىنىشى بىلەن باراۋەردەك بولدى.»

ھاكىم تۇرسۇن غۇلجا شەھىرى تولۇق ئازاد بولغاندىن كېيىن، جۇمھۇرىيەت مىللىي ئارمىيەسى غۇلجا 2 - ئازاد نىشانلىق ئاتقۇچى پولكنىڭ رازۋېدكا گۇرۇپپىسىغا تەقسىملىنىپ، غۇلجىدىن ئۈرۈمچى تەرەپلەرگە قاراپ قاچقان دۈشمەنلەرنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ زەربە بېرىش ئۈرۈشىغا قاتناشقان. كېيىن قوماندان سوپاخۇننىڭ ئەسكەرلىرىدىن تەشكىللەنگەن ئالاھىدە گۇرۇپپىغا تاللىنىپ، دۈشمەننىڭ ئارقا سېپىگە ئۆتۈپ چوڭ پاراكەندىچىلىك سېلىش ۋە دۈشمەنگە ھەر خىل يالغان شەپە بېرىش ۋەزىپىسىنى ئۆتىگەن. ئەمما ۋەزىپە ئۆتەش جەريانىدا ئۇشتۇمتۇت ئېغىر يارىلىنىپ، ھاياتى ئېغىر خەۋپىكە دۇچ كەلگەن. شۇنداقتىمۇ ھاكىم تۇرسۇن سەپداشلىرىنىڭ پىداكارلىقى بىلەن مىڭ بىر جاپادا ئاتا-ئانىسىنىڭ قولىغا نىمجان ھالەتتە تاپشۇرۇپ بېرىلگەن. سەپداشلىرى ياش ھاكىم تۇرسۇننى ئۆيىگە تاپشۇرۇپ كەتكەن چاغدا، ئۇنىڭ ھايات قالىدىغانلىقىغا ئىشەنمىگەن. ئەمما ھاكىم تۇرسۇن ئاتا - ئانىسىنىڭ كۆڭۈل قويۇپ داۋالىشى بىلەن مۆجىزىلەرچە قايتىدىن ئەسلىگە كېلىپ، يەنە مىللىي ئارمىيەگە قايتقان. ھاكىم تۇرسۇن شۇ يىلى يازلاردا ئېغىر يارىلىنىپ ساقايغاندىن كېيىن، 1945 - يىلى 8 - ئايدىن 1946 - يىلى 2 - ئايغىچە شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتى كاتىبات بۆلۈمىدە خىزمەتكە ئورۇنلاشقان.

ھاكىم تۇرسۇن ئاكىمىز، 1946 - يىلى 6 - ئىيۇندا خىتاي گومىنداڭ ھۆكۈمىتى ۋە ئازاد شەرقىي

تۈركستان جۇمھۇرىيىتى ئارىسىدا ئىمزالانغان 11 بېتىمدىن كېيىن غۇلجا 1 ـ زاپاس ئاتقۇچى پولكىنىڭ 1 ـ باتالىيونىدا پىلىموتچى گۇرۇپپىسىنىڭ كوماندىرى، باتالىيون ئىشتاب باشلىقى، غۇلجا شەھەرلىك گارنىزون قوماندانلىق ئىشتابىدا كاتىپ، مىللىي ئارمىيە ئالىي ھەربىي سوتىدا كاتىپ، تەپتىش بولۇپ ئىشلىگەن. 1947 ـ يىلى غۇلجا بىلىم يۇرتى ھەربىي شتابى باشلىقى، غۇلجا شەھەرلىك گارنىزون كامىندانتىدا كاتىپ، مىللىي ئارمىيە ئالىي سوتىدىكى ھەربىي تەپتىش ئورگىنىنىڭ مەسئۇل كاتىپى، تېرگاۋچى قاتارلىق خىزمەتلەردە بولغان. 1949 ـ يىلى 12 ـ ئايدىن كېيىن مىللىي ئارمىيە 5 ـ كورپۇسقا ئۆزگەرتىلگەندە 5 ـ كورپۇس شتابىدا كوماندىر لېسكىنىڭ قول ئاستىدا ئىشلىگەن. 1953 ـ يىلى ھەربىي سەپتىن چېكىنىپ چىققان.

بۇ يەردە ھەممىدىن بەكرەك تىلىغا ئېلىپ ئۆتۈشكە تېگىشلىكى شۇكى، ھاكىم تۇرسۇن ئاكىمىز مىللىي ئارمىيەنىڭ قۇرۇلغانلىقىنى تەبرىكلەش مۇراسىمىنىڭ بىرىنچى، ئىككىنچى ۋە ئۈچىنچى يىغىلىقىدا رەسمىي پاراتتىن ئۆتكەن سانا‌قلىق ئەسكەرلەرنىڭ بىرى بولغان ۋە تۆتىنچى، بەشىنچى يىغىلىقى مۇراسىملىرىدا تۆھپىكار كوماندىرلار سەھنىسىدىن ئورۇن ئالغان. كېيىنچە ئۇ 1953 ـ يىلى ھەربىي سەپتىن چېكىنىپ، سانائەت ئىنستىتۇتىدا ئوقۇغان ۋە ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن مەكتەپكە ئوقۇتقۇچىلىققا ئېلىپ قېلىنغان. كېيىنكى ھاياتىنى مائارىپ ئىشلىرىغا بېغىشلاپ، 2006 ـ يىلى 12 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى ئالەمدىن ئۆتكەن.

ھاكىم تۇرسۇن سادىروفنىڭ «مىللىي ئازادلىق ئىنقىلابى جەريانىدا مەن ھەقدار بولغان ئىشلار» ماۋزۇلۇق، جەمئىي 375 بەتلىك بۇ قولىيازما ئەسلىمىدە ئۇنىڭ 1942 ـ يىلىدىن تاكى 1950 ـ يىللاردا مىللىي ئارمىيە 5 ـ كورپۇسقا ئۆزگەرتىلىپ مەۋجۇت بولغانغا قەدەر بېشىدىن ئۆتكۈزگەن ۋەقەلەر تەپسىلىي خاتىرىلەنگەن. ھاكىم تۇرسۇننىڭ ئاۋسترالىيەدە ياشايدىغان قىزى گۈلباھار خانىم مەزكۇر ئىنقىلاب ئەسلىمىسىنى ئۆزى بىلەن چەتئەلگە ئېلىپ چىققاندىن كېيىن ئۇنى بىرمۇ ـ بىر رەتلەپ نەشر قىلىش ئۈچۈن ئاساسلىق تەييارلىغۇچى بولۇپ، ئۇنىڭ دادىسى ھەققىدىكى بايانلىرىغا قارىغاندا ھاكىم تۇرسۇن سادىروف غۇلجا شەھىرىدە تۇغۇلغان ۋە غۇلجادىكى ئۇيغۇرچە ھەم خىتايچە مەكتەپلەردە ئوقۇغان. ئۇ، 1944 ـ يىلى، 7 ـ نويابىر كۈنى ئىنقىلابقا قاتناشقاندىن كېيىن ئىلگىرى كېيىن ئازاد نىشانلىق 2 ـ ئاتقۇچىلار پولكىنىڭ رازۋېدكا ئىزۋوتى جەڭچىسى، 1 ـ ئاتقۇچىلار زاپاس پولكى رازۋېدكا ۋىزۋود كوماندىرى، باتالىيون شتاب باشلىقى، 1947 ـ 1946 ـ يىللىرى ئىلى بىلىم يۇرتى ھەربىي قۇرۇلمىسى بويىچە باتالىيون شتاب باشلىقى، 1949 ـ 1947 ـ يىللىرى ئارىسىدا مىللىي ئارمىيە ھەربىي سوتى ۋە تەپتىش مەھكىمىسى ئوفىتسېرى بولۇپ ئىشلىگەن. مىللىي ئارمىيە 5 ـ كورپۇسقا ئۆزگەرتىلگەندىن كېيىن ئارمىيە گېزىتى تەھرىرى ۋە باشقا خىزمەتلەرنى ئاتقۇرۇپ، 1953 ـ يىلى ھەربىي سەپتىن بوشىغان. كېيىنچە ئۇ كانچىلىق ۋە سانائەت ئىنستىتۇتىنى ئوقۇپ، ئاخىرى شۇ ساھەدە

ئىزچىل ئىشلەپ، پېنسىيەگە چىقىپ، 2006-يىلى 18 - دېكابىر كۈنى ۋاپات بولغان. قىزى گۈلباھار خانىمنىڭ ئېيتىشىچە، دادىسى ھاكىم تۇرسۇن سادىروۋ ئۆز ئەسلىمىسىنى 2005 - 2006 - يىلى ئېغىر كېسەلگە گىرىپتار بولغاندا يېزىپ چىققان بولۇپ، ئۇ بىر تەرەپتىن ئېغىر كېسەل بىلەن ئېلىشىپ، يەنە بىر تەرەپتىن مەزكۇر مىللىي ئىنقىلاب ئەسلىمىسىنى ئاخىرقى تىنىقى توختىغۇچە يېزىشنى داۋاملاشتۇرۇپ، ئاخىرى تولۇق تاماملاپ بولۇپ ۋاپات بولغان ھەم بۇنى كېيىنكى ئەۋلادلارغا مىراس قالدۇرغان. قىسقىسى، مەرھۇم ھاكىم تۇرسۇن ئاكىنىڭ مەزكۇر بىباھا ئەسلىمىسىدە 1944 - يىلى 7 - نويابىردىن تارتىپ تاكى 1950 - يىلى مىللىي ئارمىيە ئاتالمىش 5 - كورپۇسقا ئۆزگەرتىلگەنگىچە بولغان ئارىلىقتىكى نۇرغۇن تارىخىي ۋەقەلەر، تارىخىي شەخسلەر، ھەر مىللەت ئوفىتسېرلىرى ھەم ئۇلارنىڭ بارچە ئىش پائالىيەتلىرى ھەققىدە ئىلگىرىكى ئەسلىمىلەردىن پەرقلىق ھالدا بىر قەدەر ئەتراپلىق ئۇچۇرلار قالدۇرۇلغان بولۇپ، ھاكىم تۇرسۇن ئاكا ئۆزى كۆرگەن، قاتناشقان، بىلگەن ھەممە ۋەقەلەرنى ئاساسەن تولۇق يېزىپ قالدۇرغان. مەزكۇر بىباھا ئەسلىمە ھازىرغىچە ئېلان قىلىنغان مىللىي ئىنقىلاب شاھىتلىرىنىڭ ئەسلىمىلىرى ئىچىدە بىر قاتار ئۇستۇنلۇكلەر ۋە ئۆزگىچىلىكلەرگە ئىگە. بۇ ئالاھىدىلىكلەردىن ئەڭ مۇھىمى ھاكىم تۇرسۇن ئاكىنىڭ پەقەت ئۆزى بىۋاستە قاتناشقان، شاھىت بولغان ۋەقەلەر ۋە سەپداشلىرىنىڭ ئىش-ھەرىكەتلىرىنى تەپسىلىي، ئىنچىكە ۋە راستچىل مەيدانغا تۇرۇپ بايان قىلىشىدۇر. شۇ ۋەجىدىن مەزكۇر بىباھا ئەسلىمە ئاشۇ دەۋرىگە شاھىت بولغان باشقا شاھىتلارنىڭ ئەسلىمىلىرىدىن ئۆزگىچە پەرقلىنىپ تۇرىدۇ. ئۇ مەزكۇر ئەسلىمىسىدە ئۆزى بىۋاستە قاتناشقان ۋەقەلەردىن سىرت يەنە بىر سەپتە تەڭ كۈرەش قىلغان بارلىق سەپداشلىرىنىڭ پائالىيەتلىرىنى، مىجەز - خۇلقىنى ۋە ئوي - خىياللىرىنى ھەقىقىي چىنلىق بىلەن تەسۋىرلىگەن. شۇڭلاشقا ئۇنىڭ قەلىمى ئاستىدىكى ئېلىخان تۆرە، ئەخمەتجان قاسىمى، رەھىمجان سابىر ھاجى، ئابدۇكېرىم ئابباسوف، غېنى باتۇر ۋە ئۆزى بىۋاستە قوماندانلىقىدا بولغان بىر قىسىم رۇس كوماندىرلارنىڭ ئىش - ھەرىكەتلىرى ۋە سۆزلىرى رومانلاردا تەسۋىرلىنىدىغان نۇقسانسىز غايىۋى قەھرىمانلاردەك ئەمەس، بەلكى يېنىمىزدىكى رېئال ئادەملەردەك تۇيغۇ بېرىدۇ.

بىز مەزكۇر ئەسلىمىنى ئوقۇش جەريانىدا مىللىي ئازادلىق كۈرىشىگە ئاتالغان ياشلارنىڭ جەڭگىۋارلىقىدىن، ئۆزىنى بېغىشلاش روھىدىن ھاياجانلانساق، بىر قىسىم پۈرسەتپەرەس جانباقتىلارنىڭ ھەييارلىقىدىن سەسكىنىمىز، بولۇپمۇ زىخرۇللام نادىروف، موڭغۇل يېگىتى كاپىتان چىدە قاتارلىق ئۇرۇشتا ئاجايىپ جان پىدالىق كۆرسەتكەن جەسۇر ئۇرۇش قەھرىمانلىرىنىڭ ئۇچرىغان ناھەقچىلىقلىرى ۋە تارتقان كۈلپەتلىرىدىن يۈرىكىمىز ئۆرتىنىدۇ. بۇ چاغدا كۈنەس ۋە نارات يايلاقلىرىنىڭ تىل بىلەن تەسۋىرلىگۈسىز گۈزەل مەنزىرىلىرىدىن بىئارامىلىق قاپلىغان كۆڭلۈمىزگە مەلھەم تاپمىز. رىزۋانگۈل ھاشىم قاتارلىق بىر قىسىم ئۇنتۇلغان تارىخىي شەخسلەرنىڭ ئۇچۇرلىرى، مىللىي ئارمىيەنىڭ قۇرۇلمىلىرى، بىزگە تونۇش ۋە ناتونۇش بولغان يەر ناملىرى ۋە تۈرلۈك ۋەقەلەرنىڭ

جەريانلىرىدىن ئۇنۇملۇق پايدىلىنىش ئۈچۈن ئۇلارنىڭ ئەسلى مەنبەسىگە قايتىپ بېرىلىشى كېرەك. ئۇنداق بولمىغاندا ئۇلار ئۆزلىرى ياشاۋاتقان دۆلەتلەرنىڭ مىللىي ئارخىپ ئورۇنلىرىدا ساقلىنىپ قالىدۇ. ئۇلارنىڭ ئەسلى مەنبەسىگە قايتىپ بېرىلىشى ئۈچۈن ئۇلارنىڭ ئەسلى مەنبەسىنى ئېنىقلاش ئالدىنقى شەرت. ئۇلارنىڭ ئەسلى مەنبەسىنى ئېنىقلاش ئۈچۈن ئۇلارنىڭ ئەسلى مەنبەسىدىكى ئۇچۇرلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئۇچۇرلار بولۇشى كېرەك. ئۇلارنىڭ ئەسلى مەنبەسىدىكى ئۇچۇرلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئۇچۇرلار ئۇلارنىڭ ئەسلى مەنبەسىنى ئېنىقلاش ئۈچۈن

خەلقئارا ۋەزىيەت

PE THE BLACKLIST ON MONDAY

BLACKLISTED

THE PENTAGON

Alibaba.com | BYD | Baidu

GHANTA

US BLACKLIST

CHINA STRONGLY OBJECTS

Alibaba, BYD And Baidu Added To US Blacklist As Penta's Milita...atory And Alibaba P... Move

ئامېرىكىنىڭ چەكلىمىسىگە كىرگەن 43 خىتاي شىركىتى

June 9, 2026

ئامېرىكىنىڭ چەكلىمىسىگە كىرگەن 43 خىتاي شىركىتى

(ئامېرىكا ئىچكى خەۋپسىزلىك مىنىستىرلىقى)

- ئامېرىكا ئىچكى خەۋپسىزلىك مىنىستىرلىقى (DHS) 43 شىركەتنىڭ ئۇيغۇر مەجبۇرىي ئەمگىكىنىڭ ئالدىنى ئېلىش قانۇنى ئورۇنلار تىزىملىكىگە كىرگۈزۈلگەنلىكىنى ئېلان قىلدى. بۇ ئورۇنلار ئىشلەپچىقارغان مەھسۇلاتلارنىڭ ئامېرىكىغا كىرىشى چەكلىنىدۇ.

بۇگۈن ئامېرىكا ئىچكى خەۋپسىزلىك مىنىستىرلىقى (DHS) مەجبۇرىي ئەمگەككە قارشى قانۇن ئىجرا قىلىش خىزمەت گۇرۇپپىسىغا (FLETF) ۋاكالىتەن، 43 شىركەتنىڭ «ئۇيغۇر مەجبۇرىي ئەمگىكىنىڭ ئالدىنى ئېلىش قانۇنى» (UFLPA) تىزىملىكىگە قوشۇلغانلىقىنى، شۇنداقلا تىزىملىكتىكى ئىككى ئورۇننىڭ ئۇچۇرىغا تېخنىكىلىق يېڭىلاش ئېلىپ بېرىلغانلىقىنى ئېلان قىلدى. بۇ ھۆججەت ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن، چەكلىمە تىزىملىكىدىكى كارخانىلارنىڭ ئومۇمىي سانى 187 گە يېتىدۇ، بۇ تىزىملىكتىكى كارخانىلارنىڭ سانىنى 30% ئاشۇرىدۇ، ھەمدە بۇ جەھەتتە بىر قېتىملىق ئەڭ چوڭ تىزىملىك كېڭەيمىسى ھېسابلىنىدۇ.

2026-يىلى 8-ئاينىڭ 3-كۈنىدىن باشلاپ، ئامېرىكا تاموژنا ۋە چېگرا قوغداش ئىدارىسى (CBP) بۇ 43 شىركەت ئىشلەپچىقارغان مەھسۇلاتلارنى ئامېرىكىغا كىرىشى چەكلەنگەن دەپ پەرەز قىلىش پرىنسىپىنى تەدبىقلايدۇ. چۈنكى بۇ شىركەتلەر شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدىن خام ئەشيا سېتىۋالغان ياكى شىنجاڭ ھۆكۈمىتى بىلەن ھەمكارلىشىپ، ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز ۋە باشقا زىيانكەشلىككە ئۇچرىغۇچى گۇرۇپپىلارنى توشۇش، يۆتكەش، پاناھلاندۇرۇش ياكى ئورۇنلاشتۇرۇش قاتارلىق پائالىيەتلەر بىلەن شۇغۇللانغان.

ئىچكى خەۋپسىزلىك مىنىستىرى ماركۋېين مۇلىن (Markwayne Mullin) مۇنداق دېدى: «بۈگۈن بىز 43 خىتاي شىركىتىنى ئۇيغۇر مەجبۇرىي ئەمگىكىنىڭ ئالدىنى ئېلىش قانۇنى ئورۇنلار تىزىملىكىگە كىرگۈزدۇق. ئىچكى خەۋپسىزلىك مىنىستىرلىقى ئۇلارنىڭ مەھسۇلاتلىرىنىڭ دۆلىتىمىزگە كىرمەسلىكىگە كاپالەتلىك قىلىدۇ. ئامېرىكا ئىشچىلىرى قۇل ئەمگىكىنى قوللىنىدىغان چەت ئەل شىركەتلىرى تەرىپىدىن زىيانغا ئۇچرىماسلىقى ۋە ئالدانماسلىقى كېرەك. بىزنىڭ ۋەزىپىمىز ۋەتىنىمىزنى قوغداش. بۇ ئۆز نۆۋىتىدە پۇقرالىرىمىزنى ئامېرىكىلىقلارغا زىيان يەتكۈزۈپلا قالماي، يەنە ئىنسانىيەتكە قەدىر-قىممىتىگە دەخلى-تەرۇز قىلىدىغان ئادالەتسىز رىقابەتتىن قوغداشنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.»

ئۇيغۇر مەجبۇرىي ئەمگىكىنىڭ ئالدىنى ئېلىش قانۇنى يولغا قويۇلغاندىن بۇيان، ئامېرىكا تاموژنا ۋە چېگرا قوغداش ئىدارىسى بۇ كېڭەيتىلگەن هوقۇقنىڭ ئاساسىدا، قىممىتى تەخمىنەن بىر مىليارد دوللارغا يېتىدىغان 24 مىڭ 300 دىن ئارتۇق يۈكنىڭ چېگرادىن كىرىشىنى رەت قىلىپ، قانۇنسىز مەھسۇلاتلارنىڭ ئامېرىكا بازارلىرىغا كىرىشىنى توستى.

ئىچكى خەۋپسىزلىك مىنىستىرلىقى ۋە مەجبۇرىي ئەمگەكنى قارشى قانۇن ئىجرا قىلىش خىزمىتى گۇرۇپپىسى مەجبۇرىي ئەمگەك بىلەن ئىشلەپچىقىرىلغان مەھسۇلاتلارنىڭ ئامېرىكاغا ئىمپورت قىلىنىشىنى چەكلەشكە ئىزچىل كۈچ چىقىرىپ كەلمەكتە. تىرامپ هۆكۈمىتى چەت ئەل كارخانىلىرىنىڭ ئىنسانپەرۋەرلىككە يات ۋە ئادالەتسىز قىلمىشلىرىنى سۈرۈشتۈرۈش ئارقىلىق، ئامېرىكا ئىشچىلىرى ۋە ئىشلەپچىقارغۇچىلىرى ئۈچۈن ئادىل رىقابەت مۇھىتى يارىتىپ بەرمەكتە. ئۇيغۇر مەجبۇرىي ئەمگىكىنىڭ ئالدىنى ئېلىش قانۇنى ئورۇنلار تىزىملىكىگە قوشۇلغان بۇ يېڭى تولۇقلاشلار هۆكۈمەتنىڭ بۇ خىل قانۇنسىز مەھسۇلاتلارنى بازارلىرىمىزدىن سىقىپ چىقىرىش ئارقىلىق ئىقتىسادىي ۋە مىللىي خەۋپسىزلىكىمىزنى كۈچەيتىشكە ئۆزىنى بېغىشلىغانلىقىنى نامايان قىلىدۇ.

مەجبۇرىي ئەمگەكنى قارشى قانۇن ئىجرا قىلىش خىزمىتى گۇرۇپپىسىنىڭ رەئىسى، ئىچكى خەۋپسىزلىك مىنىستىرلىقىنىڭ ئىستراتېگىيە، سىياسەت ۋە پىلانغا مەسئۇل مۇئاۋىن مىنىستىرى روب لاۋ (Rob Law) مۇنداق دېدى: «تىرامپ هۆكۈمىتى ئامېرىكانىڭ تەمىنلەش زەنجىرىدىن مەجبۇرىي ئەمگەكنى چىقىرىپ تاشلاش ۋە چەت ئەل شىركەتلىرىنىڭ ئېكسپلاتاتسىيە قىلمىشلىرىنىڭ جاۋابكارلىقىنى سۈرۈشتۈرۈش ۋەدىسىدە قەتئىي چىڭ تۇرىدۇ. بىز ئامېرىكا كارخانىلىرىغا بۇزغۇنچىلىق قىلىدىغان ئادالەتسىز قىلمىشلارنىڭ ئالدىنى ئېلىشنى داۋاملاشتۇرۇشتا هەرگىز مۇرەسسە قىلمايمىز. ئۇيغۇر مەجبۇرىي ئەمگىكىنىڭ ئالدىنى ئېلىش قانۇنى ئورۇنلار تىزىملىكىنى كېڭەيتىش دەل ئىچكى خەۋپسىزلىك مىنىستىرلىقىنىڭ ئىقتىسادىي ۋە مىللىي خەۋپسىزلىكىمىزگە كاپالەتلىك قىلىشتىكى بىر قورالىدۇر.»

يېڭىدىن قوشۇلغان 43 كارخانا ئالىيۇمىن، كىيىم-كېچەك، مىس، پاختا ۋە پەمىدۇر قاتارلىقلارنى

ئىشلەپچىقىرىدىغان ياكى پىششىقلاپ ئىشلەيدىغان كارخانىلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئۇيغۇر مەجبۇرىي ئەمگىكىنىڭ ئالدىنى ئېلىش قانۇنى ئورۇنلار تىزىملىكىگە قىلىنغان بۇ تولۇقلاشلار ھۆكۈمەتنىڭ بۇ قانۇنسىز مەھسۇلاتلارنى بازارلىرىمىزغا كىرگۈزمەسلىك ئارقىلىق مىللىي خەۋپسىزلىكىمىزنى كۈچەيتىش ۋە ئىقتىسادىي گۈللىنىشىمىزنى ئىلگىرى سۈرۈشنى ئالدىنقى ۋەزىپە قىلغانلىقىنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ. بۇنىڭدىن باشقا، مەجبۇرىي ئەمگەككە قارشى قانۇن ئىجرا قىلىش خىزمەت گۇرۇپپىسى نۆۋەتتە تىزىملىكتە بار بولغان ئىككى ئورۇننىڭ رەسمىي نامىغا تېخنىكىلىق يېڭىلاش ئېلىپ بېرىلغانلىقىنىمۇ ئېلان قىلدى.

ئىچكى خەۋپسىزلىك مىنىستىرلىقى بىلەن ئەدلىيە مىنىستىرلىقى (DOJ) بىرلىشىپ «سودا ئالدامچىلىقىغا قارشى تۇرۇش خىزمەت گۇرۇپپىسى» نى قۇرغان بولۇپ، مەزكۇر گۇرۇپپا يېقىندا بىر مىليارد دوللاردىن ئارتۇق جەريمانە قويۇش، قايتۇرۇۋېلىش ۋە زىيانىنى تۆلىتىش نەتىجىسىنى قولغا كەلتۈردى ۋە مەجبۇرىي ئەمگەككە قارشى قانۇن ئىجرا قىلىشنى مۇھىم بىر سودا ئالدامچىلىقى تۈرى سۈپىتىدە داۋاملىق ئالدىنقى ئورۇنغا قويدى.

ئىچكى خەۋپسىزلىك مىنىستىرلىقىنىڭ سودا ۋە ئىقتىسادىي خەۋپسىزلىككە مەسئۇل ياردەمچى مىنىستىرى ئارىس كۇركۇمېلىس (Aris Kourkoumelis) مۇنداق دېدى: «ئىچكى خەۋپسىزلىك مىنىستىرلىقى بىلەن ئەدلىيە مىنىستىرلىقىنىڭ سودا ئالدامچىلىقىغا قارشى تۇرۇش خىزمەت گۇرۇپپىسى بىزنىڭ قانۇنسىز ئىمپورتلارغا قارشى قانۇن ئىجرا قىلىشىمىزغا ۋە مەجبۇرىي ئەمگەك كەلتۈرۈپ چىقارغان ئىنسانىي ئازاب-ئوقۇبەتلەرگە خاتىمە بېرىش يولىدىكى تېخىمۇ كەڭ تىرىشچانلىقلىرىمىزغا يېڭى كۈچ-قۇۋۋەت بېغىشلىدى. ئىمپورت قىلغۇچىلار شۇنى بىلىشى كېرەككى، بۇگۈنكى بۇ ھەرىكەتتىن ئۆزىنى قاچۇرۇشقا ئۇرۇنغانلار ۋە مەجبۇرىي ئەمگەك بىلەن ئىشلەپچىقىرىلغان مەھسۇلاتلارنى بىلىپ تۇرۇپ ئىمپورت قىلغانلار ئەڭ ئېغىر قانۇنىي جاۋابكارلىققا تارتىلىدۇ.»

ئۇيغۇر مەجبۇرىي ئەمگىكىنىڭ ئالدىنى ئېلىش قانۇنى يولغا قويۇلغاندىن بۇيان ئىچكى خەۋپسىزلىك مىنىستىرلىقى ۋە مەجبۇرىي ئەمگەككە قارشى قانۇن ئىجرا قىلىش خىزمەت گۇرۇپپىسى مەجبۇرىي ئەمگەك بىلەن ئىشلەپچىقىرىلغان مەھسۇلاتلارنىڭ ئامېرىكاغا ئىمپورت قىلىنىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىشتا داۋاملىق تۈرده كۆرۈنەرلىك قەدەملەرنى تاشلىماقتا. بۇ ئىلگىرىلەشلەر ترامپ ھۆكۈمىتىنىڭ يەرشارى تەمىنلەش زەنجىرىدىن مەجبۇرىي ئەمگەكنى يوقىتىش ۋەدىسىنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ. 2025-يىلى 8-ئاينىڭ 19-كۈنى ئېلان قىلىنغان «ئۇيغۇر مەجبۇرىي ئەمگىكىنىڭ ئالدىنى ئېلىش قانۇنى ئىستراتېگىيەسىنىڭ 2025-يىللىق يېڭىلانمىسى» دا شەرھلەنگەندەك، 43 شىركەتنىڭ تىزىملىككە قوشۇلۇشى ترامپ ھۆكۈمىتىنىڭ ئىنسانلارنىڭ ئازاب-ئوقۇبەتلىرىدىن پايدا ئالىدىغان شىركەتلەر ئىشلەپچىقارغان

مەھسۇلاتلارنىڭ ئىمپورت قىلىنىشىغا زەربە بېرىش ئىرادىسىنى يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا نامايان قىلدى.

ئىچكى خەۋپسىزلىك مىنىستىرلىقى ۋە مەجبۇرىي ئەمگەككە قارشى قانۇن ئىجرا قىلىش خىزمەت گۇرۇپپىسى قانۇن ئىجراسىنى كۈچەيتىش ۋە بەلگىلىمىگە ئەمەل قىلىشنى قوللاش ئۈچۈن، سانائەت ساھەسىدىكى مەنپەئەتدارلار، تەشكىلاتلار ۋە خەلقئارالىق شېرىكلەر بىلەن داۋاملىق يېقىندىن ھەمكارلاشماقتا. تەمىنلەش زەنجىرىمىزدىكى بۇ تەھدىتلەرنى ھەل قىلىش ئىقتىسادىي ۋە مىللىي خەۋپسىزلىكىمىزنى كۈچەيتىدۇ. ئۇيغۇر مەجبۇرىي ئەمگىكىنىڭ ئالدىنى ئېلىش قانۇنى ئورۇنلار تىزىملىكىگە قىلىنغان تولۇقلاشلار ئامېرىكا تاموژنا ۋە چېگرا قوغداش ئىدارىسىنىڭ قانۇن ئىجرا قىلىشىغا ياردەم بېرىدۇ ۋە چەت ئەللىك رىقابەتچىلەرنىڭ ئادالەتسىز قىلمىشلىرىنىڭ ئامېرىكا كارخانىلىرىغا ئېلىپ كېلىدىغان تەھدىتلىرىنى يوقىتىشقا ھەسسە قوشىدۇ.

ئىچكى خەۋپسىزلىك مىنىستىرلىقى تۈزىتىش كىرگۈزۈلگەن ئۇيغۇر مەجبۇرىي ئەمگىكىنىڭ ئالدىنى ئېلىش قانۇنى ئورۇنلار تىزىملىكىنى 2026-يىلى 8-ئاينىڭ 3-كۈنىدىكى فېدېراتسىيە ھۆكۈمىتى گېزىتى ئۇقتۇرۇشنىڭ قوشۇمچىسى سۈپىتىدە ئېلان قىلىدۇ.

ئىنگلىزچىدىن ئۆ. ئالماس تەرجىمىسى

https://www.dhs.gov/news/2026/07/31/dhs-announces-addition-43-companies-uflpa-entity-list

تۈگۈنلەر يېشىملەر

خىتاينىڭ جۇغرافىيەسى ۋە خەۋپسىزلىك نىشانلىرى

ئاندرېۋ ناتان، روبېرت روس

خىتاينىڭ جۇغراپىيەسى ۋە خەۋپسىزلىك نىشانلىرى

پروفېسسور ئاندرېۋ ناتان، روبېرت روس

خىتاينىڭ ئىچكى جۇغراپىيەسى

خىتاي كۆپ خىل ئاھالىگە ئىگە غايەت زور قۇرۇقلۇق دۆلىتى بولۇپ، تارىختىن بۇيان ئىقتىسادىي جەھەتتە قالاق، ھەربىي جەھەتتە ئاجىز بولۇپ كەلگەن. گەرچە خىتاي (كۈنىمىزدە) زامانىۋىلىشىپ، ئىلغار تېخنولوگىيە ۋە غايەت زور قوشۇنغا ئىگە ئىككىنچى چوڭ دۇنياۋى ئىقتىسادىي گەۋدىگە ئايلانغان بولسىمۇ، خىتاينىڭ جۇغراپىيەسى ئۇنىڭ دۆلەت خەۋپسىزلىكىگە نىسبەتەن يەنىلا مۇرەككەپ مەسىلىلەرنى تۇغدۇرماقتا.

خىتاينىڭ زېمىن كۆلىمى ئامېرىكانىڭكى بىلەن ئاساسەن تەڭ دېگۈدەك بولسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭ 1 مىليارد 400 مىليونلۇق نوپۇسى ئامېرىكا نوپۇسىنىڭ تۆت ھەسسىسىدىن كۆپرەكتۇر. خىتاي ئومۇمىي نوپۇسىنىڭ ئاتمىش پىرسەنتى خىتاي تېررىتورىيەسىنىڭ پەقەت 22 پىرسەنتىدىلا ياشايدىغان بولۇپ، خىتاي خەلقىنىڭ كۆپىنچىسى شەرق ۋە جەنۇبىي دېڭىز قىرغاقلىرىنى بويلاپ سوزۇلغان تەخمىنەن 600 مىل كەڭلىكتىكى بەلۋاغقا مەركەزلەشكەن.

خىتاي زېمىنىنىڭ شىمال ۋە غەربىي قىسمىدىكى ئىچكى قۇرۇقلۇققا جايلاشقان قالغان 78 پىرسەنت قىسمىدا ئاھالە نىسبەتەن شالاڭ بولۇپ، بۇ رايونلارنىڭ كۆپ قىسمىدا تىبەتنىڭ يەرلىك خەلقى بولغان تىبەتلەر ۋە شەرقىي تۈركىستانىنىڭ يەرلىك خەلقى بولغان ئۇيغۇر قاتارلىق مۇسۇلمان مىللەتلەرگە ئوخشاش «ئاز سانلىق مىللەت»لەر ياشايدۇ. بۇ يەرلىك مىللەتلەرنىڭ كۆپىنچىسىنىڭ خىتايغا بولغان ساداقىتى گۇمانلىق، مەركىزىي ھۆكۈمەت بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى جىددىي بولۇپ، قوشنا

دۆلەتلەردىكى قېرىنداش مىللەتلەر بىلەن چېگرا ھالقىغان ئاكتىپ ئالاقىسى بار.

خىتاي قۇرۇقلۇق چېگرالىرىغا قارىغاندا، دېڭىز چېگرالىرىدىن بېسىپ كىرىش ئاسانراقتۇر. ئۇزۇن دېڭىز قىرغاقلىرى دېڭىزدىن كىلىدىغان ھۇجۇملارغا ئوچۇق. ئىچكى قۇرۇقلۇق چېگرالىرى بولسا كۆپىنچە تاغلىق، سوغۇق، چەت-ياقا رايونلار بولغاچقا، قوشۇن تۇرغۇزۇپ قوغداش قىيىن. ۋىيېتنام ۋە شىمالىي كورېيەدەك بەزىبىر ئالاھىدە ئەھۋاللارنى ھېسابقا ئالمىغاندا، خىتاي بىلەن يوشۇرۇن تاجاۋۇزچىلار ئوتتۇرىسىدىكى ئېھتىماللىقى يۇقىرى بولغان ھۇجۇم لىنىيىلىرىدە خىتاينىڭ ھېچقانداق قالقان دۆلىتى يوق. خىتاينىڭ ئېھتىماللىقى ئەڭ يۇقىرى بولغان يوشۇرۇن جەڭ مەيدانلىرى دېڭىز سىرتىدا ئەمەس، بەلكى ئۆز ئىچىدە ياكى دېڭىز قىرغاقلىرىغا يېقىن جايلاردىدۇر.

خىتاينىڭ مەركىزىي رايونلىرىدىكى ئىقتىسادى — ئەنئەنىۋى جەھەتتىن يېزا ئىگىلىكىنى ئاساس قىلاتتى. خىتاي پەقەت جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى (PRC) قۇرۇلغان مەزگىلدىن (1949-يىلدىن) باشلاپلا كۆرۈنەرلىك دەرىجىدە سانائەتلەشتى، شۇنداقلا پەقەت ئىسلاھات مەزگىلىدىن (1978-يىلدىن) باشلاپلا خىتاي سانائىتىنىڭ قىسمەن ساھەلىرى يۇقىرى ئۈنۈم ۋە سۈپەت ئۆلچەملىرىگە يەتتى. خىتاي پەقەت 1990-يىللاردىن باشلاپلا قۇرۇقلۇق ئارمىيەسىنى زامانىۋىلاشتۇرۇپ، دېڭىز ئارمىيەسىنى كېڭەيتەلىدى. بۇ قوشۇنلار گەرچە قۇدرەتلىك كۆرۈنگىنى بىلەن، تېخىچە ئەمەلىي جەڭ سىنىقىدىن ئۆتمىدى.

تاشقى سىياسەتكە كۆرسىتىدىغان تەسىرى

تارىختا خىتاي كۆپ قېتىم تاجاۋۇزغا ئۇچرىغان. (خانلىقلار دەۋرىدە ئوتتۇرا ئاسىيا قەبىلىلىرىنىڭ، 19- ۋە 20-ئەسىرلەردە غەرب دۆلەتلىرىنىڭ، 1930-يىللاردا بولسا ياپونىيەنىڭ تاجاۋۇزىغا ئۇچرىغان.) شۇڭا خىتاينىڭ تاشقى سىياسەتتىكى ئەڭ مۇھىم ئالدىنقى ۋەزىپىلىرىنىڭ بىرى يېتەرلىك ئىقتىسادىي ۋە ھەربىي كۈچنى ساقلاپ قېلىش ئارقىلىق، ھەر قانداق تاجاۋۇزچىلىقنىڭ ياكى ھۇجۇمنىڭ ئالدىنى ئېلىش، زۆرۈر تېپىلغاندا ئۆزىگە قارىتىلغان ھۇجۇمنى مەغلۇپ قىلىشتىن ئىبارەت.

بىراق زىددىيەتلىك يېرى شۇكى، بۇنداق ئۆزىنى قۇدرەت تاپقۇزۇش نىشانى غەرب بىلەن قويۇق ئىقتىسادىي مۇناسىۋەت ئورنىتىشنى تەلەپ قىلاتتى. خىتاي كومپارتىيەسىنىڭ رەھبىرى ماۋ زېدۇڭ 1949-يىلى جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن تارتىپ 1976-يىلى ۋاپات بولغانغا قەدەر، غەرب بىلەن ھېچقانداق كۆرۈنەرلىك ئالاقە قىلماستىن، ئۆز كۈچىگە تايىنىش ئۇسۇلى ئارقىلىق خىتاينى تەرەققىي قىلدۇرۇشنى سىناپ باققان بولسىمۇ، ئەمما بۇ ئۇرۇنۇشلار مەغلۇبىيەت بىلەن ئاخىرلاشتى. شۇ

سەۋەبلىك، ئىسلاھاتچى دېڭ شياۋپىڭ (1978-يىلىدىن 1997-يىلىغىچە ھاكىمىيەت تۇتقان) ۋە ئۇنىڭ ئىزباسارلىرى «ئىشىكنى ئېچىۋېتىش سىياسىتى» نى يولغا قويدى. خىتاي دۇچ كېلىۋاتقان قىيىن ئەھۋال شۇكى، غەرب دۆلەتلىرى خىتاينىڭ تېخنىكا ۋە بازارلىرىنىڭ، شۇنداقلا مەبلىغىنىڭ ئاساسلىق مەنبەسى بولۇپلا قالماي، يەنە بىر تەرەپتىن، ئەگەر مۇناسىۋەتلەر يامانلىشىپ قالسا، خىتاي ئۆزىنى قوغداش ئۈچۈن تاقابىل تۇرۇشقا تەييارلىق قىلىۋاتقان يوشۇرۇن دۈشمەنلەردۇر.

خىتاينىڭ ئېچىكى جۇغراپىيەسى بەلگىلىگەن ئىككىنچى تاشقى سىياسەت نىشانى زېمىن پۈتۈنلۈكىنى قوغداش ئېھتىياجىدۇر. تارىختا خىتاينىڭ بەزى زېمىنلىرى خىتايدىن ئايرىلىپ چىققان بولسا، يەنە بەزى رايونلاردا خىتايدىن ئايرىلىپ چىقىشنى خالايدىغان ھەرىكەتلەر مەۋجۇت. خوڭكوڭ ۋە ئاۋمېن ئىلگىرى ئەنگلىيە ۋە پورتۇگالىيەنىڭ مۇستەملىكىسى بولغان بولۇپ، ئايرىم-ئايرىم ھالدا 1997- ۋە 1999-يىللىرى خىتاينىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا قايتۇرۇپ بېرىلگەن.

خوڭكوڭ پۇقرالىرى بېيجىڭنىڭ ئۇلارنىڭ زېمىنىغا يۈرگۈزۈۋاتقان كونتروللۇقىدىن كۈندىن-كۈنگە نارازى بولماقتا. چۈنكى بۇ كونتروللۇق خوڭكوڭنىڭ ئۆزگىچە ئىجتىمائىي ۋە قانۇن سىستېمىسىنى ئەللىك يىلغىچە ئۆزگەرتمەسلىك ۋەدىسىگە خىلاپ.

تەيۋەن ئىلگىرى ياپونىيەنىڭ مۇستەملىكىسى بولغان بولۇپ، بۈگۈنكى كۈندە «جۇڭخۇا مىنگو» نامىدىكى ئايرىم ھۆكۈمەتكە ئىگە. خىتاي بۇ ئارالغا بولغان ئىگىلىك ھوقۇقىنى قايتىدىن تىكلەشنى ئارزۇلايدۇ. بۇ ھال خىتاي بىلەن تەيۋەننىڭ ئاساسلىق قوللىغۇچىسى بولغان ئامېرىكا ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتتە زور مەسىلىگە ئايلانغان.

خىتاينىڭ كونتروللۇقىدىكى كۈچلۈك ئايرىلىپ چىقىش ھەرىكەتلىرى مەۋجۇت بولغان ئاساسلىق رايونلار تىبەت ۋە شەرقىي تۈركىستاندۇر. تىبەتتە ئاھالىنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى سۈرگۈندە ياشاۋاتقان ۋە ئۆزى تەشەببۇس قىلىۋاتقان «ئاپتونومىيەلىك» تىبەتنى ياقىلايدىغان دالاي لاماغا سادىق. ئەمما خىتاي دائىرىلىرى دالاي لامانى تىبەت مۇستەقىللىقىنى كۈشكۈرتۈۋاتىدۇ دەپ ئەيىبلەيدۇ.

خىتاي ئىشغالىيىتىدىن كېيىنكى شەرقىي تۈركىستاندا بەزى ئۇيغۇر مۇستەقىللىق تەرەپدارلىرى مۇستەقىللىقنى ئىلگىرى سۈرۈش ئۈچۈن بەزى قوراللىق ھەرىكەتلەر بىلەن شۇغۇللانغان. مۇتلەق كۆپ قىسىم ئاھالە خىتاينىڭ كونتروللۇقىغا قارشى ئەمەس[1]. خىتاي ھۆكۈمىتى بۇ ھەرىكەتلەرنى دۆلەت ئىچىدە باستۇرۇشقىلا كۈچەپ قالماستىن، بەلكى يەنە ئۇلارنىڭ چېگرا سىرتىدىكى دىپلوماتىك ۋە باشقا ياردەم مەنبەلىرىنى ئۈزۈپ تاشلاشقىمۇ زور كۈچ سەرپ قىلماقتا.

[1] بۇ بايانلار نۆۋەتتىكى ۋە يېقىن تارىختىكى ۋەزىيەتكە ئۇيغۇن رەۋىشتە تۈزىتىلدى.

رايون جۇغراپىيەسى

خىتاي بىر قىسىم دۆلەتلەر بىلەن زىچ قورشالغان بولۇپ، ئۇلار بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى مۇرەككەپ بولۇپ، ھەر دائىم دوستانە بولۇپ كەتمەيدۇ.

رۇسىيەنى ھېسابقا ئالمىغاندا، خىتاي دۇنيادىكى بىۋاستە قوشنا بولغان ئوخشىمىغان سىياسىي گەۋدىلەر ئەڭ كۆپ دۆلەتتۇر. خىتاي قۇرۇقلۇقتا ئون بەش دۆلەت بىلەن چېگرالىنىدۇ. بۇلارنىڭ ئىچىدىكى ئەڭ مۇھىملىرى رۇسىيە، چاۋشىيەن، ۋىيېتنام، بىرما (مىيانمار)، لائوس، ھىندىستان، پاكىستان، ئافغانىستان ۋە ئوتتۇرا ئاسىيادىكى تۆت دۆلەتتىن ئىبارەت. دېڭىزدا بولسا، خىتاينىڭ زېمىن تەۋەلىكى ھەققىدىكى دەۋالىرى يۇقىرىقى بىر قىسىم دۆلەتلەر، شۇنداقلا جەنۇبىي كورىيە، ياپونىيە، فىلىپپىن، بىرۇنېي، مالايسىيا ۋە ھىندونېزىيە قاتارلىق باشقا ئالتە دۆلەتلەر بىلەن چېگرىلىنىدۇ.

خىتاي بۇ دۆلەتلەرنىڭ نۇرغۇنلىرى بىلەن چېگرا ماجىرالىرىنى باشتىن كەچۈرگەن بولۇپ، بۇ ماجىرالار 1949 ـ يىلىدىن كېيىنكى مەزگىلدە قۇرۇقلۇقتا ھىندىستان، رۇسىيە (ئۇ ۋاقىتتىكى سوۋېت ئىتتىپاقى) ۋە ۋىيېتنام بىلەن ھەربىي توقۇنۇشلارنى كەلتۈرۈپ چىقارغان. دېڭىزدا بولسا خىتاينىڭ نۇرغۇن قوشنىلىرى بىلەن ھەل قىلىنمىغان چېگرا مەسىلىلىرى يەنىلا مەۋجۇت.

پەقەت زېمىن توقۇنۇشلىرىلا ئەمەس، بەلكى باشقا مەنپەئەت توقۇنۇشلىرى سەۋەبلىكمۇ، خىتاينىڭ ئاساسلىق قوشنىلىرى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى ناھايىتى ئاز ھاللاردا دوستانە بولغان. ياپونىيە ۋە رۇسىيە بۇنىڭ تىپىك مىسالىدۇر.

خىتاي ۋە ياپونىيە

تارىختا خىتاي بۇ رايوندىكى ئەڭ قۇدرەتلىك دۆلەت بولغان، ياپونىيە بولسا بىر قەدەر ئاجىز دۆلەت بولغان بولسىمۇ، ياپونلار 1800 ـ يىللارنىڭ ئاخىرىدا تېز سۈرئەتتە زامانىۋىلىشىپ بۇ ئەنئەنىۋى مۇناسىۋەتنى ئاستىن ـ ئۈستۈن قىلىۋەتتى ۋە كورىيەنى كونترول قىلىش ھوقۇقىنى تالىشىش يۈزىسىدىن پارتلىغان 1894 ـ 1995 ـ يىللىرىدىكى جۇڭگو ـ ياپونىيە ئۇرۇشىدا خىتاينى مەغلۇپ قىلدى. تەيۋەن دەل شۇ ۋاقىتتا ياپونىيەنىڭ مۇستەملىكىسىگە ئايلانغان بولۇپ، بۇ ئەھۋال 1945 ـ يىلىغىچە داۋاملاشتى. ياپونلار ئاسىيادىكى ھۆكۈمران كۈچكە ئايلىنىپ، 1930 ـ يىللاردا خىتايغا تاجاۋۇز قىلىپ كىردى ۋە

1945-يىلىغىچە شەرقىي خىتاينىڭ كۆپ قىسىم جايلىرىنى ئىشغال قىلىپ ھۆكۈمرانلىق قىلدى. سوغۇق مۇناسىۋەتلەر ئۇرۇشى مەزگىلىدە، ياپونىيە خىتاينىڭ ئاساسلىق رەقىبى بولغان ئامېرىكا بىلەن يېقىن ئىتتىپاقلاشتى. 1970-يىللاردا ئامېرىكا-خىتاي مۇناسىۋىتى ياخشىلانغاندا، خىتاي بىلەن ياپونىيە ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتمۇ ياخشىلاندى. ئەمما خىتاينىڭ ياپونىيەدىن ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشى مەزگىلىدە ئۆتكۈزگەن ۋەھشىيلىكلىرى ئۈچۈن كەچۈرۈم سورىشىنى تەلەپ قىلىشى، ھەر ئىككى تەرەپنىڭ قارشى تەرەپنىڭ كۈنسېرى كۈچىيىۋاتقان ھەربىي قۇدرىتىدىن ئەندىشە قىلىشى، شۇنداقلا بۇ ئىككى قۇدرەتلىك دۆلەتنىڭ پۈتكۈل ئاسىيا رايونىدىكى ئىقتىسادىي ۋە دىپلوماتىك تەسىر كۈچىنى كېڭەيتىش رىقابىتى قاتارلىق ئامىللارنىڭ سايىسى ئاستىدا، ئىككى دۆلەت مۇناسىۋىتى يەنىلا جىددىي ھالەتتە تۇرماقتا. سودا، مەبلەغ سېلىش ۋە ياپونىيەنىڭ خىتايغا قىلغان ياردەملىرى ئىككى دۆلەت مۇناسىۋىتىنى مۇستەھكەملەشكە تۈرتكە بولدى. خىتاي ۋە ياپونىيە بىر-بىرىنىڭ ئاساسلىق ئىقتىسادىي شېرىكى ھېسابلىنىدۇ. ئەمما بۇ ئەھۋاللار يەنە تېخنىكا ئۆتۈنۈپ بېرىش، ئىستېمالچىلارنىڭ ھوقۇق-مەنپەئەتىنى قوغداش ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش مەسىلىلەردە سۈركىلىشىلەرنىڭ كېلىپ چىقىشىغمۇ سەۋەب بولدى.

خىتاي ۋە رۇسىيە

خىتاي بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى — ئىككى دۆلەت كوممۇنىستىك پارتىيەلىرىنىڭ 1920-يىللاردىن باشلانغان مۇناسىۋىتى ئاساسىدا، 1950-يىلى رەسمىي ئىتتىپاق تۈزدى. ئەمما ماۋ زېدۇڭ سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ بۇ مۇناسىۋەتتە خىتاينى كىچىك شېرىك ئورنىدا تۇتۇپ تۇرۇش ئۇرۇنۇشلىرىغا ھەر دائىم گۇمان بىلەن قارايتتى. 1960-يىلىدىكى خىتاي-سوۋېت مۇناسىۋىتىنىڭ يېرىكلىشىشى يۈز بېرىشنىڭ ئالدى-كەينىدىكى بىر قانچە يىل جەريانىدا ۋە مۇناسىۋەت بۈزۈلغاندىن كېيىنكى 25 يىل داۋامىدا، خىتاينىڭ سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بولغان 4000 مىل ئۇزۇنلۇقتىكى چېگراسى دۇنيادىكى ئەڭ ئۇزۇن دوستانە بولمىغان چېگرا ئايلاندى. بىر مەزگىللەردە يادرو قوراللىرى بىلەن قوراللانغان بىر يېرىم مىليوندىن ئارتۇق قوشۇن بۇ چېگرا سىزىقىنىڭ ئىككى تەرىپىگە زىچ ئورۇنلاشتۇرۇلغان ئىدى. 1980-يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىغا كەلگەندە ئىككى دۆلەت مۇناسىۋىتى ياخشىلاندى. سوۋېت ئىتتىپاقى پارچىلانغاندىن كېيىنكى دەۋردىمۇ بۇ دوستانە مۇناسىۋەت داۋاملاشتى. بۇ ھال قىسمەن ھالدا ئۇلارنىڭ ئامېرىكىغا بولغان ئورتاق ئۆچمەنلىكىنى ئاساس قىلغان ئىدى. ئەمما بۇ يۈزەكى دوستلۇقنىڭ ئارقىسىدا رۇسىيە سىياسەت بەلگىلىگۈچىلىرى بىئارامليق ھېس قىلماقتا. چۈنكى بۇ مۇناسىۋەتتە خىتاي تېخىمۇ باي ۋە تېخىمۇ كۈچلۈك شېرىك ھېسابلىنىدۇ.

تاشقى سياسەتكە كۆرسىتىدىغان تەسىرى

خىتاينىڭ رايون خاراكتېرلىك تاشقى سىياسىتى قوشنىلىرى بىلەن بولغان ھەمكارلىقنى كېڭەيتىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئاسىيا-تىنچ ئوكيان رايونىنىڭ باشقىلار تەرىپىدىن كونترول قىلىنىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىشنى مەقسەت قىلىدۇ. خىتاينىڭ ئاسىيانىڭ مەركىزىگە جايلاشقانلىقى ئۇنى يوشۇرۇن دۈشمەنلەر بىلەن قورشاپ تۇرىدۇ ۋە مۇرەككەپ رىقابەتلەرگە دۇچار قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، بۇ ئەھۋال خىتايغا دۇنيادىكى ئەڭ ھاياتىي كۈچكە تولغان بۇ رايونىنى كونترول قىلىش ئىمكانىيىتىنمۇ بېرىدۇ. ئەگەر باشقا بىر دۆلەت بۇ رايونىنىڭ قالغان قىسمىنى كونترول قىلسا، ئۇ دىققىتىنى خىتاينىڭ ئۆزىنى كونترول قىلىشقا بۇرىشى مۇمكىن. يەنە بىر تەرەپتىن، ھەددىدىن زىيادە قاتتىق قوللۇق قىلىش خىتاينىڭ قوشنىلىرىنى ئەندىشىگە سېلىپ، خىتاي ئۇلارغا ھەددىدىن زىيادە تەسىر كۆرسىتىشكە ئۇرۇنۇۋاتىدۇ دەپ ئويلىتىپ قويۇشى ۋە ئۇلارنى خىتاينىڭ تەسىرىگە قارشىلىق كۆرسىتىشكە يېتەكلىشى مۇمكىن. قوشنىلارنى دۈشمەنلىككە ئىتتىرمەسىتىن ئۇلارغا تەسىر كۆرسىتىش ئۈچۈن ھەربىي ئىقتىدار، ئىقتىسادىي كۈچ ۋە دىپلوماتىك ئالاقىنى ئېھتىياتچانلىق بىلەن ئۆزئارا بىرلەشتۈرۈش زۆرۈردۇر.

يەرشارىۋى ئارقا كۆرۈنۈش

خىتاينىڭ دۇنيادىكى ئاساسلىق قۇدرەتلىك دۆلەت بولۇشى ھەمىدىن ئاۋۋال ئۇنىڭ كۆلىمى ۋە ئىستراتېگىيەلىك ئورنى بىلەن مۇناسىۋەتلىك. خىتاي شەرقىي شىمالىي ئاسىيا، شەرقىي جەنۇبىي ئاسىيا، جەنۇبىي ئاسىيا ۋە ئوتتۇرا ئاسىيادىن ئىبارەت تۆت ئايرىم رايونلۇق تارماق سىستېمىدا ھەل قىلغۇچ رول ئويناىدۇ. ئىقتىسادىنىڭ ئېشىشىغا ئەگىشىپ، خىتاينىڭ ئىمپورت قىلغۇچى، ئېكسپورت قىلغۇچى، مەبلەغ سالغۇچى ۋە ياردەم بەرگۈچى سۈپىتىدىكى يەرشارىنى قاپلىغان ئىقتىسادىي تەسىر كۈچى ئۇنىڭ چوڭ دۆلەتلىك ئورنىنى تېخىمۇ مۇستەھكەملىدى. خىتاي بىلەن دۇنيانىڭ باشقا كۆپ قىسىم جايلىرى ئوتتۇرىسىدا ئۇل ئەسلىھە ئالاقىسىنى قۇرۇۋاتقان «بىر بەلباغ، بىر يول» تەشەببۇسى ئۇنىڭ ئىقتىسادىي تەسىر كۈچىنى تېخىمۇ كۈچەيتتى. ئىقتىسادىي ئېشىش يەنە خىتاينىڭ دېڭىز ئارمىيەسىنى كېڭەيتىشىگە ئىمكانىيەت يارىتىپ بەرگەن بولۇپ، بۇ ئارمىيە يەرشارىۋى قاپلاش كۈچىگە ئىگە بولۇشقا باشلىدى. شۇنداقلا، خىتاي بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتى خەۋپسىزلىك كېڭىشىدىكى بەش دائىمىي ئەزا دۆلەتنىڭ بىرىدۇر.

خىتاينىڭ مۇرەككەپ خەۋپسىزلىك مەنپەئەتلىرى ئۇنىڭدىن يەرشارى مىقياسىدا باشقا قۇدرەتلىك

دۆلەتلەرنىڭ مەۋجۇتلۇقىغا تاقابىل تۇرۇشنى تەلەپ قىلىدۇ. ئامېرىكا ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئىبارەت دەرىجىدىن تاشقىرى ئىككى چوڭ دۆلەت مەۋجۇت بولغان مەزگىللەردە، خىتاي قىيىن ئەھۋالدا قالغان ئىدى. 1950-يىلىدىن 1960-يىللىرىغىچە خىتاي سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بولغان تۇراقسىز ئىتتىپاقداشلىق مۇناسىۋىتىنى ساقلاپ قالالىدى. ئەمما بۇ ئىتتىپاقداشلىق ئامېرىكانىڭ قورشاپ توسۇش سىياسىتىگە قارشى ئۇنى ئانچە كۆپ قوغداش بىلەن تەمىنلىيەلمىدى. 1960-يىلىدىن 1971-يىلىغىچە، خىتاي ھەر ئىككى دەرىجىدىن تاشقىرى چوڭ دۆلەت بىلەن قارشىلىشىش مۇناسىۋىتىنى ساقلىغان بولۇپ، بۇ ئەھۋال خىتاينىڭ ئىچكى قىسمىغا تەسىر كۆرسىتىپ، ئىقتىسادىي تەرەققىياتتا ئۆز كۈچىگە تايىنىشىنى تەقەززا قىلدى. خىتاي 1971-يىلىدىن 1985-يىللىرىغىچە ئامېرىكا ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ھەر ئىككىلىسى خىتاينىڭ قوللىشىنى قولغا كەلتۈرۈشكە تىرىشتى. 1991-يىلى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ پارچىلىنىشى ۋە سوغۇق مۇناسىۋەتلەر ئۇرۇشىنىڭ ئاخىرلىشىشى بىلەن، خىتاي ئامېرىكانىڭ «يېگانە دەرىجىدىن تاشقىرى چوڭ دۆلەت» سۈپىتىدىكى مۇتلەق ئۈستۈنلۈكىگە تاقابىل تۇرۇشقا مەجبۇر بولدى. 21-ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ئامېرىكانىڭ كۈچ-قۇدرىتى ئاجىزلىغاندەك قىلاتتى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا خىتاينىڭ ئۇزلۇكسىز ئىقتىسادىي ئېشىشى ۋە ھەربىي جەھەتتىن زامانىۋىلىشىشى، ئۇنىڭ گەرچە تېخى ئامېرىكا بىلەن تەڭداش رىقابەتچى بولالمىسىمۇ، ئەمما ئامېرىكانىڭ ئىستراتېگىيەلىك رەقىبى سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا چىقىشى ئۈچۈن زۆرۈر بولغان كۈچ-قۇۋۋەتنى ھازىرلاپ بەردى.

تاشقى سىياسەتكە كۆرسىتىدىغان تەسىرى

خىتاينىڭ تاشقى سىياسىتى «كۆپ قۇتۇپلىشىش»نى تەشەببۇس قىلىدۇ. خىتاينىڭ بۇنىڭدىن مەقسىتى باشقا دۆلەتلەر ئامېرىكانىڭ خەلقئارا سىستېمىغا ھۆكۈمرانلىق قىلىش ئۇرۇنۇشلىرىغا قارشى تۇرۇشى كېرەك، دېگەندىن ئىبارەت. شۇڭلاشقا خىتاي ب د ت خەۋپسىزلىك كېڭىشىدە دائىم ئامېرىكاغا قارشى ئاۋاز بېرىدۇ ياكى ئاۋاز بېرىشتىن ۋاز كېچىپ بىتەرەپ تۇرىدۇ. شۇنداقلا ئامېرىكانىڭ ئىراق ۋە لىۋىيە قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ ئىچكى ئىشلىرىغا مۇداخىلە قىلغانلىقىنى تەنقىد قىلىدۇ. خىتاي يەنە ئامېرىكانىڭ كىشىلىك ھوقۇق دىپلوماتىيەسىگىمۇ قارشىلىق كۆرسىتىپ كەلدى. ئامېرىكانىڭ بۇ دىپلوماتىيەسى ھەر خىل بېسىم ۋاستىلىرىنى قوللىنىش ئارقىلىق خىتاينى ئۆزىنىڭ كىشىلىك ھوقۇق ئەھۋالىنى ياخشىلاشقا قىستاشنى مەقسەت قىلىدۇ.

شۇنداقتىمۇ نۇرغۇن جەھەتلەردە خىتاينىڭ تاشقى سىياسەت مەنپەئەتلىرى ئامېرىكانىڭكى بىلەن ئورتاقلىققا ئىگە. مەسىلەن، كورېيە يېرىم ئارىلىنىڭ مۇقىملىقىنى قوغداش مەسىلىسىدە خىتاي ئامېرىكا

بىلەن ھەمكارلاشتى. ئامېرىكانىڭ تاشقى سىياسىتىگە ئوخشاشلا، خىتاينىڭ تاشقى سىياسىتىمۇ ئىقتىسادىي ئېشىش ئۈچۈن پايدىلىق بولغان يەرشارىۋى مۇھىت يارىتىشقا ئىنتىلىدۇ. خىتاي مۇقىم دۇنيا بازارلىرىنى ئۈمىد قىلىدۇ، سودا گۇرۇھلىرىغا قارشى تۇرىدۇ ۋە تەرەققىي تاپقان دۆلەتلەرنىڭ بازارلىرىغا كىرىش پۇرسىتىنى ئاشۇرۇشقا تىرىشىدۇ. بىراق خىتاي دۇنيا سودا تەشكىلاتىغا ئەزا بولغاندىن كېيىنمۇ ئۆز بازارلىرىنى تولۇق ئېچىۋېتىشنى كېچىكتۈردى.

باشقا ھەر قانداق قۇدرەتلىك دۆلەتكە قارىغاندا ئامېرىكىنىڭ تەسىرى تېخىمۇ كۈچلۈك بولۇۋاتقان بۇ خەلقئارا سىستېمدا، خىتاي مۇجمەل ۋە زىددىيەتلىك بىر پوزىتسىيەدە تۇرماقتا. ئۇ بۇ سىستېمغا قاتنىشىشنى ۋە ئۇنىڭ ئەۋزەللىكلىرىدىن بەھرىمەن بولۇشنى خالايدۇ. ئەمما پۇرسەت تاپسىلا، ئامېرىكالىقلارنىڭ بۇ سىستېمدىن پايدىلىنىپ ئۆز كۈچىنى ئاشۇرۇشىغا توسقۇنلۇق قىلىشقا ئۇرۇنىدۇ.

بۇ قىسمنىڭ مەسلىھەتچىسى كولۇمبىيە ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ سىياسىي پەنلەر پىروفېسسورى ئاندرېۋ ج. ناتان (Andrew J. Nathan) دۇر. بۇ قىسمدىكى مەزمۇنلار ئاندرېۋ ج. ناتان ۋە روبېرت س. روس (Robert S. Ross) نىڭ «سەددىچىن سېپىلى ۋە قۇرۇق قەلئە: خىتاينىڭ خەۋپسىزلىك ئىزدەش مۇساپىسى» (The Great Wall and the Empty Fortress: China's Search for Security، نيۇ-يورك: W.W. Norton نەشرىياتى، 1997-يىل) نامىلىق ئەسىرىدىن، شۇنداقلا ئاندرېۋ ج. ناتان ۋە ئاندرېۋ سكوبېل (Andrew Scobell) نىڭ «خىتاينىڭ خەۋپسىزلىك ئىزدەش مۇساپىسى» (China's Search for Security، نيۇ-يورك: كولۇمبىيە ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 2012-يىل) نامىلىق ئەسىرىدىن ئېلىنغان.

ئىنگلىزچىدىن ئۆ. ئالماس تەرجىمىسى

https://afe.easia.columbia.edu/special/china_1950_china_geosec.htm

مەسلەسىز ئويغىنىش

چىن تۆمۈر باتۇر روھى بىلەن تولغان ھايات

مەمەتجان ياسىن

چىن تۆمۈر باتۇر روھى بىلەن تولغان ھايات

مەمەتجان ياسىن

بىرىنچى قىسىم: ھاياتىمدىن ئالغان ساۋاقلار

بالىلىق دەۋرىمدە، تەخمىنەن يەتتە ياشقا كىرگەن چاغلىرىمدا، كەنتىمىز چوڭ مېۋىلىك باغلار بىلەن قورشالغان ئىدى. ئۆيىمىزدىن بىر ئاز يىراقراق جايدا چوڭ بىر كۆل بار ئىدى. قىشىنڭ قەھرىتان سوغۇقىدا كۆل مۈز تۇتاتتى، كەنتتىكى بالىلار شۇ يەرگە يىغىلىپ چانا تېيىلىپ، مۈز تېيىلىپ، ھەر خىل ئويۇنلارنى ئوينايتتى. ھەپتە ئاخىرى ياكى قىشلىق تەتىللەردە، ئادەتتە ئوندىن يىگىرمىگىچە بالا شۇ مۈز ئۈستىدە خۇشال ھالدا ئوينايتتۇق.

مۈز تۇتقان كۆلنىڭ يېنىدىن بىر دەريا ئۆتەتتى. دەريانىڭ قارشى تەرىپىدە بولسا بېخىل بىر ئادەمنىڭ چوڭ بېغى بار ئىدى. شۇ باغدا ئادەتتىكى ئىتلاردىنمۇ يوغان، ۋەھشىي، قورقۇنچلۇق بىر ئىت بار ئىدى. كەنتتىكىلەر ئۇ ئىتنى خۇددى «يىرتقۇچقا ئوخشايدۇ، شىردەك كۈچتۈڭگۈر» دەپ سۆزلەيتتى. بىز ياشىغان يۇرتتا ئىتلار باغلارنى ئوغرىلاردىن ساقلاشقا ئۆگىتىلەتتى. شۇڭا ئۇلار باغقا يېقىنلاشقان ئادەمگە شىددەت بىلەن ھۇجۇم قىلىپ، ئېغىر يارىلاندۇرۇشمۇ مۇمكىن ئىدى. باغ ئىگىسىمۇ بۇ تەلۈە ئىتىدىن پەخىرلىنەتتى. چۈنكى ئۇ ئىت بولۇپمۇ يازنىڭ مېۋە پىشىدە ھېچكىمنى باغقا يېقىنلاشتۇرمايتتى. قىشتا دەريا مۈز تۇتقاندا، ئۇ ئىت باغدىن چىقىپ كەنتىمىزگە قورقۇنچ سالاتتى. بەزىدە ئۆيلىرىمىزگە يېقىنلىشىپ ئۆز ئىتلىرىمىزنىمۇ قوغلاپ كېلەتتى. بىر قېتىم ئىككى ئىتىمىز ئۇ تەلۈە ئىت بىلەن ئېلىشىپ قالدى، لېكىن بوينى يارىلىنىپ، ئۆيىمىزنىڭ ئەتراپىنى ئايلىنىپ قېچىشقا مەجبۇر بولغان ئىدى.

بىر قىش كۈنى، بىز مۈز تۇتقان كۆل ئۈستىدە ئويناۋاتقاندا، شۇ تەلۈە ئىت دەريادىن ئۆتۈپ بىز تەرەپكە قاراپ يۈگۈرۈپ كېلىشكە باشلىدى. بالىلار ۋارقىراپ، ئۇنى قورقۇتۇش ئۈچۈن تاش ئاتتى،

ئەمما ئىت ئارقىغا يېنىشنىڭ ئورنىغا تېخىمۇ قەبىھ قاۋاپ، ۋەھشىي جاسارەت بىلەن يېقىنلاشتى. بىز تەخمىنەن يىگىرمىچە بالا بولساقمۇ، ھەممىمىز قورقۇپ كەنت تەرەپكە قاچتۇق. يارەمگە كەلگەن چوڭلارمۇ ئۇ تەلۈە ئىتنى ياندۇرالمىدى. شۇ كۈندىن باشلاپ، ئۇ «ۋەھشىي يىرتقۇچ»نىڭ سۈرىتى قەلبىمدە ساقلىنىپ قېلىپ، يىللارچە روھىمغا تەسىر كۆرسىتىپ كەلدى.

يىللار ئۆتتى. ئۆسمۈرلۈك دەۋرىم ئىدى. تەخمىنەن ئون ئۈچ ياشلار چېغىمدا، ئالتە-يەتتە كالا ۋە بىرنەچچە موزاينى مۇز تۇتقان كۆلگە سۇغارغىلى ئېلىپ بېرىش مېنىڭ مەسئۇلىيىتىم ئىدى. قىشنىڭ بىر سوغۇق كۈنى، ئادەتتىكىدەك مەكتەپتىن كېيىن كۆلگە باردىم. كۆل ئەتراپىدا ھېچكىم يوق ئىدى. كۆل يۈزى مۇز تۇتقانلىقتىن، مەن مۇزنى يېرىپ، كالىلار سۇ ئىچىدىغان بىر تۆشۈك ئاچتىم. كالىلار سۇ ئىچىۋاتقاندا، كىچىك بىر موزاي دەريادىن ئاتلاپ ئۆتۈپ، باغنىڭ ئىچىگە كىرىپ كەتتى. بۇنى كۆرۈپ، موزاينى قايتۇرۇپ كېلىش ئۈچۈن مەنمۇ باغ تەرەپكە ئۆتتۈم.

توساتتىن ھېلىقى ياۋايى پەيدا بولۇپ، ماڭا خىرىس قىلىپ ئېتىلدى. مەن دەرھال دوپپامنى قولۇمغا ئېلىپ، ئۇنىڭ قاتتىق گىرۋىكى بىلەن ئىتنىڭ ئاغزىغا ئۇردۇم. دوپپا يۇمشاق بولسىمۇ، گىرۋىكى قاتتىق ئىدى. شۇڭا مەن ئۇ ئىتنىڭ تۇمشۇقىغا قايتا-قايتا ئۇردۇم. ئىت ئەتراپىمنى ئايلىنىپ ھاۋلاپ، چىشلەشكە ئۇرۇناتتى. مەن قاچمىدىم. ئەكسىچە بار كۈچۈم بىلەن ئۇنىڭغا تاقابىل تۇردۇم. ئەگەر كەينىمنى قىلىپ قاچقان بولسام، ئۇ تەلۈە ئىت مېنى بىر دەمدە پارچە-پارچە قىلىۋېتىشى مۇمكىن ئىدى.

مەن باغ ئىچىدە ئۇ ۋەھشىي ئىتنى ئۇرۇپ، ئۆزۈمنى قوغداپ توختىماي ئايلىنىۋاتقاندا، دۇنيا كۆز ئالدىمدا چۆرگىلەشكە باشلىدى. كۆپ ئايلانغانلىقتىن بېشىم قايغاندەك بولدى. شۇنداقتىمۇ مەن چىدام بىلەن تىركەشتىم. قېچىشنى رەت قىلىپ، خەتەرگە بۇاستە يۈزلىنىپ ئىت بىلەن تىركەشتىم. كۈچۈم تۈگەي دەپ قالغان شۇ پەيتتە، دادام خۇددى ئاسماندىن چۈشكەندەكلا تۇيۇقسىز پەيدا بولدى. قولىدا چوڭ بىر تاياق كۆتۈرۈۋالغان بولۇپ دادام تەلۈە ئىتنى قاتتىق ئۇرۇپ، ئۇنى چېكىنىشكە مەجبۇر قىلدى. دادامنىڭ ياردىمىدە مالىلارنى يىغىپ، كەنتىمىزگە ساق- سالامەت قايتتۇق.

ئۇ كۈن ھاياتىمدىكى بىر بۇرۇلۇش بولۇپ قالدى. ئۇنىڭدىن بۇرۇن كالىلارنى كۆلگە ئېلىپ بېرىش، سۇغىرىش ۋە قايتۇرۇپ كېلىشنى ئادەتتە ئۆزۈم قىلاتتىم. ئەمما دەل شۇ كۈنى، ھاياتىمغا خەۋپ يېقىنلاشقاندا، دادام دەل ۋاقتىدا كېلىپ مېنى قۇتقۇزدى. ئەمەلىيەتتە ئۇ كۈنى دادام ئىشتىن بالدۇرراق قايتقان ئىكەن. كۆڭلى بىئارام بولۇپ، ئالدىراپ كۆل تەرەپكە ماڭغان ئىكەن. ئەگەر مەن قاچقان بولسام ياكى دادام دەل ۋاقتىدا يېتىپ كەلمىگەن بولسا، ھاياتىمدىن ئايرىلىشىم مۇمكىن ئىدى. بىراق مەنمۇ ياۋا ئىتقا تاقابىل تۇرغانلىقىم ئۈچۈن ساق قالدىم. شۇنىڭدىن كېيىن، باغدىكى ئۇ «ۋەھشىي

يىرتقۇچ» ۋە ئۇنىڭ بىلەن بولغان ئېلىشىش قەلبىمنىڭ چوڭقۇر قاتلىمىدا ساقلىنىپ قالدى. ھەر قېتىم قىينىچىلىققا يولۇققاندا، شۇ ئەسلىمە كۆز ئالدىمغا كېلىدۇ، ماڭا ئاشۇ كۈنكى جاسارەتنى ئاتا قىلىدۇ. ئاقىۋەتتە مەن قىينىچىلىقتىن قورقماسلىقنى، بەلكى قەدىمنى تىك تۇتۇپ ئۇنىڭغا يۈزلىنىشنى ئۆگەندىم — خۇددى بىر زامان باغ ئىچىدىكى ۋەھشىي ئىتتەك تاقابىل تۇرغاندەك.

بالىلىقىمدىكى يەنە بىر ۋەقەنىمۇ بايان قىلغۇم كېلىدۇ. مەن مۇكۈشمەك ئويناۋاتىپ، كېۋەزلىككە يوشۇرۇنغان ئىدىم. يۈگۈرۈپ سەكرىگەن چېغىمدا، ئۆزۈمنى ئۇۋۇسسدا سۆڭەك يەۋاتقان يەنە بىر يوغان ئىتنىڭ ئۈستىگە چۈشكەن ھالەتتە كۆردۈم. نېمە بولغانلىقىنى ئاڭقىرالماي، ئورنۇمدىن تۇرۇپ بولغىچە، ئىت چۆچۈپ كېتىپ، مەندىن قورقۇپ قېچىپ كەتتى. كېيىن ئۇنىڭمۇ باشقا بىر تەلۈە ئىت ئىكەنلىكىنى ئاڭلىدىم. شۇ كۈنى چۈشەندىمكى، ھەتتا ۋەھشىي ياۋايى ئىتمۇ قەلبىدە جاسارەت بار ئىنساندىن قورقىدۇ.

يېقىندا، شۇ ۋەقەدىن ئوتتۇز بەش يىل ئۆتكەندىن كېيىن، مەن ۋەھشىي ئىت بىلەن ئېلىشقا ئاشۇ باغنى يەنە چۈشۈمدە كۆردۈم. باغ ناھايىتى گۈزەل، يېشىللىققا پۈركەنگەن ئىدى. دەريا بويىدا بالىلىقىمدىكى ھەيۋەتلىك، سېغىنىشقا تولغان مەنزىرىنى ئەسلىتىدىغان ئاز ئۇچرايدىغان بىر خىل ئوت-چۆپ يەرنى قاپلاپتۇ. كۆپلىگەن كالا-قويلار ئۇ يەردە خاتىرجەم ئوتلاۋاتاتتى. مەن شۇ يەردە مېڭىۋاتقاندا، تۇيۇقسىز بىر چوڭ شىر پەيدا بولۇپ، ماڭا يېقىنلاشتى. يېنىمدا بىر تاياقنى كۆرۈپ، ئۇنى قولۇمغا ئالدىم. شىر ھۆركىرىگىنىچە يېقىنلاشتى، ئەمما مەن قورقمىدىم. تاياقنى چىڭ تۇتۇپ، شىرغا يۈزلىنىپ، دەريا يېنىدىكى يولغا يېتىپ بارغۇچە ئاستا-ئاستا كەينىمگە چېكىندىم. ئويغانغىنىمدا، نەپىسىم چوڭقۇرلاپ، مۈشتىمىم قاتتىق تۈگۈلگەن ئىدى. بۇ چۈشنى ھاياتىمدىكى بەزى سىناقلار بىلەن يەنە بىر قېتىم باغلىيالايمەن. شۇڭا مەن بۇرۇنقىدەكلا ئورنۇمدىن تۇرۇپ، تېخىمۇ كۈچلۈك بولۇشىم كېرەكلىكىنى ھېس قىلدىم.

بۇ چۈشنى ۋەتىنىمدىن يىراقتا، غەرب دۇنياسىدا يىگىرمە بەش يىل ياشاپ، ئۆيگە قايتالماي يۈرگەن مەزگىلىدە كۆرگەن ئىدىم. شۇنچە كۆپ يىللار ئۆتۈپ كەتكەن بولسىمۇ، بۇ كۆرۈنۈشلەر ۋە ھەر خىل خاتىرىلەر كۆڭلۈمدە خۇددى تۇنۈگۈنلا يۈز بەرگەندەك جانلىق ۋە روشەن ئىدى.

مانا شۇ ھەقىقىي تۇرمۇش تەجرىبىلىرى ئارقىلىق، مەن چىن تۆمۈر باتۇر روھىنى پەقەت بىر قەھرىمانلىك يامان مەخلۇققا قارشى جەڭ قىلغان رىۋايىتى دەپلا ئەمەس، بەلكى قىينىچىلىق كۈنلىرىدە جاسارەت ۋە چىدامغا باشلايدىغان ھاياتلىق يولى دەپ قەلبىمگە سىڭدۈردۈم. ھەر قېتىم كۆزۈمنى يۇمۇپ، ھاياتىمدىكى قىينىچىلىقلارنى ئويلىسام، ئۇلارنى گويا باغدىكى ۋەھشىي ئىت ياكى كۆپ باشلىق يالماۋۇز ئالۋاستىدەك تەسەۋۋۇر قىلىمەن. باغنى، ۋەھشىي ئىتنى، بەزىدە چىن تۆمۈر باتۇرنىڭ

قولىدىكى قىلىچنى ئەسلەيمەن.

شۇ ۋاقىتتا ئىچىمدىن چىققان غايەت زور كۈچ بىلەن ھەر بىر قېينىچىلىققا يۈزلىنىمەن، خۇددى چىن تۆمۈر باتۇر يالماۋۇزنىڭ ھەر بىر بېشىنى بىر-بىرلەپ كېسىشكە قەتئىي بەل باغلىغاندەك.

ئىككىنچى قىسىم: زامانىمىزدىكى چىن تۆمۈر باتۇر روھى

بۇ تەجرىبىلەردىن كېيىن باغ، ۋەھشىي ئىت ۋە ئۇنىڭ بىلەن بولغان ئېلىشىش ھاياتىمدىكى كېيىنكى سىناقلارنى ئۆلچەيدىغان بىر ئۆلچەمگە ئايلاندى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، بالىلىقىمىزدا ئاڭلاپ چوڭ بولغان چىن تۆمۈر باتۇر ھېكايىسىنىڭ پەقەت ئۆتمۈشكە تەۋە ئەمەسلىكىنى، كىتاب ئىچىدە ساقلىنىپ ياكى پەقەت ئالاھىدە پۇرسەتلەردىلا تىلغا ئېلىنىدىغان بىر رىۋايەت ئەمەسلىكىنى چۈشەندىم. ئەكسىچە، ئۇ بۈگۈنىمىزنى چۈشىنىشكە، بولۇپمۇ ياش ئەۋلادلىرىمىزغا ھايات قىيىن ۋە مۇرەككەپ بولۇپ قالغاندا يول كۆرسىتىدىغان بىر ياشاش ئۇسۇلىدۇر. شۇڭا مەن بالىلىقىمدىكى ئېلىشىش خاتىرىسىنى چىن تۆمۈر باتۇر روھى بىلەن بىرلەشتۈرۈپ، قۇرامىغا يەتكەندىكى ھاياتىمغا سىڭدۈردۈم.

قەدىمكى رىۋايەتلەردە چىن تۆمۈر باتۇر زۇلۇم ۋە يامانلىقنىڭ سىيماسى بولغان يەتتە باشلىق يالماۋۇزغا قارشى كۈرەش قىلغان. ھەر كۈنى ئۇنىڭ بىر بېشىنى كېسىپ تاشلىغان. كۈرەش شۇ يەردىلا ئاخىرلاشمىغان. ئۇ پۇختا تۈرۈشقا، ھوشيار بولۇشقا ۋە بار كۈچى بىلەن داۋاملىق كۈرەش قىلىشقا مەجبۇر ئىدى. ھەتتا ئۆزىدە بار بولغان بارلىق ۋاستىلەرنى — بۈركۈت، ئىت، قىلىچ، ئات قاتارلىقلارنى ئىشقا سالغان. يالماۋۇز بىرلا ھەل قىلغۇچ زەربە بىلەن يېقىلمىغان. بەلكى يالماۋۇز چىن تۆمۈر ئۇنىڭ يەتتە بېشىنىڭ ھەممىسىنى كېسىپ تاشلىغۇچە ھەرگىز ۋاز كەچمىگەنلىكى سەۋەبلىك مەغلۇپ بولغان.

چىن تۆمۈر باتۇر يۈزلىنىدىغان دۈشمەن ئاددىي بىر مەخلۇق ئەمەس. ئۇ يەتتە باشلىق يالماۋۇز. ئۇنىڭ يەتتە بېشى بارلىقى يەتتە ئايرىم جانغا ئىگە بولغانلىقىدىن ئەمەس، بەلكى بىرلا يامان مەخلۇقنىڭ ئىچىدە كۆپ خىل زىيان ۋە خەتەر يوشۇرۇنغانلىقىدىن. چوڭلارنىڭ ئېيتىشىچە، بۇ يالماۋۇزنى يالغۇز كۈچ بىلەنلا يېڭىش مۇمكىن ئەمەس. ھەر بىر باش بىر خىل خەتەرنى كۆرسىتىدۇ. ھەر بىرىگە ئايرىم ئەقىل، ئايرىم چارە، ئايرىم ئىستراتېگىيە كېرەك. بىزنىڭ ئەنئەنىمىزدە «يەتتە» تولۇق سىناقنى بىلدۈرىدۇ. چىن تۆمۈر باتۇرنىڭ يەتتە باشلىق يالماۋۇزنى يېڭىشى دۈشمەنگە قارشى پۈتۈنلەي ۋە ئومۇميۈزلۈك غەلبە قىلغانلىقىنىڭ سىمۋولىدۇر.

كىچىك ۋاقتىمدا كەنتىمىزدىكى چوڭلار بىزگە يالماۋۇزنىڭ يەتتە بېشى خەلقىمىزنى نەچچە ئەسىر بويى ئېزىپ كەلگەن زالىم دۈشمەننىڭ يەتتە يۈزىگە ۋەكىللىك قىلىدۇ، دەپ چۈشەندۈرەتتى . ئۇلار يەنە «دۈشمەننىڭ قىرىق ھىيلە-مىكىرى بار» دەيتتى. چۈنكى ھەر بىر چىرايدىن يەنە نۇرغۇن ئالدامچىلىق پەيدا بولىدۇ.

بالا ۋاقتىمدا بۇ مەنىلەر ۋە ئاگاھلاندۇرۇشلارنى تولۇق چۈشەنمەيتتىم. بۈگۈن زامانىمىزغا قاراپ، بۇ تەلىمنىڭ نېمە ئۈچۈن يەنىلا مۇھىملىقىنى چۈشەندىم. يەتتە باشلىق يالماۋۇز ھېچقاچان يوقالغان ئەمەس. ئۇ پەقەت دەۋرگە قاراپ شەكلىنى ئۆزگەرتتى. چىن تۆمۈر باتۇر رىۋايىتى پەقەت ئاددىي قەھرىمانلىق ھېكايىسىلا ئەمەس، بەلكى ئەجدادلىرىمىز بىزگە قالدۇرغان ئەخلاقىي ۋە ئىستراتېگىيەلىك بىر دەرس ئىدى: زالىم دۈشمەننىڭ خەۋپى ۋە ئالدامچىلىقىنى تونۇش، غەپلەتتىن ئويغىنىپ كۈچلۈك بولۇش، ھەقىقىي دۈشمەن بولغان يالماۋۇزغا قارشى تۇرۇش ئارقىلىق مىللەت سۈپىتىدە ئەۋلادمۇ ئەۋلاد ساقلىنىپ قېلىش.

بۈگۈن ئۇيغۇر خەلقى ئېغىر سىناقلارنى باشتىن كەچۈرمەكتە. نۇرغۇنلىرى ۋەتىنىدىن يىراقتا ياشاۋاتىدۇ. نۇرغۇنلىرى قايتالمايدۇ. نۇرغۇن كىشىلەر ئۆز ئائىلىسىنىڭ تەقدىرىدىن خەۋەرسىز. ۋەتەندە تۇتقۇن قىلىنغان ۋە ئىز-دېرەكسىز يوقالغانلار ئارىسىدا ئۇيغۇر ئالىملىرى، پروفېسورلىرى، دوختۇرلىرى، يازغۇچىلىرى ۋە مائارىپچىلىرى بار. داۋالايدىغان، بىلىم ئۆگىتىدىغان كىشىلەر ئادالەتسىز ھالدا قامالدى. ئۇلارنىڭ «جىنايىتى» زوراۋانلىق ياكى ئادەم ئۆلتۈرۈش ئەمەس، بەلكى ئۇيغۇر كىملىكىگە، ئىسلامغا ۋە خەلقىگە خىزمەت قىلغانلىقى ئىدى. سىستېمىلىق مەجبۇرىي ئاسسىمىلياتسىيە سەۋەبلىك، ئۇ يەردىكى ئۇيغۇر پەرزەنتلىرى ئانا تىلىنى، ئىسلامىي ئېتىقادىنى ۋە ھەقىقىي كىملىكىنى يوقىتىۋاتىدۇ. مىڭ يىلدىن ئارتۇق داۋاملاشقان ئىسلامىي ئېتىقاد ۋە مەدەنىيەتنىڭ كېيىنكى ئەۋلادتا بىرنەچچە ئون يىل ئىچىدە ئۈزۈلۈپ قېلىش خەۋپى بار. ئۇلارنىڭ ئىززەت-ھۆرمىتىنى ۋە بىزنىڭ ھەقىقىي كىملىكىمىزنى قايتا تىكلەش مەسئۇلىيىتى بۈگۈن ئەركىن دۇنيادا ياشاۋاتقانلارنىڭ زىممىسىدىكى مەجبۇرىيەت.

ئەمما بۈگۈن غەربتىكى نۇرغۇن ئۇيغۇرلار ئۆز تۇرمۇشى بىلەنلا مەشغۇل. بەزىلەر پەقەت بايلىققا، ياكى كۈندىلىك ئالدىراشلىققا بېرىلىپ كەتكەن. ئۇلار: «بۇ ھېكايىلەر كونا»، ياكى «بۈنىڭ ماڭا ئالاقىسى يوق» دەيدۇ. ئۇلار شۇنى ئۇنتۇيدۇكى، ھېكايىلەر يوقالسا، جاسارەت ئاجىزلايدۇ. جاسارەت ئاجىزلىسا، ئادالەتسىزلىك كۈچىيىدۇ-دە، زۇلۇم كۆرۈنمەيدىغان ۋە كۆرۈنمەيدىغان شەكىللەردە كېڭىيىدۇ.

ۋاقىت ئۆتكەنسېرى، دۇنيانىڭ بىر سۇلالىدىن يەنە بىر سۇلالىگە، بىر ھۆكۈمدارىدىن يەنە بىرىگە ئۆزگەرگەنلىكىنى كۆردۈم. ئەمما خەتەر ۋە زۇلۇم يوقالغان ئەمەس. بۈگۈنكى يەتتە باشلىق يالماۋۇز

ئەمدى چوڭ تىرناقلىق، ئۆتكۈر چىشلىق مەخلۇق سۈپىتىدە كەلمەيدۇ. ئۇ نىقابلانغان، كۆپ رەڭلىك، تېخىمۇ مۇرەككەپ شەكىلدە، كۆپ باشلىرى بىرلا ۋاقىتتا ھەرىكەت قىلىدىغان بىر قۇرۇلما سۈپىتىدە پەيدا بولىدۇ. ئۇ يالغانىنى تارقىتىدۇ، ئادەمنى ئالدايدۇ، باللارنى ئاسسىمىلياتسىيە قىلىپ، ئۇلارغا ئۆز يىلتىزىنى، ئانا تىلىنى، كىملىكىنى ئۇنتۇلدۇرىدۇ. ئۇ بىزنى چارچىتىدۇ، ھەقىقىي يولدىن ئايرىيدۇ، كۆزىمىزنى باشقا تەرەپكە بۇرىۋېتىدۇ. بۈگۈن مەن شۇ ھەقىقەتنى كۆرۈپ يەتتىمكى، يالماۋۇزنىڭ ھەقىقىي ماھىيىتى يېڭى شەكىللەرگە كىرىپتۇ. ئۇنىڭ يەتتە بېشى بۈگۈن يەتتە خەتەرنى بىلدۈرىدۇ. ھەر بىرى باشقىچە، ھەر بىرى بىر بىرىدىن خەتەرلىك. تۆۋەندە ئۇلارنى مۇنداق خۇلاسىلەيمەن:

بىرىنچى باش: قانلىق زوراۋانلىق

بۇ باش ئوچۇق ھۇجۇم قىلىدۇ. ئۇ كۈچكە، ۋەھشىيلىككە ۋە قوراللىق بېسىمغا تايىنىدۇ. ئۇ قارشىلىق ۋە ئادالەتنى پەقەت كۈچ بىلەنلا يوقىتالايمەن دەپ ئىشىنىدۇ. چىن تۆمۈر باتۇر بۇ باشقا قارىغۇلارچە ئېتىلمىغان. ئۇ كۆزەتكەن، كۈتكەن، دەل پۇرسەت كەلگەندە زەربە بەرگەن. چۈنكى ئۇ بىلىدۇكى، كونترولسىز كۈچ كۆپىنچە ئۆزىنى ئۆزى يېقىتىدۇ.

ئىككىنچى باش: تەھدىت ۋە قورقۇتۇش

بۇ باش قاتتىق ھۆركىرەيدۇ. ئۇ تەھدىت سالىدۇ، ۋارقىرايدۇ. كىشىنىڭ يۈرىكىنى ھەرىكەت قىلىشتىن بۇرۇنلا پالەچ قىلىشقا تىرىشىدۇ. ئۇ كىشىلەرنى ھەرىكەتكە ئۆتمەيلا تىترەپ توختاپ قالسۇن دەيدۇ. چىن تۆمۈر باتۇر بۇ باشنى قەددىنى تىك تۇتۇش ئارقىلىق يېڭىدۇ. قورقۇنچقا مەھكەم ۋە تەمكىن يۈزلىنىلسە، ئۇ ئاجىزلايدۇ. قورقۇنچقا بويسۇنۇلسا، يالماۋۇز تېخىمۇ كۈچىيىپ كېتىدۇ.

ئۈچىنچى باش: ئالدامچىلىق

بۇ باش يۇمشاق، سىلىق سۆزلەيدۇ، لېكىن سۆزىنىڭ ئىچى زەھەرلىك. ئۇ سۆزلەرنى بۇرمىلايدۇ، ھەقىقەتنى يوشۇرىدۇ، ئادەمنى قايمۇقتۇرۇپ، كىمنىڭ سۆزىگە ئىشىنىشتىن كىشىنى شەكلەندۈرۈپ قويىدۇ. چىن تۆمۈر باتۇر بۇ يالغان ئاۋازلارغا ئالدانمىغان. ئۇ قۇرۇق ۋەدىلەرگە ئەمەس، ھەقىقىي ھەرىكەتلەرگە قارىغان. ئاندىن بۇ ئالدامچى باشنى كېسىپ تاشلىغان.

تۆتىنچى باش: ئاچكۆزلۈك

بۇ باش ھەرگىز تويمايدۇ. ئۆز ئېھتىياجىدىنمۇ ئارتۇقنى ئېلىپ، باشقىلارغا ھېچنېمە قالدۇرمايدۇ. ئۇ كىشىلەرنى بايلىق ۋە راھەت-پاراغەت بىلەن ئالداپ، يىلتىزىنى ۋە مەسئۇلىيىتىنى ئۇنتۇلدۇرىدۇ. چىن

تۆمۇر باتۇر بۇ باشنى ئۆزىنى تۇتۇش، نەپسنى چەكلەش ئارقىلىق يېڭىدۇ. چۈنكى ئاچكۆزلۈك ئۇنىڭغا خىزمەت قىلغان كىشىلەرنىڭ كۆزىنى كور قىلىدۇ، ھەتتا كىشىنى ئۆز نەپس-خاھىشىنىڭ قۇلىغا ئايلاندۇرۇشمۇ مۇمكىن.

بەشىنچى باش: ئۆچ ئېلىش ۋە غەزەپ

بۇ باش غەزەپتىن كۆچلىنىدۇ. ئۇ زىيانىنى زىيان بىلەن قايتۇرۇش، ئازابنى يەنە ئازاب بىلەن قايتۇرۇش كېرەك، دەپ ئىشەنىدۇرىدۇ. چىن تۆمۇر باتۇر غەزەپنىڭ ئۆزىنى باشقۇرۇشىغا يول قويمىغان. ئۇ ئۆچ ئېلىشنىڭ ئورنىغا ئادالەتنى تاللىغان. ئازاب ۋە زوراۋانلىق چەمبىرىكىنى داۋاملاشتۇرۇشنىڭ ئورنىغا ئۇنى توختاتقان.

ئالتىنچى باش: قالايمىقانچىلىق ۋە ئىتتىپاقسىزلىق

بۇ باش قايمۇقۇش ۋە تەرتىپسىزلىك پەيدا قىلىدۇ، بىرلىك ۋە ھەمكارلىقنى پارچىلايدۇ. كىشىلەر بىر-بىرىگە ئىشەنمىسە، ھەتتا بىر-بىرىگە قارشى ھەرىكەت قىلسا بۇ باش ياشنايدۇ ۋە كۈچىيىدۇ. چىن تۆمۇر باتۇر بۇ باشنى تەرتىپ ۋە ئىشەنچنى قايتا تىكلەش ئارقىلىق كىشىلەرنى بىر يەرگە توپلاپ، مەقسەتلىك ھەرىكەت قىلدۇرۇش ئارقىلىق يېڭىدۇ.

يەتتىنچى باش: زۇلۇم

بۇ باش ھەممىدىن يامان، ھەممىدىن ئۇزۇن داۋام قىلىدىغان باش، داستاندىكى يەلتاپانغا ئوخشاش. ئۇ تىلىنى چەكلەيدۇ، كۆرۈشنى، يەنى بىلىمنى تارلاشتۇرىدۇ، قاناتىنى سۇندۇرىدۇ، شەكلىڭنى ئۆزگەرتىدۇ، ئەتىنى جىمجىتلا بەلگىلەيدۇ. ئۇ ھەتتا پىكىرنى كونترول قىلىدۇ، ئوي - خاتىرىنى ئۆچۈرىدۇ، ئاۋازنى سۈكۈت قىلدۇرىدۇ، كىشىلەرنى ئاستا-ئاستا بوغىدۇ، زېھىننى زەھەرلەيدۇ، كەلگۈسىنى قايتا شەكىللەندۇرىدۇ.

چىن تۆمۇر باتۇر ئالۋاستىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى بېشىنى بىرلا ھەل قىلغۇچ زەربە بىلەن كېسىپ تاشلىغىلى بولمايدىغانلىقىنى چۈشەنگەن. ئۇنى ئۇزۇن چىدام ۋە ھەمكارلىق بىلەن ھەر قانداق قىينىچىلىق ئالدىدا ھەرگىز تەسلىم بولماسلىق ئارقىلىق ۋاقتىنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئاجىزلىتىش كېرەك.

چوڭلارنىڭ دېيىشىچە بىر يامان باش كېسۈۋېتىلگەندە، يالماۋۇز تېخىمۇ قاتتىق تىركىشىدىكەن. شۇڭا چىن تۆمۇر باتۇر ھېچقاچان بەك بالدۇر غەلىبە تەبرىكلىمىگەن. ئۇ ھوشيار تۇرغان. ئۇ شۇنى چۈشەنگەنكى، يالماۋۇز — كىشىلەر يىلتىزىنى ئۇنتۇغاندا ۋە غەپلەتتە ياشىغاندا ساقلىنىپ قالىدۇ.

بۇگۈن نۇرغۇن ئادەملەر غەپلەتتە، يەنى پۈتۈنلەي بىغەملىك ۋە نادانلىق ئىچىدە پەقەت ئۆزىنىلا ئويلاپ ياشايدۇ. ئۇلار يالماۋۇز ئەمدى مەۋجۇت ئەمەس، دەپ ئىشىنىدۇ. ئۇلار ھېكايىلەر كونا دەيدۇ. ئۇلار باتۇرلارنىڭ رىۋايىتى ئۆتمۈشكە تەۋە دەيدۇ. ئەمما يالماۋۇز يەنىلا بار، پەقەت ئۇنىڭ شەكلى يېڭى ئۆزگىرىشلەر بىلەن ئالماشقان. باتۇرلار ئەزەلدىن پەقەت جەڭچىلەرلا ئەمەس ئىدى. ئۇلار كۆچ، شەرەپ ، ئەقىل-پاراسەت ۋە ئەخلاقىي مەسئۇلىيەتنىڭ گەۋدىسى. ئەڭ مۇھىمى، ئۇلار بۇگۈن ئىلگىرىكىدىنمۇ بەكرەك لازىم بولغان روھنىڭ ئىگىلىرىدۇر.

بۇگۈن بىز يالماۋۇزنىڭ بۇ يەتتە بېشىغا قارشى بىلىم، ھېكمەت ۋە تەقدىرىمىزگە بولغان مۇتلەق ئىشەنچ ئارقىلىق كۈرەش قىلىمىز. ھەقىقىي باتۇر ئۇزۇن كۈرەشلەر ئارقىلىق يالماۋۇزدىن مانا مۇشۇنداق ساقلىنىپ قالىدۇ. كۆچلۈك ئىشەنچكە ئىگە كىشىلەر قىينىچىلىق ۋە سىناقلارغا باش ئەگمەي مۇشۇنداق بەرداشلىق بېرىدۇ.

يۇرتىمىزدىكى ئۆزگەن ئۇرۇشى ھەققىدە چوڭلار ئېيتىپ بەرگەن بىر ھەقىقىي ۋەقە ئېسىمدە. كونا قەلئە يېنىدا باتۇرلار جەڭ قىلىۋاتقاندا جەڭ مەيدانىدىن يىراق، ئۆز ئېتىزىدا ئىشلەۋاتقان ئاددىي بىر دېھقان بىر ئاداشقان ئوقنىڭ كۆكسىگە تېگىشى بىلەن ئۆلۈپ كەتكەن. ئالدىنقى سەپتىكى مۇھىم جەڭچىلەر بولسا ھايات قالغان. بۇ ۋەقە بىزگە شۇنى ئەسكەرتىدۇكى، بىر باتۇر كەسكىن جەڭگە كىرگەنلىكى ئۈچۈنلا ئۆلۈپ قالمايدۇ، ئادەمنىڭ ئەجىلى تەقدىرى بىلەن كېتىدۇ. يۇرىكىمىزنىڭ قاچان توختايدىغانلىقىنى ھېچكىم بىلمەيدۇ. قېرىلىقتىمۇ، ياشلىقتىمۇ، كېسەللىكتىمۇ ياكى غەپلەتتىمۇ بولۇشى مۇمكىن. شۇڭا ھاياتىمىزنىڭ ھەر بىر دەقىقىسىنى قەدىرلەپ، بۇ روھنى ئىسلامدىكى ھەقىقىي ئىمان ۋە ئاللاھقا بولغان كۆچلۈك تەۋەككۇل بىلەن مۇكەممەللەشتۈرۈشىمىز كېرەك. چۈنكى ھەقىقىي روھقا يول كۆرسىتىدىغان نۇر شۇدۇر.

چىن تۆمۈر باتۇر رىۋايىتى بىزگە بىر نەرسىنى ئەسكەرتىدۇ. يالغۇز كۆچ ئېتەرلىك ئەمەس. ئادەم ھەقىقىي دۈشمەننى تونۇشى، ئۇنىڭ ھەر بىر يېڭى بېشىنى، يەنى باشقا-باشقا چىرايلىرىنى پەرق ئېتىشى، ھەر بىرىنىڭ خەتىرىنى چۈشىنىشى، ئاندىن ئۇنىڭ بۇگۈنكى يېڭى زۇلۇم شەكلىنى ئەقىل بىلەن يېڭىشى كېرەك. چىن تۆمۈر باتۇر بۇ باشلارغا پەقەت غەزەپ بىلەنلا قارشى تۇرمىغان. ئۇ سەبر، ھېكمەت ۋە باتۇرلۇق بىلەن كۈرەش قىلغان. جەڭ ئۇزۇن داۋاملاشتى دەپ قول ئۈزمىگەن. ئۇ بىلىدۇكى، ھەر بىر ھىيلە-مىكىرلىك باش كېسىلگەنسېرى، يالماۋۇز بارغانسېرى ئاجىزلايدۇ.

ئۆز ھاياتىمدىكى تەجرىبىلەردىن مەن بۇ ساۋاقلارنى بالىلىقىمدىلا ئۆگەندىم. خەتەرگە يۈزلىنىپ قالغان چېغىمدا، قېچىشنىڭ قورقۇنچنى تېخىمۇ كۈچەيتىدىغانلىقىنى، «ۋەھشي يىرتقۇچ»نى تېخىمۇ قەبىھ قىلىدىغانلىقىنى چۈشەندىم. بۇنى بالىلىقىمدىكى ۋەھشي ئىت ۋەقەسىدە كۆرگەنمەن. چىن تۆمۈر باتۇر

رىۋايىتى ماڭا شۇنى ئۆگەتتىكى، يالماۋۇزنىڭ بۇگۈنكى شەكلى قانچە يوغان، بېشى قانچە كۆپ بولسۇن، چىن تۆمۇر باتۇر روھىغا ئىگە، جاسارەت بىلەن قەددىنى تىك تۇتقان ئادەم چارىسىز ئەمەس، بەلكى مەغلۇپ بولماس روھقا ئىگە. چىن تۆمۇر باتۇر قارىغۇلارچە ئۇرۇشۇش بىلەن غەلىبە قىلغان ئەمەس. ئۇ ھەر بىر باشقا ئايرىم-ئايرىم يۇزلىنىپ، ئەقىل ۋە ئىستراتېگىيە بىلەن قورقماي، چارچىماي، باش ئەگمەي، كېچە-كۈندۈز كۈرەش قىلىپ غەلىبە قىلغان. ئۇ ئۆز ۋاقتىدا قولىدا بار بولغان بارلىق ۋاستىلەرنى ، بۇركۇت، ئىت، قىلىچ ۋە ئات قاتارلىقلارنى ئىشقا سالغان.

ئاللاھ قۇرئاندا مۇنداق دەيدۇ:

«ئىنسان پەقەت ئۆزىنىڭ قىلغان ئىشىنىڭ نەتىجىسىنى كۆرىدۇ.» (نەجم سۈرىسى، 39-ئايەت)

«قولۇڭلاردىن كەتكەن نەرسىلەرگە قايغۇرماسلىقىڭلار...ئۇچۇن.» (ھەدىد سۈرىسى، 23-ئايەت)

بۇ ئايەتلەر بىزگە شۇنى ئەسكەرتىدۇكى، ئازاب ۋە قىينىچىلىقلار ۋاقىتلىق. چىن ئېتىقاد ۋە كۈچلۈك روھ بىلەن ھاياتتىكى يەتتە باشلىق يالماۋۇزنى، يەنى يەتتە خەتەرنى مەغلۇپ قىلغاندىن كېيىن، ھەقىقىي ئەركىنلىك ۋە بەخت بىر كۈنى چوقۇم كېلىدۇ.

مەن بۇ يازمىنى مۇنۇ كۈپلېتلىرىم بىلەن ئاخىرلاشتۇرىمەن:

ئۆمۇر چەكلىك ئىرادەم چەكسىز،
ئۆلۈم پۈتۈك، ئىمانىم شەكسىز.
ۋەتەنسىز سەن، ئەمەس نىشانسىز،
دەس تۇر، تارىختا قالدۇرغىن بىر ئىز.

شۇڭا چىن تۆمۇر باتۇر روھى بۇگۈنمۇ ئۇيغۇر ھاياتىدا مۇھىم. ئۇ بىزگە شۇنى ئەسكەرتىدۇكى، ھەقىقىي روھ پەقەت ساختا ئاۋازدا ئەمەس. ئۇ ھېكمەت، نىشاندا مەھكەم تۇرۇش، ئاللاھقا ۋە تەقدىرگە بولغان كۈچلۈك ئىشەنچ، بۇگۈنكى خەتەرلىك يالماۋۇزنىڭ شەكلىنى يېڭىش ئىرادىسىدۇر. ئۇ — باتۇر روھنى ئەسلەش، ئۇيغۇرلارغا كۆڭۈل بۆلۈشنى، باشقىلار غەپلەتتە قالسىمۇ قەددىنى تىك تۇتۇشنى تاللاش دېمەكتۇر. ياشلار ئۆز كىملىكىنى ئۇنتۇپ، باشقىلارنى ئۇلگە قىلىشقا باشلىغاندا، ئۆزىنى ۋە يىلتىزىنى

ئۇنتۇيدۇ. ئەمما ئۇلار ھەقىقىي روھنى ئەسلىگەندە، كۈچ ۋە جاسارەتكە ۋارىسلىق قىلىدۇ. بۇگۈن بۇ روھ باتۇرلارنى ئەسلەيدىغانلاردا، قىينىچىلىققا چىدايدىغانلاردا، ۋاز كەچمەيدىغانلاردا، باش ئەگمەيدىغانلاردا، قۇربانلىق بېرىشكە تەييار تۇرغانلاردا ياشايدۇ. بۇ ھېكايە بۇ يەردە تۈگەپ قالمايدۇ. ئۇ كەلگۈسىمىز ئۈچۈن يېڭى بىر بابنى ئېچىشقا قەددىنى تىك تۇتۇپ تەييار بولغانلارنى كۈتۈپ تۇرىدۇ.

تۈگۈنلەر ۋە يېشىملەر

غايە تۈزىقىدىن قانداق قۇتۇلۇش كېرەك؟

ئامىنە ئەلتائى

غايه تۈزىقدىن قانداق قۇتۇلۇش كېرەك؟

ئامىنە ئەلتائىي

(فوربىس ژۇرنىلى ئالاھىدە ئاپتورى)

«غايه تۈزىقى» سىزنىڭ ئىنتىلىشىنى ئۆز خاھىشىڭىز بويىچە قايتىدىن تېپىپ چىقىشىڭىزغا تېخىمۇ زور ئەركىنلىك بېرىدۇ. كۆپىنچىمىز غايىنى ئۆزىمىز ئارزۇ قىلغان نەرسىگە ئېرىشىش ئۈچۈن بارلىق كۈچىمىزنى سەرپ قىلىش، دەپ قارايمىز. غايە ئەسلىدە سەلبىي سۆز ئەمەس. بىز غايە ھەققىدىكى ساغلام بولمىغان قاراشلارنى ئۆزگەرتىپ، ئۇنىڭغا تېخىمۇ ئەھمىيەتلىك ۋە ئادەمگە كۈچ بېغىشلايدىغان ئۇسۇللار بىلەن مۇئامىلە قىلساق بولىدۇ. ھېچقاچان قانائەت ھاسىل قىلغىلى بولمايدىغان تۇڭمەس ئارتۇقچە ئىشلەش تۈزىقىدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن، غايە بىزنىڭ ئازابىمىزغا ئەمەس، بەلكى مەقسىتىمىزگە باغلانغان بولۇشى كېرەك.

تۆۋەندە، مەن ئۆزۈمنىڭ «غايە تۈزىقى: قوغلىشىشنى توختىتىپ، ياشاشنى قانداق باشلاش كېرەك» ناملىق يېڭى كىتابىمدىكى بەش مۇھىم كۆز قاراشنى ئورتاقلىشىمەن.

غايىگە قايتىدىن ئېنىقلىما بېرىشىمىز لازىم

كۆپىنچىمىز غايىنى پەقەت بىنورمال مەنىدىلا چۈشىنىمىز. يەنى غايە — قانداق بەدەل تۆلەشتىن قەتئىينەزەر، مۇۋەپپەقىيەت قازىنىشقا بولغان تىزگىنسىز ئارزۇدۇر، دەپ قارايمىز. بىز «مېنىڭ ئۇتۇشۇم ئۈچۈن چوقۇم باشقا بىرى ئۇتتۇرۇشى كېرەك» دەپ ئويلايمىز. ئەمما بۇ غايە ئەمەس. غايىنىڭ ئۆزى تەبىئىي ۋە بىتەرەپتۇر. ئۇنىڭ ئەڭ ساپ ھالىتى بولسا — تېخىمۇ كۆپ ھاياتلىققا بولغان ئىنتىلىشتۇر. ئۇ ئۆزىنى نامايان قىلىش، يۈكسىلىش ۋە ياشناش ئىستىكىدۇر.

ئوت-چۆپلەرنىڭ ئۆسكۈسى كېلىدۇ، دەرەخلەر قۇياشقا قاراپ بوي تارتىدۇ، ھەممىزنىڭ ئالغا باسقۇمىز، كۈچلىنىپ تەرەققىي قىلغۇمىز كېلىدۇ. بارلىق جانلىقلارنىڭ ماھىيىتى تېخىمۇ بەك

يۈكسىلىشكە ئىنتىلىشتىن ئىبارەتتۇر. ئىنسان بولۇش سۈپىتىمىز بىلەن، بىز بۇ خىل ئىلگىرىلەش يۆنىلىشىنى قانداق بەلگىلەشنى تاللاش هوقۇقىغا ئىگە بىردىنبىر جانلىقمىز. شۇڭا بىز چوقۇم ئۇنىڭغا ياخشى پېتەكچىلىك قىلىشىمىز كېرەك. بىزنىڭ غايىلىرىمىز ئۆزىمىزنىڭ ۋە باشقىلارنىڭ ساغلاملىقىنى، كىشىلىك مۇناسىۋىتىنى، كۆڭۈل خاتىرجەملىكىنى ۋە ئۆزلۈك تۇيغۇسىنى بەدەل قىلىشقا باشلىغاندا ئىشلار خاتا يۆنىلىشكە قاراپ ماڭىدۇ. بۇ ئىنتىلىشنىڭ بىتەرەپ ۋە تەبىئىي هالىتى ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭ ئەڭ ئازابلىق هالىتىدۇر.

غايىنىڭ ئىككى خىل تۈرى بار

گەرچە غايىنىڭ ئۆزى بىتەرەپ ۋە تەبىئىي بولسىمۇ، ئەمما بىز ئادەتتە ئۇنىڭ ئىككى خىل ئۇسۇلدا نامايان بولىدىغانلىقىنى كۆرىمىز. ئۇ يا ئازابلىق ئىنتىلىش ياكى مەقسەتلىك ئىنتىلىش بولۇشى مۇمكىن. ئازابلىق ئىنتىلىش — قانداق بەدەل تۆلەشتىن قەتئىينەزەر، ئالدىغا ئىلگىرىلەشكە بولغان تويماس ئارزۇدۇر.

ئازابلىق ئىنتىلىشنىڭ بىر قانچە روشەن ئالاهىدىلىكى بار:

بىزنى شەكىللەندۈرگەن تۈزۈملەرنى هېس قىلماسلىق

تار دائىرىلىك تەپەككۇر ئۇسۇلى

هەر قانداق بەدەل تۆلەپ بولسىمۇ غەلبە قىلىشقا ئىنتىلىش

شەخسىيەتچىلىككە بېرىلىش ۋە هوقۇقنى مونوپول قىلىش

ئۆزىنى ۋە باشقىلارنى قورال (ۋاستە) قىلۇېلىش

كۆپىنچىمىز بۇ ئالاهىدىلىكلەرنىڭ ئۆزىمىزدە ئىپادىلىنىشىنى بىزنىڭ ئىنتىلىشچان (غايىلىك) ئىكەنلىكىمىزدىن دېرەك بېرىدۇ دەپ قارايمىز. ئەمما، ئەمەلىيەتتە بىزنىڭ نامايان قىلۇاتقىنىمىز ئازابلىق ئىنتىلىشتۇر. ئازابلىق ئىنتىلىشنى بىزنىڭ ئىچكى دۇنيارىمىزدىكى چوڭقۇر يارىلرىمىز (تۈپ يارىلرىمىز) قوزغىتىدۇ. لىز بۇرېبونىڭ (Lise Bourbeau) قارىشىچە بۇ يارىلار رەت قىلىنىش، تاشلۇېتىلىش، خارلىنىش، ئاسىيلىققا ئۇچراش ۋە ئادالەتسىزلىكتىن ئىبارەتتۇر. بىز ئۆزىمىزدىكى هەر

بىر ياىرىغا ماس ھالدا ئوخشىمىغان نىقابلارنى تاقىۋالىمىز. رەت قىلىنىش يارىسىغا ئۆزىنى قاچۇرۇش نىقابى تاقىلىدۇ. ئاسىيلىققا ئۇچراش يارىسىغا تىزگىنلەش (كونترول قىلىش) نىقابى تاقىلىدۇ. ھەر بىرىمىز ئۆزىمىزنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىش مەزگىلىدىن روھىي جەھەتتىكى مەلۇم بىر يارا بىلەن يېتىشىپ چىقىمىز. گەرچە سىز ياخشى ئائىلىدە دۇنياغا كەلگەن بولسىڭىزمۇ، بۇ ئىنسانلار باشتىن كەچۈرىدىغان مۇقەررەر قىسمەتتۇر. ئەگەر غايە ئاشۇ يارا ئۈستىگە قۇرۇلسا، ئۇ خۇددى كارتوندىن ياسالغان ئۆيدەك ئاسانلا ئۆرۈلۈپ چۈشىدۇ.

بىز مەقسەتلىك غايىمىز بويىچە ھەرىكەت قىلغىنىمىزدا، بىزنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشىمىزگە ئەمدى ئاشۇ ئازابلىق يارىلار تۈرتكە بولمايدۇ. ئەكسىچە، بىز ئۆزىمىزنىڭ ئىچكى مەقسىتىنى قېزىپ چىقىپ، ئۆزىمىزگە ۋە ئەتراپىمىزدىكى دۇنياغا ئىجابىي تەسىر كۆرسىتىدىغان ئۈسۈلدا ياشايمىز. بىز ئازابىمىزنىڭ ئورنىنى تولدۇرۇش ئۈچۈنلا ھاياتقا مەجبۇرىي يۇزلىنىشنى توختىتىپ، ئۇنىڭ ئورنىغا ئۆزىمىزنى پۈتۈن ۋە ساغلام بىر ھالەتتە نامايان قىلىمىز.

مەقسەتلىك غايىنىڭ بىر قانچە روشەن ئالاھىدىلىكى بار:

بىزنى شەكىللەندۈرگەن تۈزۈملەردىن گۇمانلىنىش

كەڭ دائىرىلىك تەپەككۇر ئۇسۇلى

مەقسەت تەرىپىدىن يېتەكلىنىش

ھەمكارلىققا ئەھمىيەت بېرىش ۋە ئۆز قابىلىيىتىدىن پايدىلىنىپ دۇنياغا ياردەم بېرىش

ئۆز ئېھتىياجىنى ھۆرمەتلەش

قانائەتنى ئاساس قىلىش

مەقسەتكە ئۇيغۇن ھەرىكەت قوللىنىش

مەقسەتلىك غايىگە قەدەم قويۇش سىزگە خۇددى ئۆزىڭىز بىلەن تۇنجى قېتىم ئۇچراشقاندەك تۇيغۇ بېرىشى مۇمكىن. كۆپىنچىمىز ئۆزىمىزمۇ سەزمىگەن ھالدا پۈتكۈل ھاياتىمىزنى يارىلىرىمىزنىڭ ئەتراپىغا قۇرىمىز. ئەمەلىيەتتە بىز ھەتتا شۇ يارىلىرىمىز سەۋەبلىك باشقىلارنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشىمىز. ئەگەر بىز بۇ سەۋەبلىك جىسمانىي، ھېسسىي ياكى روھىي جەھەتتىن بىرەر «زەربە» گە ئۇچرىمىغان بولساق،

بەلكىم داۋاملىق تۇرده شۇ ياربلىرىمىزنىڭ ئارقىسىغا مۆكۈنىۋالغان بولاتتۇق. ئەگەر مەن كەسىپي هاياتىمىنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىده ساغلاملىق كىرىزىسىگه دۇچ كەلمىگەن بولسام، بەلكىم ئىلگىرىكىدەك — ئۆزۈمنى يېتەرسىز هېس قىلغانلىقىم ئۈچۈنلا — هەددىدىن زىياده ئىشلەشنى داۋاملاشتۇرۇۋەرگەن بولاتتىم.

بۇ خىل «زەربه» ئەسلىده كائىناتنىڭ بىزنى يېڭىچه بىر ياشاش ئۇسۇلىغا چاقىرىشى بولۇپ — ئۇ بىزگه «توختا» دېگەنلىكتۇر. يەنى سىزنىڭ هازىر قىلىۋاتقان ئىشىڭىز ئەمدى كارغا كەلمەيدۇ، هەتتا باشتىلا كارغا كەلمىگەن بولۇشى مۇمكىن. دەل مۇشۇ پەيتته بىز نىقابىمىزنى تاشلاپ، ئۆزىمىزنى قوغداش ئۈچۈن ئورنىۋالغان قەۋەتلەرنى سويۇپ تاشلىيالايمىز. مۇشۇ پەيتته بىز ئۆزىمىزنىڭ قەلبىدىكى سەبىي بالىنى (inner child) ساقايتالايمىز. بىز شۇ ئارقىلىق ئازابلىق يارىنىڭ تۈرتكىسىده ياشاش ۋە يېتەكلەشنىڭ ئورنىغا، هەقىقىي ئۆزلۈكىمىزنىڭ مۇكەممەللىكى ئاساسىدا يېڭى هاياتىمىزنى قۇرۇپ چىقالايمىز. ئەھۋال دەل مۇشۇ يەردىن باشلاپ ياخشىلىنىشقا يۈزلىنىدۇ.

كىملىك بىلەن غايه بىر-بىرىگه زىچ باغلانغان

ئىنتىلىش قۇرۇق بوشلۇقتا مەۋجۇت بولۇپ تۇرمايدۇ. ئۇ كىملىك تەرىپىدىن شەكىللىنىدۇ ۋە چەكلىمىگه ئۇچرايدۇ. تارىختىن بۇيان جەمئىيەتته يېتەرلىك ۋەكىللىككه ئىگه بولالمىغان توپتىكىلەر — قارا تەنلىكلەر، يەرلىكلەر ۋە باشقا رەڭلىك تەنلىكلەر، شۇنداقلا مېيىپلار ئۈچۈن ئېيتقاندا، غايه كۆپىنچه هاللاردا قوش تەرەپلىك قىيىنچىلىقتۇر. بىر تەرەپتىن جەمئىيەت سىزنىڭ ئۆزىڭىزنى ئىسپاتلىشىڭىزنى ئۈمىد قىلىدۇ. يەنه بىر تەرەپتىن سىز ئۆزىڭىزنىڭ ئارزۇ-هەۋىسىنى ئوچۇق-ئاشكارا، هېچقانداق تارتىنماستىن ئىپادىلىگەن هامان، كۆپىنچه هاللاردا بۇ سەۋەبلىك بىئارامچىلىققا، هەتتا ئوڭۇشسىزلىققا ئۇچرايسىز.

بۇ دەل «غايه جازاسى» دەپ ئاتىلىدىغان هادىسه بولۇپ، ئاجىز توپلارنىڭ تېخمۇ كۆپ نەرسىگه ئېرىشىشىنى ئارزۇ قىلغانلىقى ئۈچۈنلا دۇچ كېلىدىغان ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي ۋە ئىناۋەت جەھەتتىكى بەدىلىدۇر. مائاشىنى ئۆستۈرۈشنى تەلەپ قىلغان بىر ئايال «ئۆكتەم» دەپ قارىلىشى مۇمكىن. دادىل غايىسىنى ئوتتۇرىغا قويغان بىر رەڭلىك تەنلىك كىشى «بەك ئاشۇرۇۋەتكەن» ياكى «شىركەت مەدەنىيىتىگه ماس كەلمەيدىغان» ئادەم دەپ ئاتىلىپ قېلىشى مۇمكىن. يۈكسەك ئارزۇ-ئارمانلىرى بار مېيىپ ئىگىلىك تىكلىگۈچى باشقىلارنىڭ مەنىستەسلىك ئارىلاشقان نەزىرىگه دۇچ كېلىشى مۇمكىن. بۇلار خاراكتېردىكى نۇقسانلار ئەمەس، بەلكى هەق-هوقۇقتىكى تەڭپۇڭسىزلىقىنى ساقلاپ تۇرىدىغان تۈزۈلمىلىك كۈچلەرنىڭ ئىپادىسىدۇر.

«غايه تۇزىقى» (The Ambition Trap) ناملىق بۇ ئەسەر مەزكۇر ئۇچۇرلارنىڭ كىشىلەرنىڭ ئېڭىغا قانداق سىڭىپ كېتىدىغانلىقىنى، شۇنداقلا نۇرغۇن كىشىلەرنى باشقىلارنىڭ ئېتىراپ قىلىشىغا ئېرىشىش ئۈچۈن ھەددىدىن زىيادە تىرىشىشقا ياكى ئۆزىنى بەختەر ھېس قىلىش ئۈچۈن ئۆز غايىسىنى پۈتۈنلەي بېسىقتۇرۇشقا قانداق مەجبۇرلايدىغانلىقىنى يېشىپ بېرىدۇ. تۇيتىن ئېيتقاندا، ئۆز غايىسىگە قايتىدىن ئىگە بولۇش پەقەت شەخسىي ھەرىكەتلا بولماستىن، بەلكى مەدەنىيەتكە قىلىنغان بىر خىل مۇداخىلىدۇر. جەمئىيەتتە ئەڭ چەتكە قېقىلغانلار ئۆز غايىسىنى ئۆز خاھىشى بويىچە بېكىتىش ۋە ئىشقا ئاشۇرۇش كۈچىگە ئىگە بولغاندا پۈتكۈل سىستېما ئۆزگىرىشكە باشلايدۇ.

بۇ يەردىكى مەقسەت غايىدىن ۋاز كېچىش ئەمەس، بەلكى غايە بەلگىلىشتە ئۆزىمىزدىكى تالانتقا قاراشتۇر.

نۇرغۇنلىرىمىزنىڭ ئېڭىغا غايىنى قانداق بەدەل تۆلەشتىن قەتئىينەزەر قوغلىشىش ياكى ئۇنى پۈتۈنلەي رەت قىلىش سىڭدۈرۈلگەن، بولۇپمۇ غايە قوغلىشىش ساغلاملىقىمىزغا، كىشىلىك مۇناسىۋەتلىرىمىزگە ياكى ئۆزلۈك تۇيغۇمىزغا ئېغىر زىيان يەتكۈزگەنلىكىنى ھېس قىلغىنىمىزدا تېخىمۇ شۇنداق بولىدۇ. مېنىڭچە غايە بىزنى ئازابلىماي، ئەكسىچە بىزگە روھىي ئوزۇق بېرىشى ئۈچۈن، ئۇ بىزنىڭ تۇغما تالانتىمىزنى مەركەز قىلىشى كېرەك.

قەلبىمىزگە مەلھەم بولىدىغان، كىملىكىمىزنى ئىپادىلەيدىغان ۋە بىز دۇنيادا كۆرۈشنى ئارزۇ قىلغان ئۆزگىرىشلەرنى يارىتالايدىغان ئۇسۇلدا خىزمەت قىلىش ئۈچۈن، بىز ئۆزىمىزدىكى ئەڭ ياخشى ئارتۇقچىلىقلىرىمىزنى تولۇق جارى قىلدۇرۇشىمىز كېرەك. ھەممىمىزنىڭ ئۆزگىچە پاراسىتى، پەقەت ئۆزىمىزگىلا خاس بولغان ھەمدە بىز بۇ ئالەمگە باشقىلار بىلەن ھەمبەھىرلىنىش ئۈچۈن ئېلىپ كەلگەن ئاز ئۇچرايدىغان تالانتىمىز ياكى ئىقتىدارىمىز بولىدۇ. بەزىلەر ئۈچۈن ئېيتقاندا بۇ زەن قويۇپ ئاڭلاش، ھېسداشلىق قىلىش ۋە ئالاقە قىلىشقا ئوخشاش كۈچلۈك ماھارەتلەر بولۇشى مۇمكىن. يەنە بەزىلەر ئۈچۈن ئېيتقاندا، بۇ تىرومبون چېلىش ياكى فىزىكا ساھەسىدە كۆزگە كۆرۈنۈش قاتارلىق تېخىمۇ كونكرېت ماھارەتلەر بولۇشى مۇمكىن.

مەن ئولىمپىك ئالتۇن مېدال ساھىبلىرىدىن تارتىپ، يېڭى ۋەزىيەت ياراتقۇچى كارخانا قۇرغۇچىلىرى ۋە رەھبەرلىرىگىچە بولغان بىر قىسىم قالتىس شەخسلەرگە يېتەكچىلىك قىلىپ كېلىۋاتىمەن. ئاساسەن ھەر قېتىملىق مەسلىھەت بېرىش جەريانىدا شۇنداق بىر پەيت كېلىدۇكى، خېرىدارىم چوقۇم: «مەن تالانت ئىگىسى ئەمەس، مېنىڭ ھېچقانداق ئىشقا ئالاھىدە تالانتىم يوق» دەيدۇ. نۇرغۇنلىرىمىزنىڭ ئېڭىغا تالانت پەقەت ئاز ساندىكى ئالاھىدە كىشىلەرگىلا مەنسۇپ دەپ سىڭدۈرۈلگەن. مېنىڭچە بۇ بىر قىسىم كىشىلەرنى قوللاپ، يەنە بىر قىسىم كىشىلەرنى ئېزىشكە ياردەم بېرىدىغان ئاباپ ئىدىيەلەردىن

كەلگەن. بىز ئۆزىمىزدىكى پاراسەتنى دۇنياغا نامايان قىلغىنىمىزدا، ئاندىن ئۆزىمىزنى ھالسىرىتىدىغان ئالدىراشچىلىق ۋە جاپالىق ئۇرۇنۇشلاردىن قۇتۇلۇپ، ئۆزىمىزنىڭ تەبىئىي رېتىمى بىلەن ئىشلىيەلەيمىز.

ھەممىمىزنىڭ ئۆزگىچە پاراسىتى، پەقەت ئۆزىمىزگىلا خاس بولغان، ھەمدە بىز بۇ ئالەمگە باشقىلار بىلەن تەڭبەھىرلىنىش ئۈچۈن ئېلىپ كەلگەن ئاز ئۇچرايدىغان تالانتىمىز ياكى ئىقتىدارىمىز بولىدۇ.

ئۆز تالانتىمىزغا ئىگە چىقىشنىڭ يەنە بىر پايدىسى شۇكى، ئۇ بىزنى كەمچىللىك ئېڭىدىن قۇتۇلدۇرىدۇ. بىز تالانت پەقەت ئاز سانداكى ئالاھىدە كىشىلەرگىلا خاس دەپ قارىغىنىمىزدا، باشقىلار بىلەن رىقابەتلىشىش ۋە كۆزگە كۆرۈنۈش ئۈچۈن جان تىكىپ كۈرەش قىلىمىز. ئەمما ھەممىمىزنىڭ باشقىلار بىلەن بەھرلىنىشكە ئەرزىيدىغان ئۆزگىچە ۋە ئالاھىدە ئىقتىدارلىرىمىز بارلىقىنى تونۇپ يەتكىنىمىزدە، بۇ يەردە ھېچقانداق رىقابەتنىڭ يوقلۇقى ئۆزلۈكىدىن ئايدىڭلىشىدۇ. ھەممىمىز بىر-بىرىمىز ئۈچۈن خىزمەت قىلىمىز، ھېچكىم ھېچكىمدىن ئۈستۈنمۇ ئەمەس، تۆۋەنمۇ ئەمەس.

غايە بىر خىل دەۋرىلىك جەريانداۋۇر

بىزنىڭ غايىگە تۇتقان پوزىتسىيەرىمىزدىكى مەسىلىلەرنىڭ بىرى شۇكى، بىز ئۇنى مەڭگۈ يۇقىرىغا ئۆرلەيدىغان جەريان دەپ قارايمىز. يەنى ھەر ۋاقىت پەقەت كۆپ بولۇش ئۈچۈنلا تېخمۇ كۆپ نەرسىلەرنى قوغلىشىمىز. تېخمۇ كۆپ پۇل، تېخمۇ كۆپ ھوقۇق، تېخمۇ كۆپ نەتىجە. بۇ خىل قاراش ئۆزىمىزگىمۇ، باشقىلارغىمۇ ئېغىر بەدەل ئېلىپ كېلىدۇ.

غايە — يېتىشتۇرۇش، قەدەمنى تەڭشەش، قۇۋۋەت تولۇقلاش، پەرۋىش قىلىش، ئارام ئېلىش ۋە ئۆسۈپ يېتىلىش جەريانلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. غايە خۇددى كۆپ يىللىق گۈل-گىياھلارغا ئوخشاش دەۋرىيلىك بىلەن ئىلگىرىلەيدۇ. ئۇ «مېنىڭ ئۆسۈپ يېتىلگۈم بار» دېگەن ئارزۇدىن باشلىنىدۇ. بىز ئۆزىمىزنى پەرۋىش قىلىش ئارقىلىق، بۇ ئارزۇنى سۈغۇرۇپ يېتىشتۇرىمىز. بىز ئۆسۈش قەدىمىمىزنى تەڭشەپ، غېرىچلاپ بوي تارتىمىز. ئىچكى ۋە تاشقى ئەھۋالىمىزغا ئاساسەن ھەر بىر پەيتتە يېتەلەيدىغان ئەڭ ئېگىز چەككىچە يېتىمىز. تۇغما قابىلىيەتلىرىمىز تولۇق ئېچىلىپ، مەۋسۈملۇق يۇقىرى پەللىگە يېتىمىز. بۇ ئىنتايىن گۈزەل بىر مەنزىرە. ئاندىن شامال يۆنىلىشى ئۆزگىرىدۇ. بىز ئۆزىمىزنى بۇنىڭدىن ئارتۇق ئۆسەلمەيدىغاندەك ھېس قىلىمىز. شۇنىڭ بىلەن بىز توختاپ، قەدىمىمىزنى ئاستىلىتىپ، كېيىنكى مەۋسۈمغا تەييارلىق قىلىش ئۈچۈن يەنە يەر ئاستىغا قايتىمىز. بۇ دەۋرىيلىك قايتا-قايتا تەكرارلىنىدۇ.

غايىگە نىسبەتەن بۇ خىل يېڭىچە قاراشنىڭ ئەڭ مۇھىم تەرەپلىرىنىڭ بىرى شۇكى، ئۇ يالغۇز كىشىلىك ئويۇن ئەمەس. يالغۇز ئۆزىلا چوققىغا يامىشىش ئەمەلىيەتتە پەسكە قاراپ غۇلىغانلىقتۇر. غايە پەقەت شەخسىي يوشۇرۇن كۈچنى ئەڭ زور دەرىجىدە جارى قىلدۇرۇشتىنلا ئىبارەت ئەمەس. ئەگەر تېخنىكا ساغلام بىر مەدەنىيەت مۇھىتىدا ياشاشنى خالىساق، چوقۇم بىر-بىرىمىز ئۈچۈن كۈچ چىقىرىشىمىز ۋە بىر-بىرىمىزگە يۆلىنىشىمىز كېرەك. بىز غايىنىڭ بۇ دەۋرىيلىك دولقۇنلىرىدا بىرلىكتە ئىلگىرىلىشىمىز لازىم. ئۆسۈپ-يېتىلىش پەسلى ۋە ئارام ئېلىش پەسلىگە پائال يۈزلىنىش ئۈچۈن بىر-بىرىمىزگە ئىلهام بېرىشىمىز كېرەك.

ئىنگىلىزچىدىن ئۆ. ئالماس تەرجىمىسى

https://nextbigideaclub.com/magazine/break-free-ambition-trap-bookbite/56211/?srsltid=AfmBOortfNq32icpn5vsEPi5IbQ-zU559_7Mv5f51H48cVnsbFOUT9tH

كۆڭۈل ۋە تەن

مېھرىبانلىق ئىرسىيەتتىنمۇ؟

ئادەم ئۆمەر

مېھرىبانلىق ئىرسىيەتتىنمۇ؟

ئادەم ئۆمەر
(خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتى پسىخولوگىيە دوكتورانتى)

تەبىئىتىدە مېھرىبانلىق بولمىغان ئىنسان باشقىلارغا مېھرىبانلىق قىلالامدۇ؟ ھەقىقىي رەزىل بولمىغان ئىنسان رەزىللىك قىلالامدۇ؟

بۇ سوئالغا جاۋاب شۈكى، ياخشى كىشىلەرمۇ، ئەسكى كىشىلەرمۇ ئۆزلىرىنىڭ ئەخلاقىي خاراكتېرىگە زىت قىلمىشلارنى قىلالايدۇ. خوش، مۇبادا ياخشى نىيەت بىلەن قىلىنمىغان بىر ئىشنى يەنىلا ھەقىقىي ياخشى ئىش دەپ قاراشقا بولامدۇ؟

ئومۇمەن قىلىپ ئېيتقاندا، ئەخلاق پسىخولوگىيەسىدە بىر شەخسنىڭ ئۆز قىلمىشلىرىغا ئەخلاقىي جەھەتتىن جاۋابكار بولۇشى كېرەكمۇ-يوق، دېگەن مەسىلىنى ئويلاشقاندا، ئىككى خىل نۇقتىنى ئاساس قىلىش كېرەك. بىرىنچىسى، ئەخلاقىي خاراكتېر. يەنى مۇنازىرە قىلىنماقچى بولغان ئاشۇ قىلمىش شۇ شەخسنىڭ ھەقىقىي خاراكتېرىگە ۋەكىللىك قىلالامدۇ-يوق؟ ئىككىنچىسى، تېخنىمۇ يامانلىشىش. يەنى ئاشۇ قىلمىشنى سادىر قىلغۇچىنىڭ يەنە باشقا قىلمىشلارنى قىلىشى مۇمكىنمىدى؟

قىلمىش ئىرسىيەتشۇناسلىقى (Behavioral genetics) ئەخلاقىي جەھەتتىكى بۇ ئىككى خىل ھۆكۈمگە قىزىقارلىق چۈشەنچىلەرنى بېرىدۇ.

ئىرسىيەتنىڭ ئىچكى تەسىر نەزىرىيىسى

دار نىمرود ۋە ھېينې تەرىپىدىن ئوتتۇرىغا قويۇلغان ئىرسىيەت خاسلىقى نەزەرىيىسىدە، ئىنسانلارنىڭ خاراكتېرىنى گېن بەلگىلەيدۇ، دېيىلگەن. گېنلارنىڭ بىزنىڭ كىملىكىمىزنى شەكىللەندۈرىدىغانلىقى توغرىسىدىكى بۇ خىل قاراش «ئىرسىيەت ئىچكى تەسىر نەزەرىيەسى» دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ ھال «ئالا

ئىنەكىنىڭ بالىسى چالا قۇيرۇق» دېگەن تەمسىلدە ئەكس ئەتكەن. دار نىمرود ۋە ھېينې يەنە زامانىۋى دەۋردە گېنلارغا بولغان قاراشلارنىڭ تارىختىكى روھقا باغلىق ئېتىقادلارنىڭ ئورنىنى ئالغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويىدى. مېدىن بىلەن ئورتونىينىڭ (Medin & Ortony, 1989) تەكىتلىشىچە، ئىنسان تەبىئىتى ھەر بىر كىشىنىڭ ئىچكى خۇسۇسىيەتلىرى بولىدىغانلىقىغا ئىشىنىدۇ. بۇلار مەيلى ئىرسىيەتتىن، جەمئىيەتتىن ياكى مەنىۋى جەھەتتىن پەيدا بولۇشىدىن قەتئىينەزەر.

ئىرسىيەت تاشقى تەسىر نەزەرىيەسى

بۇ قاراشلارنىڭ ئەكسى ئىرسىيەت تاشقى تەسىر نەزىرىيەسىدۇر. ئىرسىيەت ئىچكى تەسىر نەزەرىيەسى گېنلارنىڭ شەخسنىڭ ئىچكى تەبىئىتىنى شەكىللەندۈرىدىغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. ئىرسىيەت تاشقى تەسىر نەزەرىيەسى بولسا گېنلارنىڭ ئىنسانلارنىڭ كونترولللۇقىدىن ھالقىغان ھالدا ئۇلارنىڭ ھەرىكەتلىرىگە تاشقى جەھەتتىن تەسىر كۆرسىتىدىغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ.

قىلمىش ئىرسىيەتشۇناسلىقى ۋە ئەخلاق

گېنىدا روھىي كېسەللىك ياكى تاجاۋۇزچىلىق خاراكتېرى بار بولغان زوراۋان جىنايەتچىنى مىسالغا ئالساق، ئەخلاق دېتېرمىنىزمى نۇقتىسىدىن قارىغاندا، ئۇنىڭ قىلمىشلىرىنى ئىرسىيەت ئىلمى نۇقتىسىدىن تەھلىل قىلساق، بۇ جىنايەتچى ھېسداشلىق قوزغايدۇ. بۇ ھالدا «ئەگەر مەلۇم بىر گېن ئۆزگىرىشى باشقىچە بولغان بولسا، نەتىجىسىمۇ باشقىچە بولۇشى مۇمكىن ئىدى» دېيىشىمىز مۇمكىن. بىر ئىنسانىنى تۇغۇلۇشىدىنلا يامان گېنىتىكىلىق خۇسۇسىيەتكە ئىگە بولغانلىقى ئۈچۈن جازالىشىمىز كېرەكمۇ؟ بۇ قاراش سوت جازاسىغا ئائىت بىر تەتقىقاتتا قوللىنىلغان بولۇپ، سوتچىلار گېنىدا جەمئىيەتكە قارشى قىلمىشلارغا مايىللىقى بار جىنايەتچىلەرگە ھۆكۈم كەسكەندە، قاماق جازاسىنى قىسقارتىش ئېھتىماللىقىنىڭ يۇقىرى ئىكەنلىكى بايقالغان.

يەنە بىر تەرەپتىن، ئەخلاق ئېسىپنسىئالىزمى نۇقتىسىدىن، زوراۋانلىققا مايىل گېنغا ئىگە شەخسلەرنىڭ قىلمىشلىرىدا ئاشۇ ناچارلىق ساقلىنىپ قالىدۇ ۋە داۋاملىشىدۇ. بۇ ئۇلارنىڭ خاراكتېرىنىڭ بىر قىسمى دەپ قارىلىدۇ. بۇ ئېسىپنسىئالىزملىق قاراش ئىرسىيەت دېتېرمىنىزمى كەلتۈرۈپ چىقارغان ھېسداشلىقنى ئىنكار قىلىدىغاندەك قىلىدۇ. كۆپىنچە تەتقىقاتلار گېنلارنىڭ ئەخلاقىي مەسئۇلىيەتنى بېكىتىشكە بولغان تەسىرىنىڭ ئىنتايىن ئاز ياكى ھېچقانداق بولمايدىغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ.

مېھرىبانلىق ئىرسىيەت جەھەتتىن بەلگىلىنەمدۇ-يوق دېگەن سوئالنىڭ جاۋابى، پۈتۈنلەي شەخسلەرنىڭ ئىرسىيەت دېتېرمىنىزمى ۋە ئېسىپنسىئالىزمى توغرىسىدىكى قاراشلىرىغا، ياكى باشقىچە قىلىپ ئېيتقاندا، ئەركىن ئىراده توغرىسىدىكى ئېتىقادىنىڭ كۈچىگە باغلىق. ئىنسانلارنىڭ خاراكتېرى پۈتۈنلەي گېن تەرىپىدىن بەلگىلەنمەيدۇ، شۇنداقلا ئىنسانلار گېنلارنىڭ تەسىرىدىن، ھەتتا گېن قۇرۇلمىسىنىڭ چەكلىمىسىدىنمۇ پۈتۈنلەي قۇتۇلۇپ كېتەلمەيدۇ. جاۋاب بۇ ئىككى ئارىلىقتىكى بىر يەردە.

ئىنگلىزچىدىن ئازادئاي غەيرەت تەرجىمىسى

https://www.psychologytoday.com/us/blog/natured-nurture/202208/is-kindness-genetically-predetermined

خىتاي تەتقىقاتى

خىتاي جۇڭگۇاتامدۇ؟

مايكېل شۇمان

خىتاي چۆكۈۋاتامدۇ؟

خىتايدىكى ئاتالمىش «مۇقىملىق» نۇرغۇنلىغان مەسىلىلەرنى پەردىلىمەكتە

مايكىل شۇمان

دونالد تىرامپنىڭ مالىمانچىلىققا تولغان، پارچىلانغان ۋە زوراۋانلاشقان «ئامېرىكىسىغا» سېلىشتۇرغاندا، خىتاي مۇقىم تەرەققىيات ۋە تىنچ تەرتىپنىڭ مۇستەھكەم قورغىنىدۇر. ھېچبولمىغاندا، بۇ بېيجىڭدىكى تەشۋىقاتچىلارنىڭ جان-جەھلى بىلەن تارقىتىشقا ئۇرۇنۇۋاتقان ھېكايىسىدۇر. خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ باشقۇرۇشىدىكى ئاخبارات ۋاستىسى «يەرشارى ۋاقىت گېزىتى» (Global Times) بۇ يىلنىڭ بېشىدا: «دۇنيانىڭ تىنچلىقى ۋە تەرەققىياتى بارغانچە خىتاينىڭ مۇقىملىقىغا تايانماقتا» دەپ جاكارلىدى. دۆلەتلىك ئاخبارات ئاگېنتلىقى بولغان شىنخۇا ئاگېنتلىقىمۇ بۇنىڭغا ئاۋاز قوشۇپ: «بۈگۈنكى ئېنىقسىزلىققا تولغان دۇنيادا، خىتاينىڭ مۇقىملىقى ۋە ئالدىن مۆلچەرلىگىلى بولىدىغان ۋەزىيىتى كەم تېپىلىدىغان قىممەتلىك لەڭگەرلىك رولىنى ئويناپ، باشقا دۆلەتلەرگىمۇ نەپ يەتكۈزىدۇ» دەپ ماختاندى.

بۇ سىگنال دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا ئىنكاس قوزغاۋاتقاندەك قىلىدۇ. پيۇ تەتقىقات مەركىزىنىڭ (Pew Research Center) يېقىندا 36 دۆلەتتە ئېلىپ بارغان بىر تەكشۈرۈشىدە كۆرسىتىلىشىچە، نۆۋەتتە كىشىلەرنىڭ خىتايغا تۇتقان ئىجابىي پوزىتسىيەسى ئامېرىكاغا قارىغاندا يۇقىرى ئىكەن. زىيارەتنى قوبۇل قىلغۇچىلار خەلقئارالىق مەسىلىلەردە «توغرا قارار چىقىرىش» جەھەتتە تىرامپقا قارىغاندا خىتاي رەئىسى شى جىنپىڭغا تېخىمۇ بەكرەك ئىشىنىدىغانلىقىنى بىلدۈرگەن.

مالىمانچىلىق ئىچىدىكى دۇنيا ئۈچۈن ئېيتقاندا خىتاينىڭ مۇقىملىقى كىشىنى ھەۋەس قىلدۇرىدىغاندەك كۆرۈنۈشى مۇمكىن. ئەمما خىتاينىڭ ئىچكى قىسمىدا، بۇ خىل «مۇقىملىق» كۆپرەك سىياسەتتىكى

پالەچلىك، ئىقتىسادىي تۈرغۇنلۇق ۋە يەنمۇ كۈچەيگەن سىياسىي باستۇرۇشتىن دېرەك بېرىدىغاندەك كۆرۈنمەكتە. خىتاينىڭ كېڭىيىۋاتقان تەسىر كۈچى ۋە شىددەت بىلەن ئېشىۋاتقان ئېكسپورتىدىن ئەندىشە قىلىۋاتقانلارنىڭ سەل قارىغىنى شۇكى، بۇ دۆلەت سىياسىي ۋە ئىقتىسادىي جەھەتتە تۈرغۇنلۇققا پاتماقتا. بۇ جەھەتتىكى پاكىتلار كۆز ئالدىمىزدا ئوپئوچۇق تۇرماقتا.

دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى سىياسەت تۈزگۈچىلەرنىڭ خىتاينىڭ كۆپ مىقداردىكى ئەرزان باھالىق توكلۇق ئاپتوموبىللىرىغا ۋە رىقابەت كۈچى كۈچلۈك سۈنئىي ئىدراك (AI) مودېللىرىغا دىققەت قىلىشىنى چۈشىنىشكە بولىدۇ. چۈنكى بۇلار ئۆز دۆلەتلىرىنىڭ مىللىي سانائىتىگە ئېغىر تەھدىت ئېلىپ كەلمەكتە. ئەمما بۇ ئىلگىرىلەشلەر، ئەجەللىك ۋە چوڭقۇر يىلتىز تارتقان مەسىلىلەرگە تولغان پۈتكۈل ئىقتىسادىي گەۋدىنىڭ پەقەت كىچىككىنە بىر قىسمى خالاس. 2021-يىلى ئۆي-مۈلۈك شىركىتى «خېڭدا»نىڭ ۋەيران بولۇشى سەۋەبىدىن كېلىپ چىققان ئۆي-مۈلۈك بازىرىدىكى چېكىنىش تېخى پەسكويغا چۈشكىنى يوق. ئۆي ھاھاسىنىڭ ئۈزلۈكسىز تۆۋەنلىشى نۇرغۇنلىغان ئوتتۇرا قاتلام ئائىلىلەرنىڭ بايلىقىنى خورىتىۋاتىدۇ.

تىرامپنىڭ ئىران بىلەن قىلغان ئۇرۇشى نېفت باھاسىنى ئۆرلىتىۋەتتى. بۇنىڭ بىلەن خىتاي شىركەتلىرىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش تەننەرخى ئېشىپ، ئۇچ يىل داۋاملاشقان پۇل قىسلىقى (deflation) ئاخىرلاشتى. ئەمما تەمىنلەش ئېشىپ كېتىش ۋە ئېھتىياج ئاجىز بولۇشتەك نېگىزلىك مەسىلىلەر يەنىلا كەڭ كۆلەمدە مەۋجۇت بولۇپ تۇرماقتا. 2023-يىلى زور ئىجتىمائىي مەسىلە سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا چىققان ياشلار ئىشسىزلىقى ئەمدىلىكتە سوزۇلما خاراكتېرلىك مەسىلىگە ئايلاندى. ئۆتكەن ئايدا 16 ياشتىن 24 ياشقىچە بولغان ئەمگەكچىلەر ئارىسىدىكى ئىشسىزلىق نىسبىتى 18 پىرسەنتكە يەتتى.

بۇ خىل بېسىملار خىتاي ئىستېمالچىلىرىنى چىقىم قىلىشتا ئىككىلىنىدىغان قىلىپ قويدى. پارچە سېتىش مىقدارى يەتتىنچى ئايدا ئارانلا 0.6 پىرسەنت ئاشتى. دۆلەت ئىچىدە ئېلېكترونلۇق ئاپتوموبىللارنىڭ سېتىلىش مىقدارى ئۈزلۈكسىز تۆۋەنلىمەكتە. خىتاينىڭ ئىقتىسادىي مەسىلىلىرى شۇ دەرىجىدە ئېغىرلاشتىكى، بەزى ئىقتىسادشۇناسلار ھۆكۈمەتنىڭ رەسمىي ستاتىستىكىلىرى دۆلەتنىڭ ھەقىقىي ئىقتىسادىي ئەھۋالىنى ئەمەلىيەتتىكىدىن ئاشۇرۇپ كۆرسىتىۋاتىدۇ، دەپ گۇمان قىلماقتا. گەرچە خىتاي ئىقتىسادى ئۆتكەن ئۇچ يىلدا يىلىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 5 پىرسەنتلىك كۆرۈنەرلىك سۈرئەت بىلەن ئاشقان بولسىمۇ، ئەمما «رودىيۇم گۇرۇھى» (Rhodium Group) تەتقىقات شىركىتىنىڭ

مۆلچەرلىشىچە، خىتاينىڭ ئەمەلىي ئېشىش سۈرئىتى 2023-يىلى ئىككى پىرسەنت ئەتراپىدا بولغان، ئۆتكەن ئىككى يىلدا بولسا ئۈچ پىرسەنتكە يېقىن بولغان بولۇشى مۇمكىن.

خىتاي رەھبەرلىرىنىڭ بۇ مەسىلىلەرنى ھەل قىلىشىدىن ئۈمىد كۈتۈش ئاساسەن خام خىيال بولۇشى مۇمكىن. شى جىنپىڭ تەختتە ئولتۇرغان 14 يىلغا يېقىن ۋاقىت ئىچىدە، دۆلەتنىڭ ئىقتىسادىي ئەندىزىسىنى تۈزەش ئۈچۈن زۆرۈر بولغان قىيىن ۋە سىياسىي جەھەتتىن سەزگۈر ئىسلاھاتلارغا جاھىللىق بىلەن قارشى تۇرۇپ كەلدى. ئۇنىڭ يېقىن ئارىلىقتا ئۆز ئۈسۈلىنى ئۆزگەرتىشى ناتايىن. ئۇ يەنىلا ئىلگىرىكىگە ئوخشاشلا كۆز ئالدىدىكى مەنپەئەتنىلا كۆزلەپ، خىتاينىڭ تېخنولوگىيە ۋە سانائىتىنى، بولۇپمۇ سۈنئىي ئىدراك ساھەسىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا قارىتىلغان ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى تۈرلەرگىلا زېھنىنى مەركەزلەشتۈرمەكتە، ھەمدە بۇ تۈرلەرنىڭ پۈتۈن ئىقتىسادنى جانلاندۇرىدىغانلىقىغا قەتئىي ئىشەنمەكتە. بەلكىم بۇ ئىستراتېگىيە بىر كۈنى ئۈنۈم بېرىشى مۇمكىن، ئەمما ھازىرقى ئالامەتلەر كۆڭۈلدىكىدەك ئەمەس. شى جىنپىڭ دەۋرىدە خىتاينىڭ قەرزى شىددەت بىلەن ئاشتى. بۇ قەرز ئىقتىساد ئومۇمىي مىقدارىنىڭ ئۈچ ھەسسىسگە توغرا كېلىدىغان بولۇپ، ھەتتا ئامېرىكىنىڭ قەرز يۈكىدىنمۇ ئېشىپ كەتتى.

2026-يىلىنىڭ ئىككىنچى پەسلىدىكى ئىقتىسادىي ئېشىش خىتاي تېخى تاجىسمان ۋىرۇس يۇقۇمى بىلەن ئېلىشىۋاتقان 2022-يىلىدىن بۇيانقى ئەڭ تۆۋەن چەككە چۈشۈپ قالدى.

نەزەرىيە جەھەتتىن ئېيتقاندا، كومپارتىيە كېلەر يىلى ئۆتكۈزۈلىدىغان قۇرۇلتايدا رەھبەرلىك قاتلىمىنى ئالماشتۇرۇشى مۇمكىن، ئەمما ئېنىق بىر تاللاش ياكى ۋارىس بولمىغان ئەھۋالدا، شى جىنپىڭنىڭ يەنە بىر نۆۋەتلىك بەش يىللىق باش سېكرېتارلىق ۋەزىپىسىنى قولغا كەلتۈرۈشى مۇقەررەر. شى جىنپىڭنىڭ ۋەزىپە ئۆتەش جەريانىدىكى رەھمسىزلىكى ئۆزىگە رىقابەتچى بولۇش ئېھتىمالى بارلارنى، گېنېرالالارنى ۋە پارتىيە ئىچىدىكى باشقا گۇرۇھلارنىڭ ئەزالىرىنى قەرەللىك ھالدا تازىلاپ تۇرۇش بىلەن گەۋدىلەندى. بۇ تازىلاشنىڭ ئەڭ يېڭى قۇربانى خەلقئارا سودا ساھەسىدىكىلەرنىڭ ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولغان ئاكسىيە نازارەتچىلىك دائىرىلىرىنىڭ سابىق يۈقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدارى فاڭ شىڭخەي (Fang Xinghai) بولۇپ كۆرۈنمەكتە. كومپارتىيە يېقىندا ئۇنىڭ ئۈستىدىن ئىسمى ئاشكارىلانمىغان «تەرتىپكە خىلاپلىق قىلىش» قىلمىشلىرى بويىچە تەكشۈرۈش باشلىغانلىقىنى ئېلان قىلدى. فاڭ شىڭخەينىڭ تەختتىن چۈشۈشى بىلەن، ھۆكۈمەت ئىقتىسادىتىكى قىيىنچىلىقلارنى ھەل قىلىشقا ياردىمى تېگىشى مۇمكىن بولغان يەنە بىر ئىقتىسادىي ئىسلاھاتچىنى چەتكە قاققان بولدى. ئۇنىڭ بازارنى ئاساس قىلىش ئۇسلۇبى - دۆلەتنى يۇقىرىدىن تۆۋەنگە باشقۇرۇش ئۇسۇلىنى ئەلا بىلىدىغان ھازىرقى ھاكىمىيەتنىڭ نەزىرىدىن قالغان ئىدى.

شى جىنپىڭ ئۇچۇرلارنى كونترول قىلىش ۋە ئوخشىمىغان كۆز قاراشلارنى بېسىقتۇرۇش ئارقىلىق بۇ تۈگىمەس ئېغىر ۋەزىيەت ئىچىدە ئىجتىمائىي تەرتىپنى ساقلاپ كەلمەكتە. ئۇنىڭدىن ئايدا يولغا قويۇلغان يېڭى بىر قانۇن ماۋارىپتا خىتاي تىلىنى ئاساسلىق تىل قىلىشنى مەجبۇرىي قىلدى ھەمدە ئاتا-ئانىلارغا بالىلىرىنى «خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيەسىنى سۆيۈش»كە يېتەكلەش ھەققىدە بۇيرۇق بەردى. مىللىي ئاپىتونومىيەدىن دۆلەتنىڭ بىرلىكىنى ئۇستۇن قويىدىغان بۇ سىياسەت ئۇيغۇرلار، تىبەتلەر ۋە موڭغۇللارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ھەر قايسى ئاز سانلىق مىللەتلەرنى كۆپ سانلىق خىتاي مەدەنىيىتىگە سىڭىپ كېتىشكە (ئاسسىمىلياتسىيە قىلىشقا) مەجبۇرلاش ئۇچۇن لايىھەلەنگەندەك قىلىدۇ. ھەتتا يۇمۇر-چاقچاقلارمۇ پارتىيەنىڭ ئۇسلۇبى بىلەن بىردەك بولۇشى كېرەك. خەۋەرلەرگە قارىغاندا، يەرلىك دائىرىلەر داڭلىق يۇمۇرچى گوجىگاڭ ئۇستىدىن تەكشۈرۈش ئېلىپ بارماقتا. ئۇ ئۆتكەن ئايدا ۋۇخەن شەھىرىدىكى بىر نومۇر كۆرسىتىش جەريانىدا، كومپارتىيە كادىرلىرى قەدىرلەيدىغان بىر ۋەتەنپەرۋەرلىك ناخشىسىنىڭ تېكىستىنى ئۆزگەرتىپ ئېيتىپ خاتالىق ئۆتكۈزگەن.

گەرچە دۇنياۋى تەكشۈرۈشلەردە خىتايغا بولغان قىزىقىش ياكى ياقتۇرۇشنىڭ ئېشىۋاتقانلىقى كۆرسىتىلگەن بولسىمۇ، ئەمما بۇ دۆلەتنىڭ «مۇقىملىقى» باشقا دۆلەتلەر ئۈچۈن ئىنتايىن قىممەتكە توختىماقتا.

ھەربىي جەھەتتىن خىتاي ئۆزى بومبا تاشلىمىغىنى بىلەن، باشقا دۆلەتلەرنىڭ بومبا تاشلىشىغا يارىدەم بېرىۋاتقانلىقىنى ئىنكار قىلغىلى بولمايدۇ. شى جىنپىڭ ئىران ۋە رۇسىيەنى ئىقتىسادىي جەھەتتىن قوللاش ئارقىلىق، ئەمەلىيەتتە ياۋروپا ۋە يېقىن شەرقنىڭ ھەر ئىككىسىدە ۋاكالەتچىلىك ئۇرۇشى ئېلىپ بارماقتا.

دۆلەت ئىچى ئېھتىياجى كەمچىل بولغان بىر شارائىتتا، خىتاينىڭ ھۆكۈمەت تولۇقلىمىسىغا تايىنىدىغان ۋە ھەددىدىن زىيادە كېڭىيىپ كەتكەن پىششىقلاپ ئىشلەش سانائىتى ئۆز مەسىلىلىرىنى سىرتقا تارقىتىپ، پۈتۈن دۇنيادىكى رىقابەتچىلىرىنىڭ مەۋجۇتلۇقىغا تەھدىت سالماقتا. دۆلەت ئىچىدە سېتىلىش مىقدارىنىڭ تۆۋەنلىشى سەۋەبلىك، خىتاي ئاپتوموبىل ئىشلەپچىقارغۇچىلىرى ھازىر ئۆتكەن يىلدىكىگە قارىغاندا ئىككى ھەسسە كۆپ مەھسۇلاتنى چەتئەللەرگە ئېكسپورت قىلماقتا. ياۋروپا ئىتتىپاقى ئەمەلدارلىرى ياۋروپا سانائىتىنى خىتاينىڭ ئەرزان باھالىق مالىلىرىنىڭ باستۇرۇپ كىرىشىدىن قوغداش ئۈچۈن، ئەزا دۆلەتلەر ئارىسىدا تېخىمۇ چوڭ ھوقۇق ۋە كۈچەيتىلگەن ھەمكارلىق تەلەپ

قىلماقتا. خىتاينىڭ بۇ ئەرزان ماللىرى رايوندىكى خىزمەت پۇرسەتلىرىنى ئازايتىپلا قالماي، يەنە خىتاي بىلەن بولغان سودا قىزىل رەقىمىنىڭ كۈنىگە بىر مىليارد دوللاردىن ئېشىپ كېتىشىنى كەلتۈرۈپ چىقاردى.

تىرامپنىڭ مۆلچەرلىگۈسىز ۋە ئۆزىنىلا مەركەز قىلغان قارارلىرى ئامېرىكانىڭ ئىقتىسادىي رىقابەت كۈچى ۋە ھەربىي قۇدرىتىنى ئاجىزلاشتۇرۇۋاتقان بىر پەيتتە، خىتاينىڭ دۇنيا سەھنىسىدە باش كۆتۈرۈشى — ھېچ بولمىغاندا باشقا تاللاش بولمىغانلىقتىن — داۋاملىشىشى مۇقەررەردەك كۆرۈنمەكتە. ئەمما شى جىنپىڭنىڭ خىتاينىڭ ئېغىر قۇرۇلمىلىق مەسىلىلىرىنى ھەل قىلىشنىڭ ئورنىغا، مۇقىملىقنى ساقلاشتا جاھىللىق بىلەن چىڭ تۇرۇشى بۇ يۈكسىلىشكە تەھدىت سالماقتا. شۇڭا بەلكىم خىتاي بىلەن ئامېرىكا ئوتتۇرىسىدىكى رىقابەت زادى كىمنىڭ دۇنياغا خوجا بولىدىغانلىقىنى بەلگىلەيدىغان بىر مەيدان ئۈستۈنلۈك تالىشىش جېڭى ئەمەس، بەلكى قايسى دۆلەتنىڭ ئاۋۋال ئەڭ تۆۋەن چەككە چۈشۈپ ۋەيران بولىدىغانلىق ئاشكارىلىنىدىغان بىر مەيدان مۇسابىقە بولۇشى مۇمكىن.

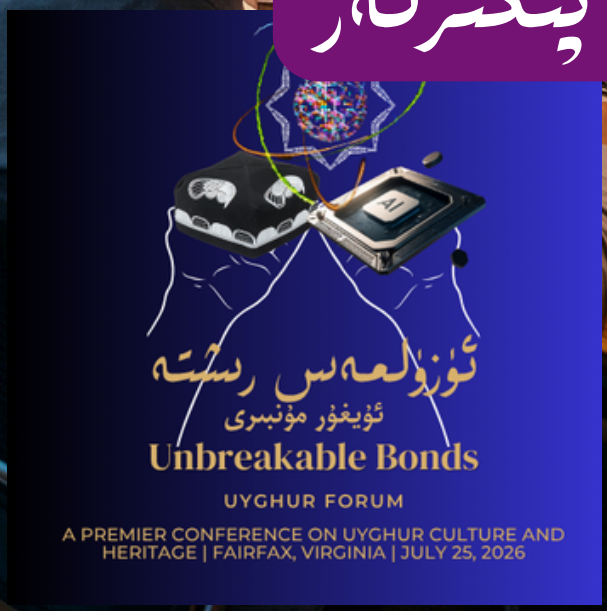
ئىنگلىزچىدىن ئۆ. ئالماس تەرجىمىسى

https://www.theatlantic.com/international/2026/08/china-beijing-communist-xi-favorability/688454/

ئۇيغۇر تەتقىقاتى

تۇنجى نۆۋەتلىك «ئۇزۇلمەس رىشتە - ئۇيغۇر مۇنبىرى» دىكى پىكىرلەر

ئەزىز ئۇيغۇر

تۇنجى نۆۋەتلىك «ئۇزۇلمەس رىشتە ـ ئۇيغۇر مۇنبىرى»دىكى پىكىرلەر

ئەزىز ئۇيغۇر

شەرقىي تۈركىستاندا ئۇيغۇرلار دۇچ كېلىۋاتقان قىرغىنچىلىق ۋە سىياسىي باستۇرۇشتا ئۇيغۇرلارنىڭ تىلى، مەدەنىيىتى ۋە مىللىي كىملىكىنىڭ باش هۇجۇم نىشانىغا ئايلىنىۋاتقانلىقى هەممىگە مەلۇم. دەرۋەقە دۇنيانىڭ سىياسىي ۋەزىيىتىدىكى جىددىي ئۆزگىرىشلەر، شۇنىڭدەك ئاللىقاچان ئۇچۇرلىشىش دەۋرىگە ئۆتۈپ بولغان تاشقى دۇنيادىكى يېڭىلىقلار بۇنىڭغا يېڭى خىرىسلارنى ئېلىپ كېلىۋاتقاندا بۇ خىل يېڭى ئۆزگىرىشلەرگە قانداق يۈزلىنىش مۇهاجىرەتتىكى هەممىلا كىشىنى جىددىي ئويلاندۇرۇۋاتقان مەسىلىلەردىن بولۇپ قالماقتا. ئەنە شۇ خىل رېئاللىقنىڭ نۆۋەتتىكى ئەهۋالىغا قاراپ چىقىش مەقسىدىدە ئامېرىكا ئۇيغۇر ئاكادېمىيەسى قىسقا مۇددەتلىك جىددىي تەييارلىق ئارقىلىق 25ـ ئىيۇلدا بىر كۈنلۈك ئىلمىي مۇهاكىمە يىغىنى ئۆتكۈزدى.

ۋىرجىنىيە شىتاتىدىكى «ئۇيغۇر مەركىزى»دە چاقىرىلغان «ئۇزۇلمەس رىشتە» تېمىسىدىكى تۇنجى قېتىملىق يىغىن مۇهاجىرەتتىكى ئۇيغۇر جامائىتىنى، ئىلمىي خادىملارنى ۋە ياش-ئۆسمۈرلەرنى بىر يەرگە جەم قىلىپ، مۇهاجىرەتتىكى ئۇيغۇرلار نۆۋەتتە دۇچ كېلىۋاتقان كۆپلىگەن مەسىلىلەرنى قىسمەن بولسىمۇ هەل قىلىشقا بېغىشلاندى.

ئۇيغۇر ئاكادېمىيەسىنىڭ رەئىسى، تىببىي پەنلەر دوكتورى رىشات ئابباس يىغىنىنىڭ ئېچىلىش مۇراسىمىدا سۆزلىگەن نۇتقىدا بۇ نۇقتىنى ئالاهىدە ئەسكەرتىپ ئۆتتى. ئۇ نۆۋەتتە ئۇيغۇرلار دۇچ كېلىۋاتقان ئەڭ چوڭ مەسىلىلەرنىڭ بىرى دەل ئۇيغۇرلارنىڭ مەۋجۇتلۇقى، شۇنىڭدەك ئۇيغۇرلارغا خاس مەدەنىيەت ۋە مىللىي كىملىكنى كېيىنكى ئەۋلادلارغا قانداق ئۆتكۈزۈپ بېرىش مەسىلىسى بولۇۋاتقانلىقىنى تەكىتلىدى. ئۇنىڭ پىكرىچە، خىتاي هۆكۈمىتى بۇ نۇقتىنى ئاللىقاچان تونۇپ يەتكەنلىكى ئۈچۈن، ئۇيغۇرلارنىڭ ئاۋامغا تەسىر كۆرسىتىش رولىنى ئۈيناۋاتقان زىيالىلىرىنى ئالدى بىلەن يوقىتىش نىشانى قىلغان. شۇ سەۋەبتىن شەرقىي تۈركىستاندىكى قىرغىنچىلىقتا ئەنە شۇ زىيالىيلار ئالدى بىلەن قۇربانلىقنىڭ نىشانىغا ئايلىنىپ قالغان. شەرقىي تۈركىستاندا نۆۋەتتە

ئۇيغۇرلارنىڭ مىللىي مەۋجۇتلۇقى ئۈچۈن بىرەر ئەمەلىي ھەرىكەتتە بولۇشنىڭ ھېچقانداق ئىمكانىيىتى قالمىغان ئەھۋالدا مۇھاجىرەتتىكى ئۇيغۇرلارنىڭ بۇ ساھەدە قولىدىن كېلىدىغان ئەڭ زور تىرىشچانلىقنى نامايان قىلىشى ۋەزىيەتنىڭ جىددىي تەقەززاسى بولۇپ قالماقتا.

كۆپچىلىككە مەلۇم بولغاندەك، مۇھاجىرەتتىكى ئەركىن دۇنيادا مەۋجۇت بولۇۋاتقان تۈرلۈك ئەركىنلىك ۋە پايدىلىق بولغان ماددىي شارائىتلار ئۇيغۇرلارنىڭ مىللىي مەۋجۇتلۇقى يولىدىكى زۆرۈر بولغان خىزمەتلەرنى تېگىشلىك بولغان پۇرسەتلەر بىلەن تەمىن ئېتەلەيدۇ. بۇنداق ئەھۋالدا مۇھاجىرەتتىكى ئۇيغۇر زىيالىلارنىڭ زىممىسىگە يەنە ئۇيغۇرلارنىڭ ئاۋازى بولۇش، ياش ئەۋلادلارنى تەربىيەلەش ۋە مىللىي كىملىكىمىزنى قوغداشنىڭ ئاۋانگارتلىرى بولۇشتەك بىر تارىخىي مەجبۇرىيەتمۇ ئارتىلىدۇ.
دەرۋەقە پۈتۈن بىر مىللەت تۈركۈمىنىڭ مۇشۇ خىلدىكى ھالاكەت سىناقلىرىغا دۇچ كېلىشى ئۇيغۇرلارنىڭ بېشىغا كەلگەن تۇنجى قېتىملىق ھادىسە ئەمەس. ئۇيغۇرلارغا ئوخشاش قىسمەتلەرگە دۇچ كەلگەن باشقا قەۋملەر بۇ خىلدىكى تارىخىي سىناقلارغا دۇچ كەلگەندە ئۆزلىرى تۈرۈۋاتقان جايلاردىكى ماددىي ئىمكانلاردىن تولۇق پايدىلىنىپ، بۇنىڭغا قارشى بەزى تىرىشچانلىقلارنى رويابقا چىقىرالىغان. شۇ سەۋەبتىن ئۇلارنىڭ بۇ ھەقتىكى بەزى تەجرىبە-ساۋاقلىرىنى مۇھاجىرەتتىكى ئۇيغۇرلار ئۈچۈن ئۇلۇغ قىلىش تامامەن مۇمكىن.

دوكتور ئەسئەت سۇلايمان بۇ ھەقتە مەخسۇس توختىلىپ، ئەينى ۋاقىتتىكى تاتار جامائىتى دۇچ كەلگەن تارىخىي پاجىئەلەرنى ئەسلەپ ئۆتتى. تاتارلار بىر پۈتۈن مىللەت سۈپىتىدە ھالاكەتكە ئىتتىرىلگەندە ئۇلارنىڭ مۇھاجىرەت ھاياتىنى تاللىغانلىرى جامائەت بولۇپ ئۇيۇشۇش، مەكتەپلەرنى ئېچىش، مەسچىت بىنا قىلىش، تىل ئۆگىتىش، ئىقتىسادىي جەھەتتە بىرلىشىش، شۇ ئارقىلىق مىللىي ۋە دىنىي كىملىكنى ساقلاپ قېلىشقا خىزمەت قىلدۇرۇش يولىنى تۇتقان. ئۇلارنىڭ ياۋروپا ۋە ياپونىيەگە چىقىپ كەتكەن زىيالىلىرى ئۆز خەلقىنىڭ كەلگۈسى ئۈچۈن قولىدىن كەلگەن ھەممىلا تىرىشچانلىقنى ۋۇجۇدقا چىقارغان. ئۇيغۇرلارنىڭ ئەينى ۋاقىتتىكى زىيالىلىرىدىن ئابدۇلئەزىز چىڭگىزخان، پولات قادىرى، مەمتىلى تەۋپىق، ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا ئوخشىغان زىيالىلىرمۇ خۇددى مۇشۇ تەرىقىدە ئۆزلىرىنىڭ بارلىقىنى ئۆز خەلقىنىڭ كەلگۈسىگە ئاتىيالىغان. شۇنداق بولغانىكەن، نۆۋەتتە ئۇيغۇر زىيالىلىرىنىڭ ئاۋازى ئۆچۈرۈلگەن بىر شارائىتتا مۇھاجىرەتتىكى ئۇيغۇر زىيالىيلىرى بۇ جەھەتتە ئاۋانگارتلىق رولىنى ئويناشى تېخىمۇ زۆرۈر.

مۇھاجىرەتتىكى ئۇيغۇر مىللىي كىملىكىنى ساقلاپ قېلىشتا ئۇيغۇرلار دۇچ كېلىۋاتقان نۆۋەتتىكى ئەڭ چوڭ مەسىلىلەرنىڭ بىرى ئالدىنقى ئەۋلادلار بىلەن كېيىنكى ئەۋلادلار ئوتتۇرىسىدىكى ئالاقە، ھەمكارلىق ۋە باغلىنىشقا مۇناسىۋەتلىك ئىزچىللىق ۋە مىللىي رىشتە بولۇپ، بۇنى قانداق ھەل قىلىشمۇ

نۆۋەتتە مۇھىم مەسىلىلەردىن سانلىدۇ. بۇ جەھەتتە يېغىنغا ئىشتىراك قىلغان ئۇيغۇر ياشلىرىدىن كەۋسەر ياسىن ۋە زىلالە مەمەتنىڭ ئېيتقانلىرى يېغىن ئەھلىنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا ئېرىشتى.

يېقىندا خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتىنى پۈتتۈرگەن كەۋسەر بۇ ھەقتە توختىلىپ، نۆۋەتتە ئۇيغۇر ياش-ئۆسمۈرلىرىنىڭ ئۆز ئانا تىلىنى ئۇنتۇشقا مەجبۇرلىنىشىدەك رېئاللىقنى تىلغا ئالدى. نۆۋەتتە خىتاي مىقياسىدا ئىجرا قىلىش باسقۇچىغا ئۆتكەن «مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى» قانۇنى بولسا بۇ ھالنى تېخىمۇ يۇقىرى پەللىگە چىقىرىدۇ. خۇددى بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتى باش شىتابى ئالدىدا ئۆزىنى كۆيدۈرۈپ ئۆلۈۋالغان تىبەت پائالىيەتچى لوبساڭ پالدېن چۇقان سالغاندەك تىل، مەدەنىيەت ۋە مىللىي كىملىك ساھەسىدە ئوتتۇرىغا چىقىۋاتقان بارلىق مەسىلىلەرنىڭ تۆپ سەۋەبى ۋەتەن ھېسابلىنىدىغان زېمىننىڭ قولدىن كېتىشىدۇر. ۋەتەن بولمىغاندا تىل ئىككىنچى ئەۋلادقا بارغاندا بىر قەدەم ئاجىزلايدۇ. ئۇچىنچى ئەۋلادقا بارغاندا ئاساسەن تۈگەيدۇ. بۇ ھال مەيلى تىبەتلەر ياكى ئۇيغۇرلار ئۈچۈن ئاساسەن ئوخشاش. شەرقىي تۈركىستاننىڭ مۇستەقىللىقى قولغا كەلمىسە بۇ خىل يۇزلىنىشتە چوڭ ئۆزگىرىش بولمايدۇ. مۇشۇ خىل يۇزلىنىشكە دۇچ كېلىۋاتقان مۇھاجىرەتتىكى ئۇيغۇر ياشلىرىنى كۆزدە تۇتۇپ «مەشرەپ»، «نوروز» قاتارلىق پائالىيەتلەرنى تەشكىللەش، ئالىي مەكتەپلەردە نامايىشلارنى ئۇيۇشتۇرۇش، ئۇيغۇر ياشلار تەشەببۇسى نامىدا تەشكىلاتلارنى ۋۇجۇدقا چىقىرىش قاتارلىقلارنى سىناق قىلىپ كۆرگەن. بۇنىڭدا ئۇيغۇرلار دۇچ كېلىۋاتقان پاجىئەلەرنى تاشقى دۇنيا كىشىلىرىگە ئاڭلىتىش بىلەن بىرگە ئۇيغۇر ياشلىرىنى مىللىي ۋە دىنىي كىملىك ساھەسى بويىچە تەربىيەلەشكىمۇ پۇرسەت يارىتىلىدۇ. ئۇلار يەنە «تۈركىستان كۈتۈپخانىسى»غا ئوخشاش ئىلگىرى نەشر قىلىنغان ئۇيغۇرچە كىتاپلارنى تور كۈتۈپخانىسى شەكلىدە قايتىدىن تورلارغا چىقىرىپ، ياشلارنىڭ ئۆزىنى تونۇشى ۋە بىلىشىگە ئىلمىي مۇھىت ياراتقان.

ياشلارنىڭ بۇ خىلدىكى تىرىشچانلىقلىرى قاتارىدا زىلالە مەمەتنىڭ پائالىيەتلىرىمۇ ئالاھىدە تىلغا ئېلىشقا ئەرزىيدۇ. ئۇ كورنېل ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوقۇش جەريانىدا باشقىلار بىلەن بىرلىكتە ۋۇجۇدقا چىقارغان «راۋان» ۋە باشقا ناملاردىكى ئۇيغۇر ياشلىرى تەشەببۇسلىرى ئالدىنقى ئەۋلاد ئۇيغۇرلار بىلەن ياش-ئۆسمۈرلەر ئوتتۇرىسىدىكى ھاڭنى يوقىتىشتا مۇھىم رول ئوينىغان. ئۇنىڭ قارىشىچە، سۆكۈت ھېچقاچان جاۋاب بولالمايدۇ، ئەكسىچە سۆكۈت داۋام قىلىۋەرسە زۇلۇممۇ شۇنىڭغا ماس ھالدا ئېشىپ ماڭىدۇ.

ئالدىنقى ۋە كېيىنكى ئەۋلادلارنى بىر-بىرىگە باغلاشتىكى يەنە بىر مۇھىم ئامىل مۇھاجىرەت دۇنياسىدىكى ئاتا-ئانىلار ھېسابلىنىدۇ. چەتئەللەرگە چىقىپ مۇھاجىرلىق ھاياتىغا قەدەم ئالغان كۆپلىگەن ئۇيغۇرلارنىڭ پەرزەنتلىرى يېقىنقى ئون نەچچە يىلدا چەتئەللەردە تۇغۇلغان بولۇپ، يات

زېمىندا دۇنياغا كەلگەن بۇ بوغۇنلارنى قانداق قىلىپ مۇھاجىرەت ھاياتىدا ئاسىملاتسىيە بولۇپ كېتىشتىن ساقلاپ قېلىش ھەمدە ئۇلارغا ئۇيغۇر كىملىكىنى سىڭدۈرۈش نۇرغۇنلىغان ئاتا-ئانىلار ئۈچۈن ناھايىتى زور كۈچ تەلەپ قىلىدىغان خىزمەت بولۇپ قالماقتا. بۇ جەھەتتە مائارىپشۇناسلاردىن دوكتۇر نۇرنىسا قۇربان ۋە «مېھرىبان ئانا» ئانا تىل مەكتىپىنىڭ قۇرغۇچىسى سۈرەييە ئابلىمىت ئالاھىدە توختىلىپ ئۆتتى. ئۇلارنىڭ قارىشىچە، ئاتا-ئانىلار مۇھاجىرەتتە دۇنياغا كۆز ئاچقان بۇ يېڭى ئەۋلادقا ئۆزلىرىنىڭ ئادەتلەنگەن ئېڭىدىكى تەربىيەلەش ئۇسۇلى بويىچە ئەمەس، ئەكسىچە «ئەلگە كىرسەڭ ئېلىڭچە، سۇغا كىرسەڭ بېلىڭچە» دېگەن شەكىلدە ئۆزلىرى تۇرىۋاتقان دۆلەتلەردىكى ئادەت شەكلى بويىچە ئۇلارغا بىخەتەرلىك ۋە ئىشەنچ تۇيغۇسى ئاتا قىلىش، شۇ ئارقىلىق ئائىلىدىن باشلاپ ئۇيغۇر كىملىكىنى سىڭدۈرۈش يولىنى تۇتقاندا بۇنىڭ ئۈنۈمى زور بولىدۇ. نۆۋەتتە بۇنىڭ دەسلەپكى ئۇتۇقلىرى كۆرۈنۈۋاتقان بولۇپ، بىر قىسىم ياشلار بۇنىڭدا ئالغا ئۇزۇپ چىقىپ، بۇ يولدا بايراقدارلىق رولىنى ئۈستىگە ئېلىشقا باشلىدى.

دەرۋەقە، مۇھاجىرەتتىكى ئۇيغۇر ياشلىرى ئۈچۈن يەنە بىر ئىجابىي پۇرسەت ئۇلارنىڭ نۆۋەتتىكى پەن-تېخنىكا بىلىملىرى ئارقىلىق ئۆزىنى كۈچلەندۈرۈشى ھەمدە شۇ ئارقىلىق مىللەتكە خىزمەت قىلىشى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بۇ جەھەتتىكى مىساللار قاتاردا بۇ قېتىمقى يىغىندا بۇ ھەقتە قىسقىچە لېكسىيە بەرگەن بارات ئاچىنۇق، ئەكبەر شېرىپ، گۈلنار ئەزىز ۋە تۇرغۇنجان قەشقىرىنى ئالاھىدە تىلغا ئېلىش مۇمكىن. ئۇيغۇر زىيالىلىرى ۋەتەنىدىكى ئاشۇ چەكلىك دائىرىدە نەچچە ئون يىللاردىن بۇيان ئۇيغۇرلارنىڭ قانچىلىك ئەقىللىق بىر مىللەت ئىكەنلىكىنى تەبىئىي پەن، جۇملىدىن فىزىكا، خىمىيە، ماتېماتىكا ۋە كومپيۇتېر ساھەسىدىكى كۆپلىگەن تالانت ئىگىلىرى ئارقىلىق ئىسپاتلاپ بەرگەن. نۆۋەتتە چەتئەللەردىكى بەكمۇ كىچىك جامائەت ھېسابلىنىدىغان ئۇيغۇرلاردىن ھەرقايسى يۇقىرى دەرىجىلىك پەن-تەتقىقات ئورۇنلىرىدا ئىشلەۋاتقان نەچچە ئونلىغان ئىختىساس ئىگىسىنىڭ يېتىشىپ چىققانلىقىنى بۇنىڭ يەنە بىر دەلىلى دېيىش مۇمكىن. بۇ ھەقتە سۆز بولغاندا دوكتور بارات ئاچىنۇق چەتئەللەردىكى تەبىئىي پەن تەتقىقات ساھەسىدە مۇھاجىرەتتىكى ئۇيغۇر ياشلىرى، ھەتتا ھېچقانداق كۆچمەنلىك ھۆججەتلىرى تېخى تەييار بولمىغان ئۇيغۇر ياشلىرى ئۈچۈنمۇ كۆپلىگەن پۇرسەتلەرنىڭ بارلىقىنى، ئۇلارنىڭ بۇ ئارقىلىق ئۆز ئىستىقبالىغىلا ئەمەس، يەنە يېڭى بازار ئېچىشتەك زور ئىشلارغىمۇ تۈنجى قەدەمنى باسالايدىغانلىقىنى جانلىق مىساللار بىلەن كۆرسىتىپ بەردى.

ئۇيغۇرلاردا ئەسىرلەر بويى داۋام قىلىپ كەلگەن ئۆلىمەس ھېكمەتلەرنىڭ بىرى «قۇرۇق تاغار ئۆرە تۇرمايدۇ» دېگەن ئاتىلار سۆزى ھېسابلىنىدۇ. دەرۋەقە مۇھاجىرەت ھاياتىدا ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆز مىللىي كىملىكىنى ساقلاپ قېلىشى ئۈچۈن قىلىشقا تېگىشلىك نۇرغۇن خىزمەتلەر دەل مۇشۇ ئىقتىسادىي ئامىل تۈپەيلىدىن ئىزدا توختاپ قېلىۋاتقانلىقى مەلۇم. مۇھاجىرەتتىكى ئۇيغۇرلار سانىنىڭ باشقا مىللەت

جامائەتلىرىگە سېلىشتۇرغاندا بەكلا ئاز بولۇشى، يەنە كېلىپ كۆپ قىسمىنىڭ نورمال ھاياتلىق ئېھتىياجلىرى ئۈچۈن ئۆزلۈكسىز تىرىشىشقا مەجبۇرلىنىشى تۈپەيلىدىن ئىقتىساد ساھەسىدە غايەت زور ئۆتۈق قازانغانلار يوق دېيەرلىك بولماقتا. ئەمما نۆۋەتتىكى دۇنيا پەن-تېخنىكىسىدا بارلىققا كېلىۋاتقان يۇزلىنىشلەر مۇھاجىرەتتىكى ئۇيغۇر ياشلىرىنى يېڭى پۇرسەتلەر بىلەن تەمىن ئېتەلەيدۇ. بولۇپمۇ سۇنئىي ئەقىل، بۇلۇت تېخنىكىسى، ئاپتوماتلىشىش، ماشىنا ئادەم قاتارلىق ساھەلەردە ئوقۇش ئارقىلىق بۇ ياشلار كەسپىي بىلىملەرنى ئۆگىنىش، شۇ ئاساستا ئۆزلىرىنىڭ شىركەت-كارخانىلىرىنى ۋۇجۇدقا چىقىرىشقا يول ئاچىدۇ. مۇنداقچە ئېيتقاندا بىلىم غايەت زور ئىقتىسادىي قىممەت يارىتىدۇ.

مۇھاجىرەتتىكى ئۇيغۇر جامائىتىنىڭ كۆپىنچىسى نورمال ھاياتلىق ئۈچۈن كۈرەش قىلىۋاتقانلار. بۇنداق ئەھۋالدا ئۇلارنىڭ ئىقتىساد ساھەسىدە ئۆتۈق قازىنىشى ئۇيغۇر جامائىتىنىڭ مەۋجۇتلۇق كۈرىشىگە زور تەسىرلەرنى كۆرسىتىدۇ. دەرۋەقە بۇ ساھەدە دەسلەپكى قەدەمنى ئېلىپ، ئىگىلىك تىكلەشكە بەل باغلىغانلار ئۈچۈن پۇرسەتلەر يوقمۇ ئەمەس. يىللاردىن بۇيان ئۇيغۇرلارنىڭ ئىگىلىك تىكلەش ئىشلىرىغا خالىس مەسلىھەتلەرنى بېرىش مەقسىدىدە تۈرلۈك يوللار ئارقىلىق نەزەريەۋى يېتەكچىلىك رولىنى ئويناپ كېلىۋاتقان دوكتور قەيسەر مىجىت مۇھاجىرەتتىكى ئۇيغۇر ياشلىرىنىڭ ئىگىلىك تىكلەش مەسىلىسى ھەققىدە ئالاھىدە توختالدى. بۇنىڭدا ياشلارنىڭ ھايات ۋە كەسىپ جەھەتتە توغرا نىشان ۋە پىلان تۈزۈشى، ئۆزىنى زورايتىشى ۋە ئاخىرىدا جامائەتنى قوللاش دەرىجىسىگە كۆتۈرۈلۈشى ئەڭ مۇھىم رول ئويناىدۇ. بولۇپمۇ زورىيىش باسقۇچىغا بارغاندا ئۇلارنىڭ تېخىمۇ ئۆرلىشىگە زۆرۈر بولىدىغان دەسمايە مەسلىسىدە شاكىر شەمسى غەرب دۇنياسىدىكى «تەۋەككۈل سەرمايىسى» (Venture capital) سىستېمىسى ھەققىدە مەلۇمات بېرىپ، ئۇيغۇر ياشلىرىنىڭمۇ بۇ ساھەدىن ئۈنۈملۈك پايدىلىنىشقا تىرىشىپ بېقىشى لازىملىقىنى ئەسكەرتتى. بولۇپمۇ يۇقىرى پەن-تېخنىكا بىلىملىرى ئارقىلىق شىركەت قۇرماقچى بولغان ئۇيغۇر ياشلىرى بۇنىڭدىن پايدىلىنىپ، توغرا بايقاش ۋە ئاقىلانە ھۆكۈم قىلىش ئارقىلىق كەلگۈسىدىكى بازار ۋە ئىستىقبالغا كېرەكلىك غايەت زور مەبلەغ مەسلىسىنى ھەل قىلالايدۇ. مۇنداقچە ئېيتقاندا «يول ئالغا ئىنتىلگۈچىلەر ئۈچۈن ھەرقاچان ئوچۇق.»

مسلسلز ئويغىنىش

«سۈكۈت قىلىش تاللاش ئەمەس»: سابىق ئوقۇتقۇچىنىڭ لاگېردىكىلەر ئۈچۈن گۇۋاھلىق بېرىش مۇساپىسى

رۇس ئىنگرام

«سۈكۈت قىلىش تاللاش ئەمەس»: سابىق ئوقۇتقۇچىنىڭ لاگېردىكىلەر ئۈچۈن گۇۋاھلىق بېرىش مۇساپىسى

رۈس ئىنگرام

قەلبىنۇر سىدىقنىڭ «نۇرغا تولغان قەلب» (Heart Full of Light) ناملىق ئەسلىمىسى ئوقۇرمەننى شەرقىي تۈركىستاندىكى ئۇيغۇر خەلقىگە قارىتىلغان ۋەھشىيلىكلەر ھەققىدە بىرىنچى قول ئۇچۇر بىلەن تەمىنلەيدۇ.

«رەزىللىك خۇددى يامغۇردەك يېغىۋاتقاندا ھېچكىم <توختا!> دەپ توۋلىمايدۇ. جىنايەتلەر دۆۋىلىنىپ كەتكىنىدە، ئۇ جىنايەتلەر كۆرۈنمەس بولۇپ قالىدۇ.»

گېرمانىيەلىك دراماتورگ بېرتولت بېرىختنىڭ 1930-يىللىرى گېرمانىيەنى قاپلىغان سىياسىي بىپەرۋالىق ھەققىدىكى بۇ كۆزىتىشى، 21-ئەسىردە خىتايىنىڭ ئۇيغۇرلارغا قاراتقان ئۇرۇشىدىن ئامان قالغان شاھىتلارنىڭ كەچمىشلىرى بىلەن ماس كېلىدۇ.

گېرمانىيەنىڭ فاشىزمغا پېتىپ قېلىشى كىتابلارنى كۆيدۈرۈش ۋە «كېرەكسىز دەپ قارالغانلار»نى قولغا ئېلىش بىلەن باشلانغان ئىدى. بۇ جەريان يەھۇدىلارغا قەدەممۇقەدەم ئۆچمەنلىك قىلىش، جازا لاگېرلىرى، قىيىناش ۋە ئۆلتۈمگە ئېلىپ بارىدى. بۇ ۋەھشىي تارىخ بۈگۈن بېيجىڭنىڭ غەربىي رايونلاردىكى تۈركىي خەلقلەرگە قاراتقان زىيانكەشلىكىدە ۋە دۇنيانىڭ بۇنىڭغا سۈكۈت قىلىشىدا قايتا ئەكىس ئەتمەكتە. پەقەت بۇ دەھشەتنى ئۆز بېشىدىن ئۆتكۈزگەن ۋە ئامان قېلىپ سۆزلەپ بېرەلىگەنلەردىنلا بۇ پاجىئەنىڭ تولۇق تەسۋىرىنى كۈتۈشكە بولىدۇ.

قەلبىنۇر سىدىق نۇرغۇن دۆلەتلەر «ئىرقىي قىرغىنچىلىق» دەپ ئاتىغان بۇ ۋەقەنىڭ كەم ئۇچرايدىغان شاھىتلىرىدىن بىرىدۇر. ئۇنىڭ لاگېر ئىچىدىكى ئوقۇتقۇچىلىق ھاياتىدىكى ئېغىر كەچۈرمىشلىرى ئۇنى روھىي جەھەتتىن ۋەيران بولۇش گىرداۋىغا ئېلىپ كەلگەن. ئۇ 2019-يىلى داۋالىنىش باھانىسى بىلەن خىتايدىن قېچىپ چىقىپ، گوللاندىيەدىكى قىزى بىلەن جەم بولۇشنى ۋە سىياسىي پاناھلىق تىلەشنى ئۈمىد قىلغان. زۇلۇمنى سۆزلەش ئۇنىڭ روھىي جاراھەتلىرىنى ساقايتىش يولىغا ئايلانغان.

ئۇ «دىپلومات» (The Diplomat) ژۇرنىلىغا «سۈكۈت قىلىش تاللاش ئەمەس»لىكىنى ئېيتتى. سىنىپىدىكى تۇتقۇنلارنىڭ چىرايى بۇگۈنگىچە ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن كەتمەيدۇ. چەتئەلگە چىققاندىن بۇيان، ئۇنىڭ بۇرچى ئۇلارنىڭ ئۇنسىز نالىلىرىنى دۇنياغا ئاڭلىتىش بولۇپ كەلمەكتە.

ئۇنىڭ «نۇرغا تولغان قەلب» ناملىق ئەسلىمىسى — بۇ ئىسىم ئۇنىڭ «قەلبىنۇر» دېگەن ئىسمىنىڭ مەنىسىنى ئەكىس ئەتتۈرىدۇ — دەھشەتكە ۋە قايغۇغا، شۇنداقلا ئەسلىمە، غۇرۇر ۋە قارشىلىقىقا تولغان. بۇ كىتاب كىملىكىنى يوقىتىۋېتىشكە قارشى ناله، تېخىچە قۇلاق سالمىغان دۇنيا ئۈچۈن بىر ئويغىتىش سىگنالىدۇر.

بۇ كىتاب ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنى قويۇق رەۋىشته ياشىنتىشقا ۋە تەۋەلىك تۇيغۇسىغا چۆمگەن بالىلىق دەۋرى بىلەن باشلىنىدۇ. ئەمما ئاپتورنىڭ ئاشۇ ئۆسمۈرلۈك دەۋرلىرىدىلا «قاراڭغۇلۇق» ئۆزىنى نامايان قىلىدۇ. قەلبىنۇر سىدىق ئاتا-ئانىسىنىڭ «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە تارتقان خارلىقلىرىنىڭ سايىسىدا قورقۇنچ ئىچىده چوڭ بولغان، بۇ ئازاب ئۇلارنىڭ ئائىلىسىدىن ھەرگىز كەتكەن ئەمەس. ئوقۇتقۇچىلىق قىلىش ئۇنىڭغا ئۈمىد بېغىشلىغان بولسىمۇ، ئەمما ئۇ ۋە خىزمەتداشلىرى بىلەن ھۆكۈمران خىتايلار ئوتتۇرىسىدىكى كۆرۈنمەس توساقنى بۆسۈپ ئۆتۈش مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

2016-يىلىغا كەلگەندە، بېيجىڭنىڭ ئۇيغۇرلارغا ئائىت ھەممە نەرسىنى خىتايلاشتۇرۇش ھەرىكىتى كۈچەيدى. قەلبىنۇر سىدىق مەدەنىيەت، تىل ۋە دىنىنىڭ پارچىلىنىپ كېتىۋاتقانلىقىغا شاھىت بولدى. مەھەللىلەر «تەرەققىيات» نامىدا چېقىپ تاشلاندى. زىيالىيلار، يازغۇچىلار ۋە سەنئەتكارلار غايىب بولدى. ئاخىرىدا بىر مىليوندىن ئارتۇق ئۇيغۇر غايەت زور «قايتا تەربىيەلەش» لاگېرلىرىغا قامالدى.

قەلبىنۇر سىدىقنى ئۆز ئىچىگە ئالغان 18 ياشتىن 50 ياشقىچە بولغان نۇرغۇن ئايالىلار مەجبۇرىي تۇغماس قىلىۋېتىش ئۈچۈن چاقىرىلدى. ئۇيغۇر بالىلىرى ياتاقلىق مەكتەپلەرگە ئېلىپ كېتىلدى. بىر مىليون خىتاي كادىر «قوشماقلىشىپ تۇغقان بولۇش» ئۈچۈن ئۇيغۇر ئائىلىلىرىگە تەقسىم قىلىندى. ئۇلار «مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى»نى ئىلگىرى سۈرۈش ئۈچۈن ئۇيغۇرلار بىلەن بىللە غىزالاندى، بىللە

ئۆگەندى ۋە بىللە ئۇخلىدى. يولدىشىنىڭ باشلىقىمۇ ئۇلارنىڭ ئۆيىدە تۇرۇشقا كەلگەن بولۇپ، ئۇنىڭ جىنسىي پاراكەندىچىلىكلىرى كۈندىلىك قەلبىنۇرنىڭ تۇرمۇشىنى چىدىغۇسىز ھالغا كەلتۈرۈپ قويغان ئىدى.

2017-يىلى ئۈيغۇر تىلىغا بولغان يەكلەش تېخىمۇ كۈچەيدى. ئۇيغۇر ئوقۇتقۇچىلارنىڭ دەرىجىسى تۆۋەنلىتىلدى ۋە ئورنىغا خىتاي ئوقۇتقۇچىلار ئالماشتۇرۇلدى. ئادەم غايىب بولۇش ۋەقەلىرى كۆپەيدى. ئىشەنچ يوقالدى، ھەممە يەردە جاسۇسلار پەيدا بولدى.

2017-يىلى 28-فېۋرال، قەلبىنۇر سىدىققا شەھەر سىرتىدا بىر «ئالاھىدە مەخپىي» ۋەزىپە بېرىلدى. خىزمەتكە بارماسلىق ياكى مەخپىيەتلىكىنى ئاشكارىلاپ قويۇش گوللاندىيەدىكى قىزى ئۈچۈن ئېغىر ئاقىۋەتلەرنى كەلتۈرۈپ چىقىراتتى. ئۇنىڭغا: «بىز ئۇنىڭ نەدە تۇرىدىغانلىقىنى بىلىمىز» دېيىلگەن ئىدى.

ئۇ ئەسكەرلەر، كۆزىتىش مۇنارلىرى ۋە كامېرالار بىلەن قورشالغان دەرۋازىلارغا يېتىپ كەلدى. قۇلۇپلانغان ئىشىكلەر بىر بىرىگە تۇتاشقان بىر كارىدور ئۇنى 100 دانە كىچىك ئورۇندۇق قويۇلغان «سىنىپ»قا باشلاپ باردى.

ئۇنىڭ ياش ۋە قېرى «ئوقۇغۇچىلىرى» قول ۋە پۇتلىرى زەنجىر بىلەن كىشەنلەنگەن ھالدا سىنىپقا كىرىشتى. قەلبىنۇر سىدىق چۈشۈرۈۋېتىلگەن چاچلارنى، پىت باسقان باشلارنى ۋە ئەتراپتىكى سېسىق پۇراقنى ئەسلىدى. ئۇنىڭ «ئوقۇغۇچىلىرى» خىتاي تىلىنى نۆلدىن باشلاپ ئۆگىنىشكە باشلىغاندا بەزىلىرى ئۇنسىز ياش تۆكەتتى. ئۇلار دەرسلىك كىتابلىرىنى تۇڭەتسەكلا ئەركىنلىككە ئېرىشىمىز، دەپ ئويلايتتى.

قەلبىنۇر سىدىق ئەسلىمىسىدە مۇنداق يازىدۇ: «خۇدانىڭ رەھمىتى بىلەن ئۆزۈمنى تۇتۇۋېلىپ، يىغلاپ كېتىشتىن توختاپ قالدىم. نېمىشقا مەن؟ بۇلار كىملەر؟ نېمە ئۈچۈن قامالدى؟ بۇ قەيەر؟» سىنىپقا ئىككى كامېرا تىكىلىپ تۇراتتى، ئۇ سۆزلەشكە جۇرئەت قىلالمايتتى.

بىر چۈشتىن بۇرۇنقى ئۆگىنىشنىڭ مۇكاپاتى بىر دانە مانتا ۋە سۇيۇق ئاش ئىدى. بۇ ئەھۋال ھەر كۈنى تەكرارلىناتتى.

قەلبىنۇر بۇنى «27 يىللىق ئوقۇتقۇچىلىق ھاياتىمدىكى ئەڭ قىيىن كۈن» دەپ ئاتىدى. ئۇ ئۆيىگە بېرىپ توختىماي يىغلىدى.

بۇنىڭدىن بەتەر ئەھۋاللارمۇ يۈز بەردى. ئۆيمۇئۆي ئاختۇرۇشلار توختىماي داۋاملاشتى. مىڭلىغان كىشىلەر ئۇ تۇرۇۋاتقان لاگېرغا ئېلىپ كېلىندى. ئون كىشىلىك كامېرلارغا 50 كىشى قامالدى. تۇتقۇنلار نۆۋەت بىلەن ئۇخلايتتى. ئىشكىلەر تىز بويى ئېگىزلىكتە زەنجىرلەنگەن بولۇپ، ئەرلەر سىرتقا ئۆمىلەپ چىقىشقا مەجبۇر ئىدى. «سۈيدۈك ۋە تەرەتنىڭ سېسىق پۇرىقى ئادەمنى قىينايتتى.»

تۇتقۇنلارنىڭ كىيىملىرى قاينىتىلغاندا پىتىلار سۇ يۈزىگە لەيلەپ چىقاتتى، ساقچىلار: «ئۇيغۇرلار كۆچلۈك، ئەمما ئۇلارنىڭ پىتلىرى تېخىمۇ كۆچلۈك!» دەپ مەسخىرە قىلىشاتتى.

ھەر ھەپتە سىرلىق ئوكۇللار سېلىنىپ، قان تەكشۈرۈلەتتى. تۇتقۇنلار سوراق قىلىنىش ۋە قىيناش ئۈچۈن سىنىپتىن ئېلىپ كېتىلەتتى. چىرقىرىغان ئاۋازلار سىنىپلارغا ئاڭلىنىپ تۇراتتى، ئاخىرىدا جىمىپ قالاتتى.

لاگېرنىڭ ھەر بىر بۆلۈڭ-پۈچقاقلىرى نازارەت قىلىناتتى. ئەگەر بىرى ھەرىكەت قىلسا، ئېكراندا قىزىل چىراغ يېنىپ، كامېرا شۇ يەرگە توغرىلىناتتى. قەلبىنۇر سىدىق «ئوقۇغۇچىلىرى»نىڭ ھالىتىنى تەسۋىرلەپ: «ئۇلارنى قەپەستىكى ھايۋانلارغا ئوخشاتماسلىق مۇمكىن ئەمەس ئىدى» دەپ يازىدۇ. «يوشۇرۇنىدىغان ھېچقانداق جاي يوق ئىدى. ئۇلار ئۈچۈنمۇ، مەن ئۈچۈنمۇ ئوخشاش.»

ئىچكى ئەزالارنى ئوغرىلاش ۋەھىمىسى ھەممە يەرنى قاپلىغان ئىدى، ساغلام ياش تۇتقۇنلار غايىب بولاتتى. پۈتكۈل شەرقىي تۈركىستان مىقياسىدا دائىرىلەر 16 ياشتىن 65 ياشقىچە بولغان ھەممە ئادەمنىڭ بىئولوگىيەلىك ئۇچۇرلىرىنى توپلىدى. مەجبۇرىي DNA تەكشۈرۈش، قان تېپى، كۆز پەردىسىنى سكانېرلاش، ئاۋاز ۋە مېڭىش ئۇسۇلىنى خاتىرىلەش قاتارلىقلار غايەت زور سانداناغا قاچىلاندى. نۇرغۇن كىشىلەر بۇلارنىڭ ئەزا ماسلاشتۇرۇش ئۈچۈن ئىكەنلىكىگە ئىشىنىدۇ. كېيىنكى تەتقىقاتلار مۇسۇلمان ئەللىرىدىكى ئەرەبلەرنىڭ «ھالال ئەزا» ئۈچۈن ختايىنىڭ شەرقىي قىسىملىرىغا بارىدىغانلىقىنى ئېنىقلاپ چىقتى.

قەلبىنۇر سىدىق: «تىرىك چېغىمىزدا قىممىتىمىز يوق ئىدى، ئەمما ئۆلۈپ، پارچىلانغىنىمىزدا ئەزالىرىمىز كۆپ پۇلغا يارايدىغان بولدى» دەپ يازىدۇ.

دەرت تۆكىدىغان ھېچكىم يوق ئىدى. قەلبىنۇر سىدىق ناماز ئوقۇشنىڭ چەكلەنگىنىگە قارىماي، ناماز ئوقۇپ تەسەللى تاپتى. ئۇ ئۆزىنى ئۆلتۈرىۋېلىشنى ئويلىدى، ئەمما قىزىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى. شۇنداقتىمۇ ئەگەر بىر كېچىسى بىخەتەرلىك كۆچلىرى ئىشكىنى چەكسە، ئىچىۋېلىش ئۈچۈن بىر قىسىم دورىلارنى تەييارلاپ قويدى.

ئۇ «مەن قىيناپ ئۆلتۈرۈلۈشنى خالىمايتتىم» دەپ يازىدۇ.

ئالتە ئايلىق توختامى تۈگىگەندە، ئۇ يېنىكلىگەن بولسىمۇ، ئەمما يۈرىكى پارە-پارە بولغان ئىدى. ئۇنىڭغا خوشلىشىش مەنئى قىلىنغان ئىدى.

قەلبىنۇر سىدىق: «ھەر بىر چىراي يەنىلا كۆز ئالدىمدا. مەن شۇ قاراڭغۇ جايدىكى ئۇلارنىڭ بىردىنبىر ئۈمىدى ئىدىم» دەپ يازىدۇ.

ئۇنىڭ سادىقلىقى ئۇنىڭغا ئارامچىلىق ئېلىپ كەلمىدى. ئۇ يەنە بىر قېتىم ژەنىۋىگە ئەۋەتىلدى. بۇ قېتىم مىڭلىغان ئاياللار ژە قىزلار قامالغان قېرىلار يۈرتىغا ئەۋەتىلدى.

يۈيۈنىدىغان جاي يوق ئىدى. كىيىملەرنى پىت بېسىپ كەتكەن ئىدى. ئاياللار 40 تىن ئارتۇق ئادەم قامالغان كامېرلاردا، ياغاچ كارىۋاتلاردا نۆۋەت بىلەن ئۇخلايتتى.

قەلبىنۇر سىدىق: «ئۇلار بارلىق ئۈمىدنى يوقاتقان ئىدى» دەپ ئەسلەيدۇ. «ئۇلار خۇددى ماشىنا ئادەمدەك بولۇپ قالغان، ھېچقانداق ئارزۇ-ئۈمىدى قالمىغان ئىدى.»

نۇرغۇنلىرى ئاغرىق ئىچىدە قورساقلىرىنى ئۇۋلاپ كېتەتتى، بەزىلىرى ئولتۇرالمايتتى ياكى قوپالمايتتى. ئۇلار خىتايچە جۈملىلەرنى مەشىق قىلىۋاتقاندا ئۆز كەچمىشلىرىنى سۆزلەپ بېرىشنىڭ يوللىرىنى تېپىشاتتى.

ئايال مەھبۇسلاردىن بىرى مۇنداق دېگەن: «بۇ يەرگە كېلىشتىن بۇرۇن تويۇم بولماقچى. تۇتۇلغان كۈنۈم تويىمىزنى پىلانلاۋاتقان ئىدۇق. كەلگۈسى يولدىشىمنىڭ ھازىر نەدىلىكىنى بىلمەيمەن. بۇ يەردە بولغانلىقىم ئۈچۈن كوممۇنىستنىڭ پارتىيەگە رەھمەت ئېيتىمەن.»

يەنە بىرى: «بوۋىقىم بار ئىدى، ئۇنى بەك سېغىندىم. ھازىر ئۇنى ئېمىتىش پۇرسىتىم يوق. بۇ يەردە بولغانلىقىم ئۈچۈن كوممۇنىستنىڭ پارتىيەگە رەھمەت ئېيتىمەن» دېگەن.

بۇ ھېكايىلەر قەلبىنۇر سىدىقنىڭ روھىنى ژەيران قىلىپ تاشلىدى.

2017-يىلى ئۆكتەبىرنىڭ ئاخىرىدا ئۇ يىقىلدى — چارچاش سەۋەبىدىن دوختۇرخانىغا ياتقۇزۇلدى. ئۇ پېنسىيەگە چىقىشقا مەجبۇرلانغان بولسىمۇ، بۇنى ئۆزىنىڭ تاللىشىدەك كۆرسىتىشكە مەجبۇر بولدى. قەلبىنۇر سىدىقنىڭ باشقا تاللىشى يوق ئىدى: «نارازىلىق بىلدۈرگەن بىر ئوقۇتقۇچى 15 يىللىق قاماق جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنغان ئىدى.»

ئۇ تۇرۇۋاتقان شەھەر ئوچۇق تۇرمىگە ئايلانغان ئىدى. تەكشۈرۈش پونكتلىرى، كامېرالار، تۇتقۇنلار... ئۇ چوڭقۇر قايغۇغا پاتتى. ئورنىغا چۈشمىگەن ھامىلدارلىقتىن ساقلىنىش ھالقىسى (IUD) ئۈزلۈكسىز ئاغرىق پەيدا قىلاتتى. ئەمما ئۇنى ئالدۇرۇۋېتىش ئۇنىڭ سىستېمىغا بولغان سادىقلىقىنى گۇمانغا سېلىپ قويىاتتى. تۇتقۇنلارنىڭ چىرايى ئۇنىڭغا تىنچلىق بەرمەيتتى. ئۇ گوللاندىيەدىكى قىزنىڭ يېقىنلىشىپ قالغان تويىنى چۈشەيتتى ۋە بىر يىل داۋاملىشىدىغان، 25 باسقۇچلۇق پاسپورت بېجىرىش مۇساپىسىنى باشلىدى.

ئانىسى ئۆزىگە بولسىمۇ، ئۇنىڭ تۇنجى ئىلتىماسى رەت قىلىندى. ئۇلار: «تويدا مېھمان بەك كۆپ، سەن ئۇلارغا لاگېرلار ھەققىدە سۆزلەپ بېرىشىڭ مۇمكىن» دېيىشتى.

ئۇ پارا بېرىشكە مەجبۇر بولدى. بۇ «ئارقا ئىشىك» ئۇنۇم بەردى.

قەلبىنۇر سىدىق مەڭگۈلۈك كېتىدىغانلىقىنى ھېچكىمگە، ھەتتا ئايرىلىپ قالغان يولدىشىغىمۇ ئېيتمىدى. ئايرودرومدا كىيىملىرىنى سېلىپ تەكشۈرۈش ۋە يۈك-تاقلىرىنى ئىككى قېتىم تەكشۈرۈش جەريانىدا يۈرىكى ئاغزىغا تىقىلىپ قالدى. ئۇ 2019-يىلى 14-سېنتەبىر ئۇرۇمچىدىن ئاخىرقى قېتىم بېيجىڭغا قاراپ يولغا چىقتى. ئۇچ ھەپتىدىن كېيىن گوللاندىيە ۋىزىسى قولىغا تەگدى.

2019-يىلى 9-ئۆكتەبىر، سىخىپول (Schiphol) ئايرودرومىدا تاڭ ئېتىۋاتقاندا ئۇ ياۋروپا تۇپرىقىغا قەدەم قويدى. ئاخىرى ئۇ زىممىسىدىكى يۈكنى چۈشۈرەلەيدىغان بولدى.

لاگېر ئەسلىمىلىرى ئەركىنلىكتىنمۇ ھەقىقىي تۇيۇلاتتى.

ئۇ: «بۇ تۇيغۇ بىخەتەرلىكتىنمۇ، ھەتتا ئەركىنلىكتىنمۇ كۈچلۈك ئىدى» دەپ يازىدۇ. «مەن لاگېرلار، تۇغماس قىلىۋېتىش ۋە كۆرگەنلىرىم ھەققىدە سۆزلەشتىن ئۆزۈمنى توختىتالمىدىم.» ئەمما ئاڭلىغۇچىلار قىزىقماي، تېمىنى ئۆزگەرتەتتى.

ئاخىرى قىزى چىدىماي: «سەن لاگېرلارنى تىلغا ئالماي تۇرۇپ بىرەر ۋاق تاماق يېيەلمەمدۇق؟» دەپ ۋارقىرىدى.

ئارقىدىن كەلگەن بېسىم سىندىرومى باشلاندى. نورمال تۇرمۇش كەچۈرۈش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئۇ بارچە زېھنىنى لاگېرلارغا ۋە ئۇنىڭ قۇربانلىرىغا ئاتىدى. لاگېردىكىلەرنىڭ ئەھۋالى ئۇنىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدىنى قاپلىۋالدى. چۈشكۈنلۈك ۋە روھىي زەخمە ئۇنى پالەچ ھالغا چۈشۈرۈپ قويدى.

خىتاي ئەمەلدارلىرى ئۇنى قايتىپ كېلىشكە تەھدىت سېلىشقا ۋە مەجبۇرلاشقا باشلىدى. قوشنىلىرى ئۇندىدارا (WeChat) ئۇنىڭغا ھۇجۇم قىلدى. تۇغقانلىرى ئۇنى قارىلاشقا مەجبۇرلانغان بولسا، بىر چاغلاردا ناھايىتى يېقىن بولغان قېرىنداشلىرى ئۇنىڭ بىلەن ئالاقىنى ئۈزدى. بەش يىلدىن بېرى ھېچقانداق ئالاقە يوق.

ئۇ: «مەن ئۇلارنى بەك سېغىندىم» دەپ يازىدۇ.

يولدىشى خىتاي تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىقى ئۈچۈن سىن خاتىرىلەپ، ئۇنى «يالغانچى» ۋە «خائىن» دەپ ئاتاشقا مەجبۇرلانغان. كېيىن ئۇ قەلبىنۇرغا: «كەچۈر قەلبىنۇر، سېنى قوغداپ قالالمىدىم، ئۇلار مېنى بەك قىينىدى» دەپ ئۇچۇر ئەۋەتكەن. بۇ ئۇنىڭدىن كەلگەن ئەڭ ئاخىرقى خەۋەر ئىدى.

ئەمما ئۇ باش ئەگمىدى. ئۇ قايغۇنى كۈچكە ئايلاندۇرۇشقا بەل باغلاپ، ئۇنى ئۆچۈرۈلگەن «ئوقۇغۇچىلىرى» ئۈچۈن گۈۋاھلىق بېرىشكە ئاتلاندى.

ئۇ: «مەن خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيەسى سادىر قىلغان بۇ دەھشەتلىك جىنايەتلەرگە گۈۋاھچى بولۇشقا قەتئىي قارار قىلدىم» دەپ يازىدۇ.

قەلبىنۇر سىدىق گوللاندىيەگە ئورۇنلىشىپ، دېڭىز بويىدىكى كىچىك ئۆيىدە پېنسىيە ھاياتىنىڭ ھۇزۇرىنى سۈرۈپ، ئەركىن ياشىسا بولىدىغانلىقىنى بىلىدۇ. ئەمما ئۇ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ كۆزلىرىنى ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىپ يۈرىدۇ. ئۇلار ئۇنىڭ ئۇنتۇپ كېتىشىگە يول قويمايدۇ. ئەسلىمىسى ئۆكتەبىردە نەشر قىلىنىشتىن بۇرۇن «دىپلومات» ژۇرنىلىغا قىلغان سۆزىدە، قەلبىنۇر سىدىق ئۆمۈر بويى بۇ ئىش ئۈچۈن تىرىشىدىغانلىقىنى ئېيتتى.

ئۇ «ئاللاھ مېنى بۇ ۋەزىپە ئۈچۈن تاللىدى. ئۇ ماڭا سۆزلەش پۇرسىتى بەردى» دېدى.

ئۇ ئۆزىنىڭ تۆت ياشلىق نەۋرىسىنىڭ سىياسىدا شەرقىي تۈركىستانىدىكى ئاتا-ئانىسىدىن ئايرىۋېتىلگەن بالىلارنى كۆرىدۇ. چەكسىز دېڭىز بويىدىكى ھەر بىر سەيلىسىدە تۇتقۇنلارنىڭ سىياسى ئۇنىڭ ئەسلىمىسىدە جانلىنىدۇ. باغچىلاردىكى گۈللەرنىڭ پۇرىقى ۋە گۈزەللىكىدىمۇ، ئاشۇ شۇ كامېرالاردىكى سېسىق پۇراق، خارلىق ۋە رەزىللىك يەنىلا ئەسكە كېلىدۇ.

قەلبىنۇر سىدىقنىڭ چەتئەلگە چىققىنىغا يەتتە يىل بولدى. بۇ يىللار ئاسانغا توختىمىدى. ئۇ ئاۋۋال ئۆزىنىڭ قالايمىقان ئەسلىمىلىرىنى خاتىرىلەشكە باشلىدى. ئويلار تۈيۇقسىزلا تۆكۈلۈپ چىقتى. كىشىلەر ئۇنىڭغا ياردەملىشىپ بۇ ئويلارنى تەرتىپكە سالدى. ئاندىن ئۇ سۆزلەشكە باشلىدى.

ئۇ گۈۋاهلىق بېرىش ئۈچۈن دۇنيانى بىر قانچە قېتىم ئايلىنىپ چىقتى. ئۇ دۇنيا رەھبەرلىرىگە، پارلامېنتلارغا، جەمئىيەت ۋەكىللىرىگە ۋە قۇلاق سالغان ھەر بىر ئادەمگە سۆزلىدى. ئۇ ئازاب چەككەن خەلقىگە ۋاكالىتەن مۇكاپاتلارغا ئېرىشتى ۋە ئىرقىي قىرغىنچىلىقنى پاش قىلىش ئۈچۈن ھۆججەتلىك فىلىمدە ئۆز ھېكايىسىنى سۆزلەپ بەردى.

ئۇنىڭ گۈۋاهلىقى ئالقىشلانغان بولسىمۇ، ئەمما تەنقىدكىمۇ ئۇچرىدى. بەزى ئۇيغۇرلارنىڭ ئۇنى «خائىن» ۋە «خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ جاسۇسى» دەپ ئەيىبلىشى ئۇنىڭغا ئېغىر زەربە بولدى.

ئۇ «بۇنىڭ ئازابى بەزىدە چىدىغۇسىز بولۇپ كېتىدۇ» دېدى. ئۇلارنىڭ ۋە خىتاي دۆلىتىنىڭ ھۇجۇملىرى توختماي داۋاملاشماقتا.

«بەزىدە توختماي يىغلايمەن، ئاندىن ئۆزۈمگە توختاشنى ئېيتىمەن. مەن ئارقامدا قالغانلار ئۈچۈن داۋاملىق مېڭىشىم كېرەكلىكىنى بىلىمەن.»

ئۇ ئاتىسىنىڭ: «ھەرگىز ئاتقا مىنمە، ئەمما ئەگەر مىنىشكە قارار قىلساڭ، ئات سېنى ئېلىپ قاچقاندا ناله قىلما» دېگەن سۆزلىرىنى ئەسلەيدۇ.

ئۇ: «ھېچكىم مېنى بۇ ئىشقا مەجبۇرلىمىدى. لاگېردىكىلەر ماڭا تىنچلىق بەرمىگەنلىكى ئۈچۈن بۇنى باشلىدىم» دېدى. «مەن ھازىر ئىنقىلاب پويىزىغا چىقتىم، ئەمدى ئارقىغا يېنىش يوق.»

تەرجىمە تەھرىرى ئۆ. ئالماس

https://thediplomat.com/2026/08/silence-is-not-an-option-the-quest-to-bear-witness-to-chinas-uyghur-camps/

خەلقئارا ۋەزىيەت

ئامېرىكا-خىتاي ھەربىي كۈچى ھەققىدىكى ئۇچۇر خىل كۆزقاراش: كىم غەلبە قىلدۇ

جون كۇلۇپېر، بروس جونس، مىكائىل ئوخانلون

ئامېرىكا ـ خىتاي ھەربىي كۈچ تەڭپۇڭلۇقى ھەققىدىكى ئۇچ خىل كۆزقاراش: كىم غەلبە قىلدۇ؟

جون كۇلۇبر، بروس جونس، مىكائىل ئوخانلون

بۇگۈنكى ئىنستىتۇتى بىخەتەرلىك تەتقىقاتى ساھەسىدە مول تەجرىبىگە ئىگە ئۇچ مۇتەخەسسىسنى تەكلىپ قىلىپ، ئامېرىكا بىلەن خىتاي ئوتتۇرىسىدىكى ھەربىي رىقابەتكە ئائىت ئىككى يادرولۇق مەسىلىنى مۇھاكىمە قىلدى. (1) خىتايىنىڭ ھەربىي ئىشلارنى تېز سۈرئەتتە زامانىۋىلاشتۇرۇشى ئارقا كۆرۈنۈشى ئاستىدا، ئامېرىكا قايسى ساھەلەردە داۋاملىق مۇتلەق ھەربىي ئۈستۈنلۈكىنى ساقلاپ كەلمەكتە، شۇنداقلا خىتاي قايسى ساھەلەردە (ئەگەر بار دېيىلسە) ئۈستۈنلۈككە ئېرىشتى؟ (2) ئەگەر غەربىي تىنچ ئوكيانىدا بىرەر ھەربىي توقۇنۇش يۈز بەرگەن تەقدىردە، ئىقتىدار جەھەتتىكى قايسى ئۈستۈنلۈكلەر ئەڭ ھەل قىلغۇچ رول ئوينايدۇ، يەنە قانداق ئامىللار ئۇرۇش نەتىجىسىنى بەلگىلەيدۇ؟

تۆۋەندىكى پىكىر ئالماشتۇرۇشلاردا، ئامېرىكا بىلەن خىتاي ئوتتۇرىسىدىكى ئۆزگىرىۋاتقان ھەربىي كۈچ تەڭپۇڭلۇقى توغرىسىدا كۆپ خىل كۆزقاراشلار ئوتتۇرىغا قويۇلدى. گەرچە پىكىر بايان قىلغۇچىلارنىڭ باھالاشلىرىدا پەرق بولسىمۇ، ئەمما ئۇلار ھەربىي جەھەتتىكى ئۈستۈنلۈكلەرنى چوقۇم كونكرېت ساھە ۋە ئەھمىيەتلىك جەڭ مۇھىتىغا بىرلەشتۈرۈپ كۆزىتىش كېرەك، دېگەن نۇقتىدا ئومۇمىيۈزلۈك بىرلىككە كەلدى. ئۇلار يەنە گەرچە خىتاي باشقا ساھەلەردە زور ئىلگىرىلەشلەرگە ئېرىشكەن بولسىمۇ، ئامېرىكانىڭ سۇ ئاستى جەڭگە ئوخشاش ئاچقۇچلۇق ساھەلەردە ھېلىھەم كۆرۈنەرلىك ئۈستۈنلۈكنى ساقلاپ كېلىۋاتقانلىقىنى ئومۇمىيۈزلۈك ئېتىراپ قىلىشتى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە، ئۇلار يەنە ھەربىي ئىقتىدارنىڭ ئۆزىلا توقۇنۇشنىڭ يۈنىلىشىنى بەلگىلىيەلمەيدىغانلىقىنى، بىر قاتار ھەربىي، جۇغراپىيەلىك ۋە جەڭ تەجرىبىسىگە ئائىت ئامىللارنىڭ يۈز بېرىش ئېھتىماللىقى بولغان ئامېرىكا ـ خىتاي توقۇنۇشىنىڭ نەتىجىسىگە تەسىر كۆرسىتىدىغانلىقىنى تەكىتلەپ ئۆتتى.

1 ـ سوئال: خىتايىنىڭ ھەربىي جەھەتتە تېز سۈرئەتتە تەرەققىي قىلىشى ئارقا كۆرۈنۈشى ئاستىدا، ئامېرىكا قايسى ساھەلەردە خىتايدىن ھېلىھەم مۇتلەق ھەربىي ئۈستۈنلۈككە ئىگە؟ خىتاي نۆۋەتتە قايسى

ساھەلەردە ئامېرىكادىن ئۈستۈن تۇرىدۇ؟

جون كۇلۋېر (John Culver): قورال-ياراغ سىستېمىلىرى ۋە نامايان قىلغان ئەمەلىي جەڭ ئىقتىدارى نۇقتىسىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، ئامېرىكا ئومۇمىي جەھەتتىن سۇ ئاستى پاراخوتلىرى ۋە سۇ ئاستى جېڭى، ئاۋئاماتكىغا تايىنىپ ئېلىپ بېرىلىدىغان ھەربىكەتلەر، چەت ئەللەردىكى ھەربىي بازىلار ۋە ئىتتىپاقداشلىق مۇناسىۋەتلىرى، باشقۇرۇلىدىغان بومبىدىن مۇداپىئەلىنىش سىستېمىسى، شۇنداقلا يىراق مۇساپىلىك قوشۇن ئورۇنلاشتۇرۇشقا (بولۇپمۇ ھاۋا تىرانسپورتىغا) كېرەكلىك يەرشارىۋى ئەشيا ئوبوروتى قاتارلىق ساھەلەردە ھېلىھەم كۆرۈنەرلىك ئۈستۈنلۈكلەرگە ئىگە. باشقا ساھەلەردە، يەنى ھاۋا ئارمىيە كۈچى، جەڭ رايونىغا زەربە بېرىش ۋاستىلىرى، ئالەم بوشلۇقى ۋە ئۇنىڭغا قارشى تۇرۇش ھەربىكەتلىرى، يادرو توسقۇنلۇق كۈچى، شۇنداقلا دېڭىز ئارمىيەسىنىڭ يىراقتا زەربە بېرىش ئىقتىدارى قاتارلىقلاردا، يېڭى ئەۋلاد قورال-ياراغلار ۋە ئۇلارنىڭ سانى جەھەتتە ئىككى تەرەپنىڭ پەرقى كىچىكلەپ، تەڭلىشىپ قالغىلى تۇردى.

ئەگەر سېلىشتۇرۇش تەيۋەن، جەنۇبىي خىتاي دېڭىزى ياكى باشقا يوشۇرۇن توقۇنۇش نۇقتىلىرىدا يۈز بېرىدىغان ئۇرۇشقا بۇاستە مۇناسىۋەتلىك بولغان ئەمەلىي جەڭ ئىقتىدارلىرىغا قارىتىلسا، ئۇ ھالدا خىتاينىڭ ئۈستۈنلۈكلىرى تېخىمۇ گەۋدىلىنىدۇ. يېقىندا يۈز بەرگەن ۋە نۆۋەتتە داۋاملىشۋاتقان ئىران بىلەن بولغان ئۇرۇش كۆرسىتىپ تۇرغىنىدەك، ئامېرىكانىڭ يەرشارىۋى مەجبۇرىيەتلىرى بار. خىتاي بولسا ئاساسلىق دىققىتىنى ئۆزىگە قوشنا رايونلاردىكى يوشۇرۇن توقۇنۇشلارغا قاراتماقتا. تېخىمۇ كۈنكرېت قىلىپ ئېيتقاندا، خىتاينىڭ زور كۆلەملىك ھەربىي ئىشلارنى زامانىۋىلاشتۇرۇش تىرىشچانلىقلىرى ئامېرىكانىڭ شەرقىي ئاسىياغا ھەربىي كۈچ يەتكۈزۈشتىكى تايانچ كۈچلىرىنى ئاجىزلىتىشنى مەقسەت قىلغاندەك قىلىدۇ. خىتاينىڭ كۆلىمى ئىنتايىن زور ۋە جەڭگىۋارلىقى كۈچلۈك بولغان، ئېنىق نىشانغا ئېلىنىدىغان باللىستىك ۋە چارلىغۇچى باشقۇرۇلىدىغان بومبا قىسىملىرى ئوكيانۇادىن تارتىپ گۇئام ئارىلى ۋە ئاۋستىرالىيەنىڭ شىمالىغىچە، ھەتتا ھاۋاينىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالغان دائىرىدىكى ئامېرىكانىڭ بارلىق ھەربىي بازىلىرى، پورتلىرى ۋە ئايرودرومىلىرىغىچە زەربە بېرەلەيدۇ. ئامېرىكانىڭ بۇ ئەسلىھەلىرىنىڭ ئاساسەن ھېچقايسىسى ئېنىق زەربە بېرىش قوراللىرىغا تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن مۇستەھكەملەنمىگەن، ئەمما خىتاينىڭ نۇرغۇن ئەسلىھەلىرى بۇ جەھەتتە مۇستەھكەملەنگەن. خىتاي ھاۋا ئارمىيەسى ۋە ئۇنىڭ بىر گەۋدىلەشكەن ھاۋا مۇداپىئە سىستېمىسى ئۆزلىرىنىڭ ھاۋا كۈچىنى تەيۋەنىدىنمۇ خېلىلا يىراقتا كېڭەيتەلەيدۇ، ھەمدە مەزكۇر ئارال توغرىسىدىكى ھەر قانداق يوشۇرۇن توقۇنۇشتا ئامېرىكانىڭ ھاۋا ھەربىكەتلىرىگە خىرىس قىلالايدۇ. خىتاينىڭ ھاۋادىن ھاۋاغا ۋە يىراق مۇساپىلىك يەردىن ھاۋاغا ئېتىلىدىغان باشقۇرۇلىدىغان بومبىلىرى ئېتىش مۇساپىسۇە پاراكەندىچىلىككە قارشى تۇرۇش ئىقتىدارى جەھەتتە دۇنيادىكى ئەڭ ئىلغار قوراللارنىڭ قاتارىدىن ئورۇن ئالغان. 2030-

يىللاردا ئامېرىكانىڭ يېڭى ئەۋلاد ئوخشاش تۈردىكى قورالىرى قىسمىلارغا سەپلەنگەنگە قەدەر، خىتاينىڭ پاراخوتقا قارشى باللىستىك ۋە چارلىغۇچى باشقۇرۇلىدىغان بومبىلىرى نۆۋەتتە دۇنيادىكى ئەڭ ئىلغار قورال دەپ قارالماقتا.

ئامېرىكانىڭ خىتاي بىلەن يۈز بېرىش ئېھتىماللىقى ئەڭ يۇقىرى بولغان ئۇرۇش سىناريىلىرىدە ھەربىي جەھەتتە غەلىبە قىلىشىدىكى ئاچقۇچلۇق ئامىللار — غەربىي تىنچ ئوكيانىدىكى ھاۋا ۋە دېڭىز ھەربىكەتلىرىدە دۇچ كېلىدىغان يىراق مۇساپە توسالغۇسى، شۇنداقلا ئامېرىكانىڭ جەڭ رايونىغا تۇتۇشىدىغان ئارقا سەپ تەمىنات لىنىيەسىنىڭ ئۇزۇن ھەم ئاجىز بولۇشىدىن ئىبارەت. ئۇكرائىنا توقۇنۇشىدا غەلىبە قازانغان نۇرغۇن ئۇچقۇچسىز ئايروپىلان سۈپىلىرى يۈز بېرىش ئېھتىماللىقى بولغان تەيۋەن توقۇنۇشىدا ئانچە كارغا كېلىپ كەتمەيدۇ. پەقەت خىتاي خەلق ئازادلىق ئارمىيەسى مەزكۇر ئارالدا كەڭ كۆلەملىك ھەربىي ھەرىكەت ئېلىپ بارغاندىلا بۇ سۈپىلار ئاندىن ئىشقا يارىشى مۇمكىن، ئەمما بۇ تەيۋەن ئۇچۇن ئېيتقاندا ئەڭ ياماق ئەھۋال ھېسابلىنىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىرگە، دۇنيا بويىچە سودا مەقسىتىدىكى ئۇچقۇچسىز ئايروپىلان ئىشلەپچىقىرىشتا يېتەكچى ئورۇندا تۇرىدىغان خىتاي يىراق مۇساپىگە ئۇچالايدىغان نۇرغۇنلىغان ھەربىي ئۇچقۇچسىز ئايروپىلانلارنىمۇ تەتقىق قىلىپ ياساپ چىقتى.

خىتاي بەلكىم ئۇزاق مۇددەتلىك ئۇستۇنلۇككە ئىگە بولىدىغان ئەڭ ئاخىرقى ئاچقۇچلۇق ئامىل — ئۇنىڭ دۆلەت مۇداپىئە سانائىتى بازىسىنىڭ كۆلىمى ۋە زامانىۋىلىشىش دەرىجىسى بولۇپ، بۇ ئەۋزەللىك بولۇپمۇ سۇ ئۇستى ۋە سۇ ئاستى پاراخوتلىرىنى ياساشتا، شۇنداقلا ھەر خىل ئىلغار ئوق-دورىلارنى كەڭ كۆلەمدە ئىشلەپچىقىرىشتا گەۋدىلىنىدۇ. ئەگەر مەلۇم بىر ئۇرۇش سىناريىسىدە غەلىبە قىلىش-قىلالماسلىق مۇھىم ئوق-دورىلارنىڭ ئالدى بىلەن تۈگەپ كەتمەسلىكىگە باغلىق بولسا، ئۇنداقتا بۇ ئۇستۇنلۇك شۇبھىسىزكى خىتاي تەرەپتە بولىدۇ.

بىرىۇس جونىس (Bruce Jones): سۇ يۈزىدىن تارتىپ ئاتموسفېرانىڭ تۆۋەنكى قەۋىتىگىچە بولغان ئۇرۇشنىڭ كۆپ قىسىم ساھەلىرىدە، خىتاي ئامېرىكانىڭ تېخنىكا جەھەتتىكى يېتەكچى ئورنىنى ئاجىزلاشتۇردى. يىراق مۇساپە توسالغۇسى بىلەن قوشۇلغاندا، بۇ ئەھۋال بېيجىڭنى ئۇستۇنلۇككە ئىگە قىلىشى، ياكى ھېچبولمىغاندا ئامېرىكا ئارمىيەسىنى ئىنتايىن ئېغىر بەدەل تۆلەشكە مەجبۇرلاپ، ئۇلارنىڭ ھەربىي ھەرىكىتىنى پۈت تىرەپ تۇرالمايدىغان ۋە داۋاملاشتۇرغىلى بولمايدىغان ھالەتكە چۈشۈرۈپ قويۇشى مۇمكىن. كونكرېت قىلىپ ئېيتقاندا، بىرىنچى ئارالدار زەنجىرى ئىچىدە خىتاي سۇ ئۇستى دېڭىز جېڭى ۋە ھاۋا مۇداپىئەسىدە ئۇستۇنلۇكنى ئىگىلەيدۇ. ئۇنىڭ ئىلغار، يىراق مۇساپىلىك مۇداپىئە باشقۇرۇلىدىغان بومبىلىرى، رادارلىرى ۋە نىشانغا ئېلىش سىستېمىلىرى ئامېرىكانىڭ يېقىنقى

ئايلاردا ئىرانغا قاراتقان يىراقتىن ۋەيران قىلغۇچ زەربە بېرىش ھەرىكىتىگە ئوخشاش ھەرىكەتلەرنى ئېلىپ بېرىش ئىقتىدارىنى ماھىيەتلىك جەھەتتىن ئاجىزلىتىدۇ.

شۇنداق بولسىمۇ، ئامېرىكا يەنىلا ئىككى ساھەدە، يەنى سۇ ئاستى ۋە ئالەم بوشلۇقىدا ھەل قىلغۇچ ئۈستۈنلۈككە ئىگە. بۇ ئۈستۈنلۈكلەر بىرلىشىپ، ئامېرىكانى خىتايىنىڭ غايەت زور دېڭىز ئارمىيە كۈچى، ھاۋا مۇداپىئەسى ۋە پاراخوتقا قارشى باشقۇرۇلىدىغان بومبا ئىقتىدارلىرىنى ئاجىزلىتىش ياكى چەكلەشتە كۆرۈنەرلىك ئەۋزەللىكلەر بىلەن تەمىنلەيدۇ. بۇ خىل «تالىشىش قىزىق نۇقتىسى بولغان ئورتاق بوشلۇقلار» دا ئامېرىكانىڭ يېتەكچىلىك ئورنىنى ساقلاپ قېلىشى يەنىلا ئىنتايىن مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە.

خىتاي سۇنئىي ئىدراك تېخنىكىسى ئارقىلىق كۈنسېرى كۈچىيىۋاتقان تور قوراللىرىنى ئىشلىتىپ، شۇنداقلا فىزىكىلىق زەربە بېرىش ۋاستىلىرى ئارقىلىقمۇ ئامېرىكانىڭ ئالەم بوشلۇقىدىكى ھەرىكەتلىرىگە پاراكەندىچىلىك سېلىشقا ئۇرۇنىدۇ. ئامېرىكا بۇ خىل ھۇجۇملارغا قارشى مۇداپىئە كۆرىدۇ، شۇنداقلا زور ئېھتىماللىق بىلەن غەلىبە قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، سۇ ئاستى ساھەسىدە، خىتاي ئۆزىنىڭ «يېقىنلاشتۇرماسلىق/رايونغا كىرىشنى چەكلەش» مۇداپىئەسىدىكى (خىتاي بۇنى «ئارىلىششقا قارشى تۇرۇش ئىستراتېگىيەسى» دەپ ئاتايدۇ) مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇۋاتقان بۇ چوڭ پەرقنى كىچىكلىتىش ئۈچۈن غايەت زور مەبلەغ سالماقتا. بۇ تىرىشچانلىقلار يېڭى تېپتىكى سۇ ئاستى پاراخوتلىرىنى، ئۇچقۇچسىز سۇ ئاستى ئاپپاراتلىرىدىكى يېڭىلىق يارىتىشلارنى ۋە بىر گەۋدىلەشكەن بىر يۈرۈش سېنزورلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇ ساھەلەرنىڭ بەزىلىرىدە، مەسىلەن، چوڭ تېپتىكى، كۆپ ئىقتىدارلىق سۇ ئاستى ئۇچقۇچسىز ئاپپاراتلىرى ساھەسىدە خىتاي ئاللىقاچان ئامېرىكادىن ئېشىپ كەتتى.

گەرچە خىتاي مۇشۇنداق ئىلگىرىلەشلەرگە ئېرىشكەن بولسىمۇ، ئامېرىكانىڭ سۇ ئاستىدىكى ئۈمۈمىي ئۈستۈنلۈكى يەنىلا ئىنتايىن گەۋدىلىك. بېيجىڭ بۇ پەرقنى تېخىمۇ كىچىكلەتكەنگە قەدەر، ئۇنىڭ ئۇرۇش قىلىشتىكى ھەر قانداق تاللىشى ئامېرىكا سۇ ئاستى پاراخوتى قىسىملىرىنىڭ جەڭگىۋارلىقى ئالدىدا ماھىيەتلىك جەھەتتىن ئاجىز ھالەتتە قالىدۇ.

مايكېل ئوخانلون (Michael E. O’Hanlon): مەيلى تەيۋەن مەسىلىسىدە بولسۇن ياكى باشقا ئىشلاردا بولسۇن، ئۇرۇشنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن ئامېرىكا ۋە ئۇنىڭ ئىتتىپاقداشلىرى خىتاينى ھەر قانداق بىر توقۇنۇشتا غەلىبە قازىنالمايدىغانلىقىغا ئىشەندۈرۈش ئۈچۈن تىرىشىشى كېرەك. بۇنىڭ ئۈچۈن بەزى ھەربىي سېلىنمىلارنى ھەسسىلەپ ئاشۇرۇش (شۇنداقلا ئەقىل-پاراسەتلىك، سەگەك، قەتئىي، شۇنىڭ بىلەن بىرگە ۋەزىيەتنى پەسەيتەلەيدىغان دىپلوماتىيە يۈرگۈزۈش) تەلەپ قىلىنىدۇ. بۇ يەنە ئىقتىساد

ۋە تەمىنلەش زەنجىرى ساھەسىدە ئۆزىمىزنىڭ ئاجىز نۇقتىلىرىنى ئازايتىپ، تېخىمۇ مۇستەھكەم بولۇشىمىزنى تەلەپ قىلىدۇ.

شۇنىڭ بىلەن بىرگە، بىز يەنە خىتايغا نۆۋەتتىكى ئومۇمىيۈزلۈك ئىستراتېگىيەلىك رىقابەتتە ئۆزلىرىنى ئالدىدا كېتىۋاتىدۇ، دەيدىغان خاتا تۇيغۇنى بېرىپ قويماسلىقىمىز كېرەك. خىتاي ئالدىدا كېتىۋاتقىنى يوق. ھەتتا تەڭلىشىشكىمۇ تېخى خېلى يىراق. شۇنداق، ئۇ يېقىنقى يىللاردا بەزى بوشلۇقلارنى كىچىكلەتتى. ئەمما نەچچە ئون يىلدىن بۇيان ھەر يىلى ھەربىي تەمىنات ۋە زامانىۋىلاشتۇرۇشقا يۈز مىليارىدلىغان دوللار مەبلەغ سېلىشنى ئىزچىل داۋاملاشتۇرۇپ كېلىۋاتقان، تارىختىكى ئەڭ مۇكەممەل ئىتتىپاقداشلىق سىستېمىسىدىن مەنپەئەتلىنىۋاتقان، شۇنداقلا دۇنيا بويىچە ئەڭ كۈچ ئەملىي جەڭ سىنىقىدىن ئۆتكەن قوشۇنغا ئىگە بولغان ئامېرىكىغا ھەرگىزمۇ سەل قاراشقا بولمايدۇ.

دۆلىتىمىزنىڭ قىممەتلىك بايلىقلىرىدىن بىرى، شۇنداقلا خىتاي ھەربىي ئىشلىرى بويىچە مۇنەۋۋەر مۇتەخەسىس جون كۇلۋېر (John Culver) يېقىندا ماكىس بۇتقا (Max Boot) ئامېرىكانىڭ سۇ ئاستى رىقابىتىدە خىتايدىن كۆرۈنەرلىك دەرىجىدە ئالدىدا تۇرىدىغانلىقىنى ئېيتتى. خىزمەتدېشىمىز بريۇس جونېسمۇ ئۆزىنىڭ يېقىنقى نۇرغۇن تەتقىقاتلىرىدا بۇ نۇقتىنى ئالاھىدە تەكىتلىگەن ئىدى.

مەن شۇنى ئوتتۇرىغا قويماقچىمەنكى، ئامېرىكا زامانىۋى ھەربىي ئىقتىدارنىڭ يەنە بىر قانچە تۈرلىرىدىمۇ خىتاي خەلق ئازادلىق ئارمىيەسىدىن ئالدىدا تۇرىدۇ:

ئالاھىدە ھەرىكەتلەر. ئامېرىكا قىسىملىرى ئەلقائىدە ۋە دائىشنى مەغلۇپ قىلىشتا، ئۇسامە بىن لادىننى ئۆلتۈرۈشتە، شۇنداقلا يېقىندا ۋېنېسۇئېلا پىرېزىدېنتى نىكولاس مادۇرونى تۇتۇش ھەرىكىتىدە پەۋقۇلئاددە قالتىس ماھارەت كۆرسەتتى.

ئامېرىكانىڭ ئىراق ۋە ئافغانىستاندىكى ئۇرۇشلىرىنى كۆزدە تۇتقاندا، ئومۇمىي جەھەتتىن ئالغاندا جەڭ تەجرىبىسى ـــ گەرچە بۇلار ئىستراتېگىيەلىك نەتىجىسى ئانچە كۆڭۈلدىكىدەك بولمىغان مۇشەققەتلىك ئۇرۇشلار بولسىمۇ، ئەمما سادام ھۈسەيىن ۋە تالىبانلارنى تېز سۈرئەتتە ئاغدۇرۇپ تاشلىشى ھەربىي جەھەتتىن كىشىنى ھەيران قالدۇرىدۇ ـــ شۇنداقلا ئۆتكەن ئون يىلدا ئىراق ۋە سۈرىيەدىكى دائىشنىڭ ئاستا-ئاستا، ئەمما مۇقەررەر ھالدا مەغلۇپ قىلىنىشىمۇ ھەم شۇنداق.

بۇ يىلقى ئىرانىنى بومبارىدىمان قىلىش ۋەزىپىسىدىكى تاكتىكىلىق جەھەتتىن كۆرۈنەرلىك (گەرچە ئىستراتېگىيەلىك جەھەتتىن كەسكىن نەتىجە بەرمىگەن بولسىمۇ) ھەرىكەتلەردە ئىسپاتلانغىنىدەك، ھاۋا جېڭى ۋە ئومۇمەن مۇرەككەپ ھاۋا ھەرىكەتلىرى.

2025-يىلى 22-ئىيۇن ئىراننىڭ يادرو ئەسلىھەلىرىگە قارشى ئېلىپ بېرىلغان بىر كۈنلۈك ھەربىكەتتە نامايان قىلىنغىنىدەك، يىراق مۇساپىلىك زەربە بېرىش ۋە رادارغا چۈشمەسلىك (Stealth) ئىقتىدارىمۇ ھەم شۇنداق.

20- ۋە 21-ئەسىردىكى ئامېرىكانىڭ ئاساسەن بارلىق ئۇرۇشلىرىدا نامايان قىلىنغىنىدەك، يىراق مۇساپىلىك ئارقا سەپ تەمىناتى.

ئاۋىياماتكا مەشغۇلاتلىرى. گەرچە خىتاي بۇ جەھەتتە يېتىشۈپلىشقا قاتتىق تىرىشۋاتقان بولسىمۇ، ئەمما ھەر قانداق ئۆلچەم بويىچە ئالغاندا تېخىچە ئامېرىكادىن خېلىلا ئارقىدا.

بىر گەۋدىلەشكەن ھاۋا ۋە باشقۇرۇلىدىغان بومبىدىن مۇداپىئەلىنىش سىستېمىسى. يېقىندىن بۇيان ئامېرىكا بۇ جەھەتتە نۇرغۇنئەملي مەشق پۇرستىگە ئېرىشتى.

سۇدىن قۇرۇقلۇقىقا ھۇجۇم قىلىش. گەرچە زامانىۋى دەۋردە بۇ خىل ھەربىكەت ھەممە دۆلەت ئۈچۈن قىينىلىشچە كېتىۋاتقان بولسىمۇ، ئامېرىكا بۇ جەھەتتە ئۇستۇنلۇككە ئىگە.

يېقىنقى زامانىدىكى ئىككى قېتىملىق ئىراق ئۇرۇشىدا كۆرۈلگىنىدەك، قۇرۇقلۇقتىكى بىرىكمە قىسىم ھەربىكەتچان ئۇرۇشى.

يادرو قوراللىرى. بۇ جەھەتتە ئامېرىكا خىتايدىن زور دەرىجىدە ئۇستۇنلۇكنى ساقلاپ كەلمەكتە.

خىتاينىڭ ئەۋزەللىكلىرى گەرچە دائىرە جەھەتتىن تارراق بولسىمۇ، ئەمما يەنىلا سەل قاراشقا بولمايدۇ. خىتاينىڭ ئەۋزەللىكلىرى جۇغراپىيەلىك ئەۋزەللىكتىن سىرت، زور كۆلەملىك باشقۇرۇلىدىغان بومبا قىسمىلىرىنى ۋە ئۇچقۇچىسىز ئايروپىلان تېخنىكىسىدىكى بىر قىسىم ئەۋزەللىكلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. خىتاي يەنە كۆپ قىسىم رەقەملىك ئىقتىدارلاردا ئامېرىكا بىلەن تەڭ ياكى ئاساسەن تەڭ ئورۇندا تۇرىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا، ئۇنىڭ دېڭىز ئارمىيەسىنىڭ سانى تېخىمۇ كۆپ، كېمىسازلىق سانائىتى بازىسى تېخىمۇ كۈچلۈك، ھەمدە ئومۇمىي جەھەتتىن تېخىمۇ قۇدرەتلىك ۋە مۇكەممەل ياسىمىچىلىق ئىقتىدارىغا ئىگە.

2-سوئال: توقۇنۇش يۈز بەرگەن تەقدىردە غەربىي تىنچ ئوكيانىدا ئامېرىكا بىلەن خىتاي ئوتتۇرىسىدا توقۇنۇش يۈز بەرگەن تەقدىردە، قايسى ساھەدىكى ئىقتىدار ئەۋزەللىكلىرىنىڭ تەسىرى ئەڭ زور بولىدۇ؟ ئىقتىدارىدىن باشقا يەنە قايسى ئامىللار ئاچقۇچلۇق ئامىل ھېسابلىنىدۇ؟

جون كۇلۋېر (John Culver): ئامېرىكا ئۇچۇن ئېيتقاندا، سۇ ئاستى ئۇستۇنلۇكى ئاچقۇچلۇق ئەۋزەللىك بىلەن تەمىنلەيدۇ. بۇ، ئامېرىكانىڭ يېراق مۇساپىلىك زەربە بېرىش قوراللىرىنى ئۇرۇش رايونىغا ئالدىن ئورۇنلاشتۇرۇشىغا، شۇنداقلا قورال قويۇپ بېرىلگەندىن كېيىنمۇ ئۆزىنىڭ هايات قېلىش ئىقتىدارىنى ساقلاپ قېلىشىغا ئىمكانىيەت يارىتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىرگە ئۇ خىتاي دېڭىز ئارمىيەسىنىڭ ۋە سۇدىن قۇرۇقلۇققا هۇجۇم قىلىش هەرىكەتلىرىنىڭ كۆچىنى ئاجىزلاشتۇرىدىغان قۇدرەتلىك كېمىگە قارشى تۇرۇش ئىقتىدارى بىلەن تەمىنلەيدۇ. ئەمما، سۇ ئاستى پاراخوتى ياساش سۇرئىتىنىڭ ئاستا بولۇشى، هەمدە ئامېرىكا دېڭىز ئارمىيەسىنىڭ 50 سۇ ئاستى پاراخوتىدىن تەشكىل تاپقان فلوتىنىڭ ئاساسەن يېرىمىنى ئىگىلەيدىغان سۇ ئاستى پاراخوتلىرىنىڭ پات ئارىدا سەپتىن چېكىنىشى سەۋەبلىك، ئامېرىكانىڭ بۇ ساهەدىكى ئەۋزەللىكى تېز سۇرئەتتە تۆۋەنلەپ كېتىشى مۇمكىن. ئەڭ يېڭى «لوس ئانژېلېس» سۇ ئاستى پاراخوتىمۇ 1996-يىلى سەپكە قوشۇلغان.

بۇنىڭدىن باشقا، خىتاينىڭ هۇجۇمچى ۋە باللىستىك باشقۇرۇلىدىغان بومبا سۇ ئاستى پاراخوتى قۇرۇلۇشلىرى تېز سۇرئەتتە تەرەققي قىلماقتا. ئەڭ يېڭى لايىهەدىكىلىرى نۆۋەتتە ياسىلىۋاتقان بولۇپ، ئۇلارنىڭ شاۋقۇنىنى يوشۇرۇش، ئۇچۇش مۇساپىسى، قوراللىنىش ۋە سان جەهەتتە ئامېرىكا ئۆلچىمىگە يېقىنلىشىشى مۆلچەرلەنمەكتە. خىتاي كۆپ قىسىم قورال-يارىغ ئىشلەپچىقىرىش تۈرلىرىدىكىگە ئوخشاشلا، سۇ ئاستى پاراخوتى ياساش ئىقتىدارى جەهەتتىمۇ ئامېرىكادىن كۆرۈنەرلىك دەرىجىدە ئۆستۇنلۇككە ئىگە بولۇپ، يېقىندا ئىشقا كىرىشتۇرۇلگەن ئۇچ چوڭ يېڭى كېمىسازلىق زاۋۇتىمۇ بۇنىڭ ئىچىدە. خىتاي يەنە سۇ ئاستى پاراخوتىغا قارشى ئۇرۇش قىلىش ساهەسىگىمۇ زور مەبلەغ سېلىۋاتقان بولۇپ، بۇلار يېراق مۇساپىلىك دېڭىز ئۇستى چارلاش ئايروپىلانلىرى، سۇ ئاستى سېنزورلىرى ۋە ئۆزى باشقۇرۇلىدىغان سۇ ئاستى سۇپىلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

ئامېرىكانىڭ يېقىنقى توقۇنۇشلاردا نامايان بولغان يەنە بىر مۇهىم ئەۋزەللىكى بولسا باشقۇرۇلىدىغان بومبىدىن مۇداپىئەلىنىش، بولۇپمۇ قىسقا ۋە ئوتتۇرا مۇساپىلىك باللىستىك باشقۇرۇلىدىغان بومبىلارغا قارشى تۇرۇش سىستېمىسىدۇر. ئەمما، دۇنيادىكى ئەڭ كۆپ ئاۋازدىن تېز هۇجۇم قىلىش سىستېمىسى زاپىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان، شۇنداقلا ئىنتايىن زىچ قويۇپ بېرىش سۇپىلىرى ۋە باشقۇرۇلىدىغان بومبىلارغا ئىگە خىتايدەك بىر رەقىبكە قارشى بۇ مۇداپىئە سىستېمىلىرىنىڭ قانداق ئۇنۇم بېرىدىغانلىقى تېخى ئېنىق ئەمەس. توقۇنۇش يۈز بەرگەن تەقدىردە، خىتاينىڭ دەسلەپكى باشقۇرۇلىدىغان بومبا هۇجۇملىرىدا ئەڭ ئاۋۋال نىشانغا ئالىدىغىنى دەل ئۇرۇش رايونىدىكى ئامېرىكانىڭ باشقۇرۇلىدىغان بومبىدىن مۇداپىئەلىنىش سىستېمىلىرى بولىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە، تەيۋەنگە سېتىپ بېرىلگەن، ئاساسلىقى «ۋەتەنپەرۋەر» (Patriot) باشقۇرۇلىدىغان بومبا سىستېمىسىنى ئاساس قىلغان قوراللارنى هېسابقا ئالمىغاندا، ئامېرىكانىڭ باشقۇرۇلىدىغان بومبىدىن مۇداپىئەلىنىش سىستېمىلىرىنىڭ تەيۋەننى

قوغدىيالىشى ناتايىن.

ھەر قانداق بىر توقۇنۇشتا مۇناسىۋەتلىك بولىدىغان يەنە بىر ئاچقۇچلۇق ئامىل ـــ چىرىكلىكنىڭ خىتاينىڭ ئەمەلىي جەڭ قىلىش ئىقتىدارىغا كۆرسىتىدىغان تەسىرىدۇر. بۇ، شى جىنپىڭنىڭ 2024-يىلىدىن بۇيان بارلىق ئۇچ ۋە تۆت يۇلتۇزلۇق گېنېرالالارنىڭ كەم دېگەندە 53 پىرسەنتىنى ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇشى سەۋەبلىك، پۈتكۈل خىتاي ئازادلىق ئارمىيەسىنىڭ قوماندانلىق زەنجىرىدە كېلىپ چىققان داۋالغۇشنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. خىتاينىڭ دۆلەت مۇداپىئە سانائىتى بازىسىدىمۇ ئېغىر چىرىكلىك مەۋجۇت بولۇپ، بۇ بەزى ئاچقۇچلۇق قورال-ياراغ ۋە ئوق-دورىلارنىڭ ئۈنۈمىگە زىيان يەتكۈزگەن بولۇشى، شۇنداقلا خىتاي رەھبەرلىرىنىڭ ئۆز قوشۇنىنىڭ ئامېرىكىغا ئوخشاش ئىلغار بىر رەقىب بىلەن كۈچ سىنىشىش ئىقتىدارىغا بولغان ئىشەنچىنى ئاجىزلاشتۇرۇۋەتكەن بولۇشى مۇمكىن.

يەنە بىر ئاچقۇچلۇق ئامىل بولسا يادرو چەكلەش كۈچى بولۇپ، ئۇنىڭغا يەنە تور ۋە ئالەم بوشلۇقى ھەربىكەتلىرىدىكى چەكلەش كۈچىمۇ قوشۇلىدۇ. خىتاي 2035-يىلىغىچە يادرو قوراللىرى زاپىسىنى بەش ھەسسە كۆپەيتىشنى پىلانلاۋاتقان بولۇپ، خىتاي ھازىرنىڭ ئۆزىدىلا ئالەم بوشلۇقىدا قارشى تۇرۇش ۋە تور ساھەسىدىكى قۇدرەتلىك بىر كۈچكە ئايلىنىپ بولدى. توقۇنۇشنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە، خىتاينىڭ ئۆزىنىڭ ئۇرۇشقا تەييار ئىكەنلىكىنى نامايان قىلىش ئارقىلىق، ھەتتا ئوچۇق دېگۈز تەۋەلىكىدە بىرەر يادرو قورالىنى پارتلىتىش ئارقىلىق چەكلەش ھەربىكەتلىرىنى ئېلىپ بېرىشنى مۆلچەرلىشىمىز كېرەك. شۇنىڭ بىلەن بىرگە، ئامېرىكانىڭ ئەنئەنىۋى ھەربىي ھەربىكەتلەرنى ئەركىن ئېلىپ بېرىش ئىقتىدارىغا بولغان ئىشەنچىسىنى ئاجىزلىتىش ۋە ئاممىۋى پىكىر ۋە خەلقنىڭ ئۇرۇشنى قوللاش كەيپىياتىنى تىزگىنلەش ئۈچۈن، ئالەم بوشلۇقىغا قارشى تۇرۇش ۋە تور ساھەلىرىدىمۇ شۇنىڭغا ئوخشايدىغان ۋەيران قىلغۇچ خاراكتېرگە ئىگە بولمىغان ھەربىكەتلەرنىڭ يۈز بېرىشىنى كۈتۈشىمىز لازىم.

ئاخىرىدا، ئامېرىكا ئىتتىپاقداشلىرىنىڭ ۋاشىنگتونىنىڭ بىخەتەرلىك ۋەدىلىرىگە بولغان ئىشەنچىسى خىتاي بىلەن بولغان ھەر قانداق زور توقۇنۇشتا ئاچقۇچلۇق ئامىل بولۇشى مۇمكىن. بۇ، ئامېرىكانىڭ شەرقىي ئاسىيادىكى ھەربىي كۈچلىرىنىڭ كۆپ قىسمى ئورۇنلاشقان ياپونىيە ئۈچۈن ئېيتقاندا تېخىمۇ شۇنداق. ياپونىيەنىڭ ھاۋا ئارمىيە بازىلىرى، دېگۈز ئارمىيە پورتلىرى ۋە باشقا ئەسلىھەلىرىدىن تولۇق پايدىلىنالمىغان ئەھۋال ئاستىدا، ئامېرىكانىڭ تەيۋەننى قوغدىشى ئاساسەن مۇمكىن ئەمەس. فىلىپپىننىڭ ۋە ئاۋستىرالىيەنىڭ شىمالىدىكى ئەھۋالمۇ شۇنىڭغا ئوخشايدۇ، لېكىن دەرىجە جەھەتتە ياپونىيەگە يەتمەيدۇ. ئامېرىكانىڭ ياپونىيەدىكى بارلىق ئەسلىھەلىرى خىتاينىڭ ئېنىق يېتەكلىنىدىغان ئوق-دورىلار ئارقىلىق ئېلىپ بارىدىغان قويۇق زەربە بېرىش مۇساپىسىنىڭ دائىرىسىدە. توقۇنۇش يۈز

بەرگەن تەقدىردە، بولۇپمۇ ئامېرىكانىڭ ۋەدىلىرىگە قارىتا گۇمان پەيدا بولغان ئەھۋالدا، ياپونىيە ۋە باشقا ئاچقۇچلۇق ئىتتىپاقداش دۆلەتلەردىكى ئاممىۋى پىكىر ھەل قىلغۇچ رول ئوينىشى مۇمكىن.

بىرۇس جونېس (Bruce Jones): ئامېرىكا بىلەن خىتاي ئوتتۇرىسىدىكى توقۇنۇشتا ئەڭ زور تەسىرگە ئىگە ساھە سۇ ئاستى بولىدۇ. ئامېرىكانىڭ ئالدىنقى قاتارىدىكى ئانالىزچىلىرىدىن بىرى بولغان ئوۋېن كوتې (Owen Coté) ئۆزىنىڭ ۋاقتىسىز ئۆلۈمىدىن ئىلگىرى: «كەلگۈسىدە چوڭ دۆلەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى دېڭىز يۈزى ۋە قۇرۇقلۇقنى كونترول قىلىش ئۈچۈن ئېلىپ بېرىلىدىغان جەڭلەر، ئۇنىڭدىن بۇرۇنقى سۇ ئاستى ۋە ئالەم بوشلۇقىنى كونترول قىلىش ئۈچۈن قىلىنغان جەڭلەردە قارار قىلىنىدۇ» دەپ يازغان ئىدى. بۇ ئەھۋال غەربىي تىنچ ئوكيانىدىمۇ ئوخشاشلا كۈچكە ئىگە. تەيۋەن مەسىلىسىدە ھەربىي توقۇنۇش يۈز بەرگەن تەقدىردە، سۇ ئاستى ساھەسى تېخىمۇ مۇھىم ئورۇنغا ئۆتىدۇ. ئەگەر مۇۋاپىقىيەتلىك ئېلىپ بېرىلسا، بىر قېتىملىق سۇ ئاستى ئۇرۇشى باشقا بىرىكمە قىسىملارنىڭ خىتاينىڭ ئاجىزلاشتۇرۇلغان رايونغا كىرىشىنى چەكلەش مۇداپىئە سىستېمىسىنى بۆسۈپ ئىلگىرىلىشىگە يول ئېچىپ بېرەلەيدۇ.

ئەمما ئېنىق تونۇپ يېتىشمىز كېرەككى، بىز بۇ يەردە دېڭىزدىكى كىچىك بىر جەڭ ھەققىدە توختىلىۋاتقىنىمىز يوق. ھەر قانداق بىر ھەربىي ھەرىكەت، گەرچە ئۇنىڭ نىشانى رەسمىي يوسۇندا چەكلەنگەن بولسىمۇ، تېز سۈرئەتتە ئېغىر بەدەل تۆلەيدىغان ئومۇمىيۈزلۈك سىستېمىلىق ئۇرۇشقا ئايلىنىپ كېتىش خەۋپىگە ئىگە. ئۇنۇملۇك بىر سۇ ئاستى ھەرىكىتى ــ يەنى باشقا قوماندانلىق شتابلىرىنىڭ بىرلەشمە ئوت كۈچى بىلەن زەربە بېرىشىگە بوشلۇق ئېچىپ بېرەلەيدىغان ھەرىكەت ــ خىتاي چوڭ قۇرۇقلۇقىغا سىجىل زەربە بېرىشنى ۋە خىتاي دېڭىز ئارمىيە فلوتىغا ۋەيران قىلغۇچ زەربە بېرىشنى تەلەپ قىلىدۇ، بۇ ئۆز نۆۋىتىدە ئۇرۇش كۆلىمىنىڭ كېڭىيىپ كېتىش خەۋپىنى ئېلىپ كېلىدۇ. خىتاي ئۆز قىسىملىرىنى، جۈملىدىن سۇ ئاستى قىسىملىرىنى يادرو ئۇرۇشىغا ئايلىنىپ كېتىش خەۋپىنى تېخىمۇ ئاشۇرۇۋېتىدىغان شەكىلدە ئورۇنلاشتۇرغان بولۇپ، بۇ ئامېرىكا تەدبىر بەلگىلىگۈچىلىرى ئۈچۈن قوشۇمچە قىينىچىلىقلارنى پەيدا قىلىدۇ.

ئادەم كۈچى ۋە ماددىي ئەشيالارنىڭ چىقىمىدىن باشقا، غەربىي تىنچ ئوكيانىدىكى ئامېرىكا-خىتاي توقۇنۇشى دۇنيا ئىقتىسادىنى بىز يېقىندىلا شاھىت بولغان ئىرانىدىكى ئوتتۇراھال كۆلەملىك ئۇرۇشتىنمۇ كۆپ زور دەرىجىدە قالايمىقانلاشتۇرۇۋېتىدۇ. تېخىمۇ يىراق دائىرىدە، يەنى تۆۋەنرەك سەۋىيەدىكى ھەربىي ھەرىكەتلەردە ئامېرىكا خىتاينىڭ يېقىلغۇ ۋە قارا مېتال قاتارلىق مۇھىم ئىمپورت مالىلىرىغا يىراقتىن قورشاۋغا ئېلىش تەدبىرىنى قوللىنىش تاللىشىنمۇ ساقلاپ قالىدۇ. ئەمما، قورشاۋنىڭ ئۇنۇم بېرىشى ئۈچۈن، ئۇ بىرنەچچە ئاي ئەمەس، بەلكى بىرنەچچە يىللاپ داۋاملىشىشى كېرەك. بۇنداق بىر

توقۇنۇشنىڭ يەرشارى ئىقتىسادىغا ئېلىپ كېلىدىغان ئاقىۋەتلىرىگە ئامېرىكا ئىقتىسادى تېخى تەييارلىق قىلمىغان.

مايكېل ئوخانلون (Michael E. O'Hanlon): ئامېرىكانىڭ يېراق مۇساپىلىك ئارقا سەپ تەمىناتى، يەرشارىۋى ھەربىي بازا تورى ۋە يېراق مۇساپىلىك زەربە بېرىش جەھەتتىكى نۇرغۇن ئەۋزەللىكلىرى ئۈنىڭ غەربىي تىنچ ئوكيانىدىكى توقۇنۇشتا دۈچ كېلىدىغان جۇغراپىيەلىك ئاجىزلىقلىرىنى تولۇقلىشىغا يارىدەم بېرىدۇ. شۇنداق بولۇشىغا قارىماي، ئەگەر ئامېرىكا كەلگۈسىدىكى بىر توقۇنۇشنى شەرقىي جەنۇبىي ئاسىيا، ھىندى ئوكيان ۋە پارس قولتۇقىدىكى دېڭىز قاتناش لىنىيەلىرىنى كونترول قىلىش كۈرىشىگە كېڭەيتەلسە، بۇ ئەۋزەللىكلەرنىڭ ئىنتايىن مۇھىملىقى ئىسپاتلىنىشى مۇمكىن.

مەن ئامېرىكانىڭ يادرو ئەۋزەللىكىنىڭ گەرچە ھەقىقىي مەۋجۇت بولسىمۇ، بۇنىڭغا چېتىلىپ قالماسلىقىنى ئۈمىد قىلىمەن. چۈنكى كەلگۈسىدىكى ھەر قانداق بىر ئامېرىكا-خىتاي ئۇرۇشىدا يادرو قوراللىرىنى ئىشقا سېلىش ئىنتايىن خەتەرلىك. شۇنداقتىمۇ، ئامېرىكا ئەۋزەللىكىگە بولغان تونۇش خىتاي رەھبەرلەرنى ئەڭ باشتىلا ئۇرۇش قوزغاشتىن توسۇپ قالىدىغان، ياكى ئۇلار ئەنئەنىۋى جەڭدە يېڭىلىۋاتقانلىقىنى بايقىغاندا توقۇنۇشنى كەسكىنلەشتۈرۈش نىيىتىدىن يانىدۇرىدىغان يەنە بىر ئامىل بولۇشى مۇمكىن.

ئالاھىدە قىسىم ھەربىكەتلىرى كىشىلەر دەسلەپتە قىياس قىلغاندىنمۇ بەكرەك مۇھىم بولۇشى مۇمكىن. مەسىلەن، بىر-بىرىنىڭ زېمىنىدىكى ئاچقۇچلۇق ھەربىي ئۇل ئەسلىھەلەرگە بۇزغۇنچىلىق قىلىش كەلگۈسىدىكى جەڭنىڭ ئاساسلىق مەركىزىي نۇقتىسى بولۇپ قېلىشى ئېھتىمالغا يېقىن.

ئامېرىكانىڭ جەڭ تەجرىبىسىگە سەل قاراشقا بولمايدۇ. ئۇ ئىنتايىن قەيسەر ۋە سەگەك ئامېرىكا ئوفىتسېرلار قوشۇنىنى يېتىشتۈرۈپ چىقتى. ئىنتايىن ئەپسۇسلىنارلىقى شۇكى، دۆلەت مۇداپىئە مىنىستىرى پېت خېگسېتنىڭ (Pete Hegseth) تازىلاش ھەربىكەتلىرى بۇ ئەۋزەللىككە مەلۇم دەرىجىدە زىيان يەتكۈزدى، ئەمما ئۇ يەنىلا مەۋجۇت. ھايات-ماماتلىق جەڭ شۇنداق بىر مۇشكۈل ئىشكى، ئۇنى باشتىن كەچۈرمىگەن كۆپىنچىمىز ئەجەللىك ھەربىي توقۇنۇش بېسىمى ئاستىدا ياخشى ئىنكاس قايتۇرۇش ئۈچۈن تەلەپ قىلىنىدىغان ئۆگىنىش جەريانىنى ئانچە چۈشىنىپ كەتمەيمىز. ھەتتا ئامېرىكىمۇ ئۆزى بىلەن تەڭ كۈچتىكى بىر رەقىبكە قارشى جەڭ تەجرىبىسىگە كەمچىل، شۇڭا بىر نۇقتىدىن ئېيتقاندا، ھەممە ئادەم ئۆگىنىش باسقۇچىدا بولىدۇ. ئەمما 21-ئەسىردىكى ئۇرۇشلاردىن كېيىن، ئامېرىكانىڭ بۇ جەھەتتىكى ئەۋزەللىكى خېلىلا كۆرۈنەرلىك. بۇ خىل ئەھۋالدا، ئامېرىكا بىلەن خىتاي ئوتتۇرىسىدىكى پەرق تېخىمۇ روشەن بولىدۇ.

يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان بىرىنكمە قىسىم جەھەتتىكى مۇنەۋۋەر ساھەلەرنىڭ كۆپىنچىسى ـــ ھاۋا جېڭى، سۇدىن قۇرۇقلۇقتا ھۇجۇم قىلىش، قۇرۇقلۇقتىكى بىرىنكمە قىسىم ھەربىكەتلىرى، بىر گەۋدىلەشكەن ھاۋا ۋە باشقۇرۇلىدىغان بومبىدىن مۇداپىئەلىنىش ـــ ئامېرىكا بىلەن خىتاينىڭ تەيۋەن ئۇچۇن قىلىدىغان ئۇرۇشى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك. بىراق، بۇنىڭ كونكرېت ئەھمىيىتى توقۇنۇشنىڭ دەسلەپكى باسقۇچىنىڭ خىتاينىڭ تەيۋەنگە بېسىپ كىرىش ئۇرۇنۇشى، تەيۋەننى قورشاۋغا ئېلىشى ياكى تەيۋەنگە قاراتقان بىر يۇرۇش ھاۋا ۋە باشقۇرۇلىدىغان بومبا ھۇجۇملىرى بولۇش-بولماسلىقىغا باغلىق.

بۇ قىسقىچە ئانالىز ئامېرىكانىڭ خىتاي ئازادلىق ئارمىيەسى ئۇستىدىن مۇتلەق ئۈستۈنلۈككە ئىگە ئىكەنلىكىنى جاكارلاشنى مەقسەت قىلمايدۇ. خىتاينىڭمۇ زور ئەۋزەللىكلىرى بار، بولۇپمۇ ئۇنىڭ باشقۇرۇلىدىغان بومبا قىسىملىرى، جۈملىدىن ئاۋازدىن تېز باشقۇرۇلىدىغان بومبىلىرى ئەنە شۇ ئەۋزەللىكلەر جۈملىسىدىن. ئۇ يەنە پۈتۈن دىققىتىنى غەربىي تىنچ ئوكيانىغا مەركەزلەشتۈرۈشتىن مەنپەئەتلىنىدۇ، شۇنداقلا تېخىمۇ كەڭ تور ساھەسىدە ئاز دېگەندىمۇ ئامېرىكا بىلەن تەڭ ئورۇندا تۇرۇشى مۇمكىن. ئۇنىڭ پاراخوت سانى جەھەتتە تېخىمۇ چوڭ دېڭىز ئارمىيەسى (گەرچە ئومۇمىي تونناژى جەھەتتە ئامېرىكانىڭ يېرىمىغا توغرا كەلسىمۇ) ۋە تېخىمۇ چوڭقۇر سانائەت بازىسى بار (بۇ ئۇزۇن مۇددەتلىك ئۇرۇش ۋە قوراللىق توقۇنۇشقا ھەمراھ بولىدىغان ئىقتىسادىي كۈرەشكە تاقابىل تۇرۇشتا ئىنتايىن مۇھىم.) مېنىڭ مەقسىتىم ئامېرىكا-خىتاي ئۇرۇشىنىڭ ئۇتقۇچىسىنى پەرەز قىلىش ئەمەس. ئەمەلىيەتتە، يېقىنقى ماقالىلىرىمدە، مەن بولۇپمۇ قورشاۋغا ئېلىش سىنارىيەسىدە نەتىجىنى مۆلچەرلەشنىڭ ئىنتايىن قىيىن بولىدىغانلىقىنى كۆرسىتىپ بېرىشكە تىرىشتىم. ئەمما مەنمۇ شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، ئامېرىكا خىتاينىڭ قەد كۆتۈرۈشىگە قايتۇرىدىغان بەزىدە بوشاپ كېتىدىغان ئىنكاسىنى كۈچەيتىشكە ئۇرۇنۇش جەريانىدا، ئۆزىنى ھەددىدىن زىيادە تۆۋەن كۆرمەسلىكى ئىنتايىن مۇھىم.

تەرجىمە تەھرىرى ئۆ. ئالماس

https://www.brookings.edu/articles/who-holds-the-advantage-three-perspectives-on-the-us-china-military-balance/

مسلسىز ئويغىنىش

ھاياتىمنى ئۆزگەرتكەن يېيىڭ

يالقۇن ئۇلۇغيول

هایاتىمنى ئۆزگەرتكەن پەيت

يالقۇن ئۇلۇغيول

خۇڭگونىڭ شىنجاڭ رايونىدا[1] چوڭ بولۇش جەريانىمدا، خۇددى ئۇيغۇر مەدەنىيىتىدە قىز-يىگىتلەر ئارا مۇھەببەتلىشىشكە كۆپىنچە ئەھۋالدا ياخشى قارالمايتتى. ئەمما بىر كۈنى، ناتونۇش بىر ئۆيدە كىتاب كۆرۈپ ئولتۇرۇپ، بۇ ھەر ئىككى دۇنياغا تۆتىشىدىغان بىر ئىشكىنى تېپىۋالدىم.

نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ ھايات-ئۆزگەرتكەن بىرەر كىتابى بولىدۇ. ئايالىم ئىككىمىزگە نىسبەتەن، ئالاھىدە بىر كىتاب تەقدىرىمىزنى مەڭگۈلۈككە ئۆزگەرتتى. بىز ئۆسمۈرلۈك ۋاقتىمىزدىن باشلاپلا بىر-بىرىمىزنى ياخشى كۆرەتتۇق، بۇگۈن بولسا بەختلىك تۇرمۇش كەچۈرۈۋاتىمىز. بۇلارنىڭ ھەممىسى مېنىڭ باشقا بىرىنىڭ ئۆيىدە چەكلەنگەن بىر روماننى تاسادىپىي بايقاپ قېلىشىمدىن باشلانغان.

2009-يىلى قۇمۇل شەھىرىدىكى تومۇز ئىسسىق بىر ياز كەچىسى ئىدى. مەن 16 ياشتا بولۇپ، دادام مېنى يىراق بىر تۇغقىنىمىزنىڭكىگە بىللە بېرىشقا مەجبۇرلىغانىدى. ئۇلار ئۇ يەردە غىزالانغاچ، ئۆتمۈشتىكى ئىشلار توغرىسىدا نەچچە سائەتلەپ پاراڭلىشاتتى. مەن ئۆزۈمنى ئەدەپلىك بىر ئۆسمۈرەدەك كۆرسىتىشكە تىرىشىپ، ئۇلارنىڭ ھېكايىلىرىگە قۇلاق سېلىپ، ئۇلارنىڭ «ھاياتلىق ساۋاقلىرى» نى قوبۇل قىلىۋاتقانىدەك قىياپەتتە، زېرىككەنلىكىمنى يوشۇرۇشقا ئۇرۇنۇپ سىلىق-سىپايە ئولتۇردۇم. دېرىزىسى كىچىك، چىرىقى بەك كۈچلۈك يانىدىغان مېھمانخانا ئۆي كىشىنى شۇنچىلىك بىزار قىلاتتى.

بۇ يەردىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن ساھىبخانىنىڭ يۈزلەرچە كىتاب تىزىلغان كىتابخانىسىنى كۆرۈپ بېقىشقا رۇخسەت سورىدىم. كىتاب ئىشكاپىغا رەتلىك تىزىلغان كىتابلار كۆزدىن كەچۈرۈۋاتقىنىمدا، يەتتە قىسىملىق بىر ئۇيغۇرچە رومان كۆزۈمگە چېلىقتى. بىر بۇلۇڭغا قىستۇرۇپ قويۇلغان، بەلكىم قەستەن يوشۇرۇلغان بۇ كىتاب ماڭا قول پۇلاڭلاتقانىدەك قىلاتتى. مەن ئۇنى ئارىيەت ئېلىپ تۇرسام بولىدىغان-بولمايدىغانلىقىنى سورىدىم. ساھىبخان ئاۋازىنى پەسەيتىپ: «بۇ مەدەنىيەت زور ئىنقىلابنىڭ ۋەھشىيلىكلىرى توغرىسىدا يېزىلغان ئېسىل كىتاب» دېدى. «ھۆكۈمەت تەرىپىدىن چەكلەنگەن. ھېچكىمگە كۆرسەتمە، مەكتەپكە ئېلىپ بارما، ئوقۇپ بولۇپلا قايتۇرۇپ بەر.» ئۇ كىتابنىڭ ئىسمى

[1] ماقالە ئىنگلىزچە يېزىلغان بولۇپ، ئاپتور ئىشلەتكەن ئاتالغۇ ئەينى پېتى ئېلىندى.

«لېيغان بۇلاق» بولۇپ، داڭلىق ئۇيغۇر رومانچىسى جالالدىن بەھرام تەرىپىدىن يېزىلغان ئىدى.

بىز يېرىم كېچىدە ئۆيگە قايتىپ كەلدۇق، ئەمما قىزىقىش مېنى ئۆزىگە تارتىپ تۇراتتى. بىرىنچى قىسمىنى ئېچىپلا ئوقۇشقا كىرىشىپ كەتتىم ۋە ئۆزۈمنى ئوقۇشتىن توختىتالمىدىم. مەن كىتابتىكى پېرسوناژلارغا، يەنى يۇرتۇمنىڭ يېزىلىرىدىكى مەجبۇرىي ئەمگەك، ئاسسىمىلياتسىيە ۋە سىياسىي مېڭە يۇيۇشلارغا بەرداشلىق بەرگەن ئوقۇتقۇچىلارغا مەپتۇن بولۇپ قالدىم. ئۇچ ياش جۇپلەرنى مەركەز قىلغان بۇ ھېكايە پۈتۈنلەي دوستلۇق، مۇھەببەت ۋە قەيسەرلىك توغرىسىدا ئىدى.

بەرگەن ۋەدەمدە تۇرماي، بۇ كىتابنى سىنىپىمىزدىكى يەنە بىر كىتاب مەستانىسى، ئۆگىنىشتىكى ئەڭ يېقىن رىقابەتچىم ھەم مەخپىي دوستۇم رابىيە بىلەن ئورتاقلىششىنى قارار قىلدىم. بىز كىتابلار ھەققىدە خەت-چەك ئالماشتۇراتتۇق. ئوغۇللار بىلەن قىزلار ئوتتۇرىسىدىكى دوستلۇققا ياخشى قارالمايدىغان «مۇتەئەسسىپ» بىر مۇسۇلمان يۇرتىدا، بۇ بىزنىڭ بىردىنبىر «پاراڭلىشىش» ئۇسۇلىمىز ئىدى. رابىيە بەك تارتىنچاق بولۇپ، مەكتەپتە مەندىن ئۆزىنى قاچۇراتتى. ئەمما بىز بىر-بىرىمىزگە يازغان خاتىرە دەپتەرلەر بىزگە خاس مەخپىي دۇنيا ياراتقان ئىدى.

مەن بۇ قىممەتلىك رومانىنى ئۇنىڭدىن يوشۇرۇپ قالالمىدىم. بارلىق ئاگاھلاندۇرۇشلارغا پىسەنت قىلماي، ئۇنى مەكتەپكە ئوغۇرلۇقچە ئېلىپ بېرىپ، خاتىرە دەپتىرىم بىلەن قوشۇپ ئۇنىڭ سومكىسىغا سېلىپ قويدۇم. «بۇ كىتابتىكى دوستلۇق شۇنچىلىك ساپ ئىكەن، مەنمۇ بىزنىڭ دوستلۇقىمىزنى ئاشۇنداق قەدىرلەيمەن» دەپ يازغان ئىدىم.

بىز بۇرۇنمۇ خەت ئالماشتۇرغان، ئەمما بۇ قېتىم نېمىدۇر بىر نەرسە ئۆزگەردى؛ سەبىي، ئەمما خەتەرلىك بىر نەرسە ئوتتۇرىغا چىقتى. ئۇ بولسىمۇ مۇھەببەت ئىدى. خەتلىرىمىز ئارقىلىق پېرسوناژلار ۋە ۋەقەلەر ھەققىدە پاراڭلاشتۇق، ئۆز ھېسسىياتىمىزنى ئاستا-ئاستا مۇھاكىمىلىرىمىزگە سىڭدۈرۈپ، خۇددى ئۆزىمىزنى ھېكايىدىكى پېرسوناژلاردەك ھېس قىلىپ يازدۇق. بىر كۈنى، كىتابتىكى باش پېرسوناژلارنى نەقىل كەلتۈرۈپ: «خۇددى ھېكمەتنىڭ گۈلزىباغا كۆڭلى چۈشكىنىدەك، مېنىڭمۇ سىزگە كۆڭلۈم چۈشتى دەپ ئويلايمەن» دەپ يازدىم. شۇ بىر جۈملە سۆز بىلەن بىزنىڭ مۇھەببەت ھېكايىمىز باشلاندى.

تەخمىنەن بىر يىلدىن كېيىن، مەن چەتئەلگە ئوقۇشقا كەتتىم. مۇناسىۋىتىمىز نۇرغۇن ئىسسىق-سوغۇقلارنى باشتىن كەچۈرگەن بولسىمۇ، ئارىمىزدا تېلفۇن ۋە تور ئارقىلىق خەۋەرلىشىش داۋاملاشتى. ئەمما بىزنىڭ جەم بولۇپ، بىر ئائىلە قۇرۇشىمىز ئۈچۈن رابىيەگە پاسپورت كېرەك ئىدى. شىنجاڭ دائىرىلىرى ئۇيغۇرلارغا پاسپورت بېرىشنى قاتتىق كونترول قىلغاچقا، بۇ ئاساسەن مۇمكىن بولمايدىغان بىر ئىش ئىدى. ئۇ ياغلىق ئارتقانلىقى ئۈچۈن ئالىي مەكتەپ ئىمتىھانىغا قاتنىشىش پۈرسىتىدىن مەھرۇم قىلىنغاندىن كېيىن — بۇ خىتاي ھۆكۈمىتى رايوندىكى ئىجتىمائىي كونترولۇقنى كۈچەيتكەن مەزگىلدە

ئۇيغۇرلار دۇچ كەلگەن يەنە بىر كۈندىلىك خورلۇق ئىدى — ئۇ تىل ئۆگىنىش كۇرسى ئۇچۇن بېيجىڭغا كەتتى.

بۇ يۆتكىلىش بىر يامانلىقنىڭ ياخشىلىققا ئايلىنىشى بولۇپ چىقتى. چۈنكى بۇ ئۇنىڭ يۇرتىمىزدىكى قاتتىق پاسپورت تەكشۈرۈشلىرىدىن ئايلىنىپ ئۆتۈشىگە ئىمكانىيەت ياراتتى. مەن ئۆيدىن ئايرىلىپ تۆت يىلدىن كېيىن، يەنى 2014-يىلى ئۇ ئاقۇۋاتقان ئىستانبۇلغا يېتىپ كەلدى ۋە بىز 2020-يىلى توي قىلدۇق. تويىمىزغا رابىيەنىڭ ئاتا-ئانىسى، قېرىنداشلىرى ۋە مېنىڭ دادامنى ئۆز ئىچىگە ئالغان نۇرغۇن يېقىنلىرىمىز قاتنىشالمىدى.

كۆپىنچە يېگى توي قىلغان ياشلار بەختلىك بولىدۇ. بىزمۇ شۇنداق ئىدۇق. ئەمما يۇرتىمىزدا قورقۇنچلۇق ئىشلار يۈز بېرىۋاتقاچقا، بىز سۈرگۈندە ياشاشقا مەجبۇر بولدۇق. شى جىنپىڭنىڭ «قاتتىق زەربە بېرىش» ھەرىكىتىنىڭ بىر قىسمى سۈپىتىدە، خىتاي دائىرىلىرى يۈز مىڭلىغان ئۇيغۇرلارنى، جۈملىدىن مېنىڭ دادامنىمۇ ھېچقانداق قانۇنىي رەسمىيەتسىزلا خالىغانچە تۇتقۇن قىلدى.

خىتاي ھۆكۈمىتى چەت ئەلدىكىلەر بىلەن ئالاقە قىلغان ئۇيغۇرلارنى جازالايدىغان بولغاچقا، بىز ھاياتىمىزدىكى مۇھىم پەيتلەرنى يېقىنلىرىمىز بىلەن ئورتاقلىشالمىدۇق. 2023-يىلى 11-ئايدا ئىككى ياشلىق قىزىمىز داۋاسىز بىر كېسەل سەۋەبلىك ۋاپات بولغاندا، بىز ئۇنى — يۇرتتىكى بوۋا-مومىلىرى بىلەن بىللە ئۆتكۈزۈشى مۇمكىن بولغان بارلىق گۈزەل ئەسلىمىلەر بىلەن قوشۇپ — ئىستانبۇلدىكى بىر قەبرىستانلىققا دەپنە قىلدۇق.

2024-يىلىنىڭ ئاخىرىدا بىز لوندونغا كۆچۈپ كېلىپ، ھاياتىمىزنىڭ يېگى بىر سەھىپىسىنى ئاچتۇق. يۈك-تاقلىرىمىزنى ئورۇنلاشتۇرۇۋېتىپ، ئەينى چاغدىكى ئون نەچچە پارچە مەكتەپ خاتىرە دەپتەرلىرىمىزنى رەتلىدۇق ۋە ئون نەچچە يىل ئىلگىرى بىر-بىرىمىزگە يوشۇرۇنچە يېزىشقا خەتلەرنى ئوقۇدۇق. بىز شۇنى ھېس قىلدۇقكى، خۇددى «لېيىغان بۇلاق» نىڭ ۋەقەلىكىگە ئوخشاش، بىزنىڭ ھاياتىمىزمۇ پاجىئەلەرگە، شۇنداقلا دوستلۇق، مۇھەببەت ۋە قەيسەرلىككە تولغان ئىدى. بىز چەكلەنگەن بىر كىتابنىڭ شاراپىتى بىلەن ياراتقان مۇھەببەت ھېكايىمىزنى ۋە بىرلىكتە ساقايتقان يارىلىرىمىزنى قۇتلۇقلايمىز.

تەرجىمە تەھرىرى ئۆ. ئالماس

https://www.theguardian.com/lifeandstyle/2026/aug/05/a-moment-that-changed-me-i-found-a-forbidden-novel-it-led-to-a-dangerous-lasting-love

ئۇيغۇر تەتقىقاتى

ئىرقىي قىرغىنچىلىقنىڭ بايانى

ئۇيغۇر كۆكئارت

ئىرقىي قىرغىنچىلىقنىڭ بايانى

ئۇيغۇر كۆكئارت

يېقىندا يازغۇچى ئۆمەر ئىمىننىڭ «مەزلۇملار ۋە زالىملار» ناملىق ئىككى قىسىملىق رومانى ئۇيغۇر يازغۇچىلار نەشرىياتى تەرىپىدىن بېسىلغان بولۇپ، بۇ رومانىدا خىتاي تاجاۋۇزچىلىرىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندا ۋەھشىيلەرچە يۈرگۈزگەن ئىرقىي قىرغىنچىلىقى يۈرەكنى تىترىتىدىغان ۋەقەلىكلەر ئارقىلىق پاش قىلىنىدۇ. ئاپتور ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن بىر دېھقانىنىڭ خىتاي ئەسكەرلىرى تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلۈش ۋەقەسى، شۇنداقلا ئۇنىڭ ئەۋلادلىرىنىڭ جازا لاگېرلىرىغا قامىلىپ، ئېغىر پاجىئەلەرگە يولۇققانلىقىدەك بىر ئائىلە پاجىئەسىنى ئەمەلى يۈز بەرگەن ۋەقەلەر ئاساسىدا ئەدەبىيلەشتۈرۈپ يېزىپ چىققان.

مەزكۇر رومان ئۆمەر ئىمىن ئەپەندى ئىلگىرى يېزىپ نەشر قىلدۇرغان «لاگېر پاجىئەلىرى ھەققىدە ئوچېرىك ۋە ھېكايىلەر» ناملىق كۆپ قىسىملىق ئەسىرىنىڭ داۋامى سۈپىتىدە يېزىلغان. ئاپتور بۇ رومانى ئارقىلىق ئەمەلىي يۈز بەرگەن بىر قاتلىلىق ۋەقەسىنى ئاساس قىلىپ، شۇ ۋەقەدە قۇربان بولغان باش قەھرىمانىنىڭ بىزگە زامانداش بولغان ئەۋلادلىرىنىڭ بېشىغا كەلگەن ئېچىنىشلىق پاجىئەلىرى، يەنى ناھەق رەۋىشتە تۇتۇلۇپ لاگېرغا ئېلىپ كېتىلىپ مېڭە يۇيۇشقا دۇچار بولۇشى، لاگېرلاردا يۈز بەرگەن دەھشەتلىك قىيىن-قىستاقلار، جىنسىي باسقۇنچىلىق سەۋەبلىك قىز-ئاياللارنىڭ ھاياتىنىڭ نابۇت قىلىنىشى، سەبىي بالىلارنىڭ ئاتا-ئانىسىدىن مەجبۇرىي ئايرىۋېتىلىپ، ئاسىملاتسىيە قىلىنىپ ماڭقۇرتلاشتۇرۇلۇشى قاتارلىق زىيانكەشلىكلەرنىڭ قانداق سىياسى مەقسەتتە ئېلىپ بېرىلغانلىقىدىن ئىبارەت ئارقا كۆرۈنۈشىنى ئېچىپ تاشلاشقا، خىتاينىڭ دۆلەت تېرورلۇقى ئارقىلىق شەرقىي تۈركىستاندىكى مەزلۇم ئۇيغۇر خەلقىنى ئىرقىي قىرغىنچىلىق ئارقىلىق يوقۇتۇش مەقسىتىگە يەتمەكچى بولغانلىقىنى پاش قىلىشقا تىرىشقان.

يازغۇچى ئۆمەر ئىمىن ئەينى چاغدا ئۇرۇمچىدىكى ئۇنىۋېرسىتېتنىڭ سىياسىي نەزەريە فاكۇلتېتىدا ئوقۇغان بولۇپ، مەكتەپنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بىلەن ئۇنىڭ سىنىپىدىكى ئوقۇغۇچىلار ئوقۇش پۈتتۈرۈشتىن بىر يىل بۇرۇن كۆچا شەھىرىنىڭ ئۈچ ئۆستەڭ يېزىسىدا بىر ئايلىق جەمئىيەت تەكشۈرۈش

پراكتىكىسى ئېلىپ بارىدۇ. ئۇلار پراكتىكا قىلىش جەريانىدا ئۇچ ئۆستەكۈ خەلقنىڭ تۇرمۇش شارائىتى، جاپالىق دېھقانچىلىق ئەمگىگى ۋە كوممۇنىستىك پارتىيە-ھۆكۈمىتىنىڭ قاتمۇ-قات باج-سېلىقلىرى بىلەن ئېزىلىۋاتقان ئېغىر ئەھۋالى بىلەن تونۇشۇپ چىقىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولىدۇ. ئوقۇغۇچىلار خەلقىمىزنىڭ ئاشۇنداق ئېغىر ئەھۋالىدىن خەۋەردار بولغان بولسىمۇ، ئۇلارغا ھېچ ئىش قىلىپ بېرەلمەيدۇ. پەقەت ئۇلارغا كۆڭلىدە ھېسداشلىق قىلىدۇ. شۇ كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئۇچ ئۆستەكۈ يېزىسىنىڭ لەڭگەر كەنتىدە مۇنداق بىر ۋەقە يۈز بېرىدۇ. لەڭگەر كەنتىگە قوشنا بىر ھەربىي گازارما بار بولۇپ، ئۇ يەردە تۇرۇۋاتقان خىتاي ئەسكەرلىرى ئەتراپتىكى دېھقانلارغا ئېغىر زۇلۇم سېلىپ كېلىۋاتقان ئىدى. بىر كۈنى ئىككى خىتاي ئەسكەر قادىر ئاخۇن ئىسىملىك بىر دېھقاننىڭ بېغىغا ئوغرىلىققا كىرىپ، توخۇسىنى ئوغرىلاپ قاچىدۇ. شۇ پەيتتە قادىر ئاخۇن ئېتىزدىن قايتىپ كەلگەن بولۇپ، ئۇ ئۆزىنىڭ توخۇسىنىڭ ئوغرىلىنىۋاتقانلىقىنى كۆرگەندىن كېيىن، ئۇ ئەسكەرلەرنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ، توخۇسىنى قايتۇرۇۋالماقچى بولىدۇ. ئەمما ئەسكەرلەر قېچىپ بېرىپ، ماشىنىنىڭ كوزۇپىغا چىقىۋالىدۇ. قادىر ئاخۇن ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ كېلىپ كوزۇپقا ئېسىلغاندا، بىر خىتاي ئەسكەر ئۇنىڭ كاللىسىغا يوغان كۆتەك بىلەن بىرنى ئۇرۇپ، بېشىنى يېرىۋېتىدۇ. قادىرخانىنىڭ بېشىدىن ھەددىدىن زىيادە كۆپ قان چىقىپ كەتكەنلىكتىن، شۇ يەرنىڭ ئۆزىدىلا جان ئۈزىدۇ.

بۇ ۋەقە بولغاندىن كېيىن، يازغۇچى ئۆمەر ئىمىن ۋە ئوقۇغۇچىلار ۋەقەگە ئېچىنىپ، مەرھۇم قادىر ئاخۇن ئائىلىسىگە ياردەم قىلماقچى بولغان بولسىمۇ، ئەمما ئۇ چاغدىكى شارائىتتا ئۇلارنىڭ بۇ ۋەقەدە زىيانكەشلىككە ئۇچرىغان قادىر ئاخۇن ئائىلىسىگە ھېسداشلىق قىلىشتىن باشقا ئىش قولىدىن كەلمەيدۇ. لېكىن بۇ ۋەقە يازغۇچىنىڭ ئېسىدىن ئەسلا چىقمايدۇ.

ئاقتۆتە شەرقىي تۈركىستاندا يولغا قويۇلغان ئاتالمىش «كەسپىي قايتا تەربىيەلەش مەركەزلىرى» نامىدىكى جازا لاگېرلىرىدا يۈز بېرىۋاتقان دەھشەتلىك پاجىئەلەر ئاپتونۇمىنىڭ قولىغا جىددىي قەلەم ئېلىپ بۇ تارىخىي جىنايەتلەر ھەققىدە ئەسەر يېزىشنى تۈرتكە بولىدۇ.

يازغۇچى ئۆمەر ئىمىن ئوچۇق مەنبەلىك خەۋەرلەر ۋە ئىگىلىگەن ئۇچۇرلار ئاساسىدا كۇچا شەھىرىگە قوشنا بولغان توقسۇ ناھىيىسىنىڭ شىمالىغا ۋە ئۇنىڭغا قوشنا بولغان ئۇچ ئۆستەكۈ يېزىسىنىڭ لەڭگەر كەنتىنىڭ غەربىگە جايلاشقان بىرىنچى ماي سۇ ئامبىرىغا يانداش قىلىپ چوڭ كۆلەملىك بىر جازا لاگېرى قۇرۇلغانلىقىدىن، كەڭ كۆلەملىك تۈتقۇن قىلىشلار ئېلىپ بېرىلغانلىقىدىن خەۋەر تاپىدۇ. ئۇچ ئۆستەكۈ خەلقى ۋە لەڭگەر كەنتى خىتاي ئەسكەرلىرى جايلاشقان ھەربىي گازارما بىلەن ئاتالمىش «كەسپى قايتا تەربىيەلەش مەركىزى»نىڭ قىسمىقى ئارىسىدا قالغان بولۇپ، لەڭگەر كەنتىدە ياشاۋاتقان مەرھۇم قادىر ئاخۇننىڭ نەۋرە-چەۋرىلىرىنىڭ ئائىلە نەسەبى ۋە كۇچلۇك دىنىي ئېتىقادى

سەۋەبلىك تۇتقۇن قىلىنىپ، لاگېرلاردا ئېغىر زۇلۇمغا ئۇچراپ، پاجىئەلىك قىسمەتلەرنى باشتىن كەچۈرۈۋاتقانلىقىنى ئېنىق تەخمىن قىلىشقا بولاتتى.

شۇنداق قىلىپ بۇنىڭدىن 30 نەچچە يىل بۇرۇنقى قادىر ئاخۇن پاجىئەسى بىلەن ئۇنىڭ ئەۋلادلىرىنىڭ گارمونىك ھالدا باغلىنىپ كەتكەن پاجىئەلىك قىسمەتلىرى يازغۇچىنىڭ كۆز ئالدىمدا خۇددى فىلىم كۆرۈنۈشلىرىدەك پەيدا بولىدۇ. ئاپتور بۇ بىر ئائىلىدىكى نەچچە ئەۋلات كىشىلەرنىڭ تراگېدىيەسىنى خام ماتېرىيال قىلىپ تۇرۇپ شۇ ئاساستا رېئال تۇرمۇشتىكى كوپلىگەن جازا لاگېرى زەخمەتكارلىرىنىڭ سەرگۈزەشتىلىرى بىلەن يۇغۇرۇلغان بەدئىي ئوبرازلارنى يارىتىپ بۇ رومانىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك يېزىپ چىققان.

يازغۇچى ئۆمەر ئىمىننىڭ بۇ رومانىنى يېزىپ چىقىشىغا تۈرتكە بولغان ئامىللارنىڭ يەنە بىرى، ئۇنىڭ ساۋاقدىشى، 1988-يىلىدا ئېلىپ بېرىلغان «مىللى كەمستىشكە قارشى ئوقۇغۇچىلار نامايىشى» نىڭ باشلامچىلىرىدىن بىرى بولغان ۋارىس ئابابەكرى ۋە ئاكىسى ئابدۇللا ئىمىن قاتارلىق مىڭلىغان بىگۇناھ تۇتقۇن ئۇيغۇرلارنىڭ تۇرمىدىن چىقىپ بىر نەچچە كۈن ئىچىدىلا ئۆلۈپ كېتىشى ئىدى. يازغۇچى ئۆمەر ئىمىننىڭ ئۆز ئاكىسى ئابدۇللا ئىمىن بۇنىڭدىن 40 يىل ئىلگىرى، تېخى ئۆسمۈر چېغىدا ئاتا-ئانىسى بىلەن بىرلىكتە ھەجگە بارغانلىقى ئۈچۈن، ئاردىدىن شۇنچە ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىنمۇ، « تارقاق ھەج قىلغان ئەسەبىي ئۇنسۇر» باھانىسىدا تۇتقۇن قىلىنىپ، قېيىن- قىستاققا ئۇچرىغان ۋە كېسەل قىلىۋېتىلگەن. كېيىن لاگېردىكى ئىككى يىللىق ئاتالمىش «تەربىيەلەش مۇددىتى» نى توشقۇزۇپ چىقىپ، بىر ئايغا يېقىن ۋاقىت ئۆتمەيلا بۇ ئالەم بىلەن ۋىدالاشقان. ئەمدىلا ئەللىك ياشنىڭ قارىسىنى ئالغان ئاكىسىنىڭ بۇ پاجىئەسى يازغۇچى ئۆمەر ئىمىنغا قاتتىق تەسىر قىلىپ، ئۇنىڭ خىتاي جاللاتلىرىغا بولغان نەپرىتىنى تېخىمۇ قوزغىغان.

2017 -يىلىدىن باشلاپ ئاشكارىلىنىشقا باشلىغان ئاتالمىش «كەسپىي قايتا تەربىيەلەش مەركەزلىرى» ھەققىدىكى ئۇچۇرلار ۋە ئۇ يەردە بولۇۋاتقان ئىشەنگۈسىز دەپسەندىچىلىك ۋە خورلۇقلار خەلقارا مەتبۇئاتلاردا ئارقا- ئارقىدىن خەۋەر قىلىنىپ بىر مەھەل غۇلغۇلا پەيدا قىلغان بولسىمۇ، خىتايىنىڭ شۇنچە پاكىتلار ئالدىدىمۇ نومۇسسىزلارچە تېنىۋېلىشى ۋە شەرقىي تۈركىستاندىكى ئىرقىي قىرغىنچىلىقنى يوشۇرۇش ۋە پاكىتلارنى يوقىتىش ئۈچۈن ئېلىپ بارغان تەتۈر تەشۋىقاتلىرى ئۇيغۇرلارنى خىتاي بىلەن ئىس تۈتەكسىز بىر جەڭ مەيدانىغا ئېلىپ كىردى.

مۇشۇنداق ئەھۋالدا خىتاي «كەسپىي قايتا تەربىيەلەش مەركەزلىرى» دەپ ئاتالغان جازا لاگېرلىرىدا يۈز بەرگەن پاجىئەلەرنى، ئۇنىڭ كېلىپ چىقىش سەۋەبلىرىنى ۋە ماھىيىتىنى دۇنياغا پاش قىلىپ، خەلقى-ئالەمگە نامايەن قىلىش مۇھاجىرەتتىكى ئۇيغۇر قەلەمكەشلەرنىڭ زىممىسىگە يۈكلەنگەن

مۇقەددەس ۋەزىپە بولۇپ قالدى. يازغۇچى ئۆمەر ئىمىن بىر قەلەمكەش بولۇش سۈپىتى بىلەن بۇ مۇقەددەس ۋەزىپىدىن بىر ئۇلۇشنى ئۆز زىممىسىگە ئېلىپ، مەتبۇئاتلاردا تارقىتىلغان ۋە ئاشكارىلانغان خەۋەرلەرنى ئاڭلاش، توپلاپ تەتقىق قىلىش، شۇنداقلا قاراڭغۇ زىندانلاردىن قۇتۇلۇپ مۇھاجىرەت دۇنياسىغا يېتىپ كەلگەن بىر قىسىم تىرىك لاگېر شاھىتلىرىنى زىيارەت قىلىش ئارقىلىق، « لاگېر پاجىئەلىرىدىن ئوچېرىك ۋە ھېكايىلەر» ناملىق كۆپ قىسىملىق ئەسىرىنى نەشر قىلدۇرغان.

ئاپتور بۇ رومانىنى يېزىشتا كۆپلىگەن ئۇيغۇرچە خەۋەر قانالىرىنىڭ ۋەتەندىن ئىگىلىگەن ھەقىقىي ئۇچۇرلىرى، شۇنداقلا ئۆزىنىڭ تۇققانلىرى ئۈچۈن گۇۋاھلىق بەرگەن گۇۋاچىلارنىڭ بارلىق گۇۋاھلىق ئىسپاتلىرى ۋە بايانلىرىنى يىغىپ-توپلاپ تەتقىق قىلىش، لاگېر شاھىتلىرىنى نەق مەيدانىدا زىيارەت قىلىش ئارقىلىق خىتاي جازا لاگېرلىرىدا سادىر بولغان بارلىق ۋەھشىيلىكلەرنى ئېنىقلاپ چىقىپ، ئۇلارنى پېرسوناژلار ئوبرازى ئارقىلىق جانلىق يورۇتۇپ بېرىپ، لاگېرلاردا يۈز بەرگەن ئۇ دەھشەتلىك پاجىئەلەرنى جانلىق ۋە چىن سۈرەتلەپ بېرىشكە تىرىشقان.

ئۆتكەن ئىككى ئاي ئىچىدىكى ئۇيغۇرلارغا مۇناسىۋەتلىك مۇھىم ۋەقە - ھادىسىلەر

(2026 -يىلى 7– ئاينىڭ 1 – كۈندىن 8 – ئاينىڭ 31- كۈنگىچە)

دۇنيا خەۋەرلىرىدە ئۇيغۇرلار

(2026-يىلى 7- ، 8-ئايلار)

7-ئاينىڭ 2-كۈنى:

«دۇنيا ئۇيغۇرلارغا بەرگەن ۋەدىسىدە تۇرالمىدى»

2026-يىلى 2-ئىيۇل كۈنى، ئۇيغۇر پائالىيەتچى ۋە «ئۇيغۇر پوست» (Uyghur Post) تور بېكىتىنىڭ قۇرغۇچىسى تاھىر ئىمىن نيۇيورك ۋاقىت گېزىتىدە «دۇنيا ئۇيغۇرلارغا بەرگەن ۋەدىسىدە تۇرالمىدى» (The World Has Failed the Uyghurs) ناملىق ماقالە ئېلان قىلىپ، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ نۆۋەتتىكى ئېچىنىشلىق قىسمىتى ۋە مىللىي كىملىكىنى ساقلاپ قېلىش يولىدىكى ئېغىر رىقابەتلەرنى بايان قىلدى.

تاھىر ئىمىن ئۆزىنىڭ قىزى بىلەن ئون يىلدىن بېرى جەم بولالمىغان شەخسىي پاجىئەسىنى مىسال قىلىش ئارقىلىق، خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندا يۈرگۈزۈۋاتقان سىياسەتلىرىنى پاش قىلدى. ماقالىدە كۆرسىتىلىشىچە، گەرچە ب د ت ۋە بىر قىسىم دۆلەتلەر خىتاينىڭ قىلمىشلىرىنى «ئىنسانىيەتكە قارشى جىنايەت» ياكى «ئىرقىي قىرغىنچىلىق» دەپ ئېتىراپ قىلغان بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە خەلقئارا جەمئىيەتنىڭ زۇلۇمنى توختىتىشتا ئۇنۇم بەرمىدى. بولۇپمۇ سىياسىي مەنپەئەتلەرنىڭ كىشىلىك ھوقۇق مەسىلىسىدىن ئۈستۈن ئورۇنغا قويۇلۇشى ئۇيغۇرلاردا دۇنياغا بولغان چوڭ ئۈمىدسىزلىك پەيدا قىلدى.

ئاپتور ماقالىسىدە ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ يوقىلىش گىردابىغا بېرىپ قالغانلىقىنى، خىتاينىڭ ئۇيغۇر تىلى، سەنئىتى ۋە كىملىكىنى سىستېمىلىق يوقىتىۋاتقانلىقىنى تەكىتلىدى. مۇھاجىرەتتىكى ئۇيغۇرلار ئۆز كۈچىگە تايىنىپ تىل مەكتەپلىرىنى ئېچىش ۋە مەدەنىيەت پائالىيەتلىرىنى تەشكىللەش ئارقىلىق مىللىي كىملىكىنى ساقلاپ قېلىشقا تىرىشىۋاتقان بولسىمۇ، ئەمما مەبلەغ يېتىشمەسلىك، خىتاينىڭ تور ھۇجۇملىرى ۋە كېيىنكى ئەۋلادلارنىڭ ئۇيغۇر تىلىدىن ئايرىلىپ قېلىش خەۋپى قاتارلىق ئېغىر قىيىنچىلىقلارغا دۇچ كەلمەكتە.

تاهىر ئىمىن سۆزىنىڭ ئاخىرىدا، دۇنيا ئەللىرى ۋە خەلقئارالىق تەشكىلاتلارنى پەقەت خىتايىنى ئەيىبلەش بىلەنلا چەكلەنمەي، بەلكى مۇھاجىرەتتە ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن كۈرەش قىلىۋاتقان جەمئىيەتلەرگە ماددىي ۋە ئورگان خاراكتېرلىك ياردەم بېرىشكە چاقىرىدۇ. ئۇ بۇ تىرىشچانلىقلارنىڭ كەلگۈسىدە ئۇيغۇر روھىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشتىكى بىردىنبىر ئۈمىد ئىكەنلىكىنى ئەسكەرتىدۇ.

https://www.nytimes.com/2026/07/02/opinion/uyghurs-china.html

7-ئاينىڭ 6-كۈنى:

ئامېرىكىدىكى ئىسلامىي تەشكىلاتنىڭ خىتاينىڭ يېڭى قانۇنى ھەققىدىكى باياناتى

ئامېرىكىدىكى ئەڭ چوڭ مۇسۇلمان كىشىلىك ھوقۇق ۋە تەشۋىقات تەشكىلاتى بولغان ئامېرىكا-ئىسلام مۇناسىۋەتلىرى كېڭىشى (CAIR) 2026-يىلى ئىيۇن ئېيىدا «خىتاينىڭ يېڭى <مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى> قانۇنى ئۇيغۇر مۇسۇلمانلىرى ۋە باشقا ئاز سانلىق مىللەتلەرگە قارىتىلغان زۇلۇمنىڭ كۈچەيتىلىشىدۇر» ناملىق بايانات ئېلان قىلىپ، بېيجىڭ دائىرىلىرىنىڭ يېڭىدىن ماقۇللىغان «مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى ۋە تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈش قانۇنى»نى كەسكىن ئەيىبلىدى.

مەزكۇر تەشكىلاتنىڭ كۆرسىتىشچە، بۇ قانۇن خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ ئۇيغۇر، تىبەت ۋە موڭغۇل قاتارلىق مىللەتلەرنىڭ دىنىي، مەدەنىيەت ۋە تىل كىملىكىنى يوقىتىشقا قارىتىلغان سىستېمىلىق سىياسەتلىرىنى تېخىمۇ قانۇنلاشتۇرۇش ۋە تۈزۈملەشتۈرۈشنى مەقسەت قىلغان. «قوغدىغۇچى» گېزىتىنىڭ خەۋىرىگە ئاساسلانغاندا، بۇ قانۇن خىتاي تىلىنىڭ رەسمىي تىللىق ئورنىنى كۈچەيتىش ئارقىلىق بىر تۈتاش «دۆلەت كىملىكى» يارىتىشقا تىرىشىدىغان بولۇپ، كىشىلىك ھوقۇق پائالىيەتچىلىرى بۇنى مەجبۇرىي ئاسسىمىلياتسىيە قىلىشنىڭ يېڭى باسقۇچى دەپ قارىماقتا.

بايانىاتتا ئالاھىدە تىلغا ئېلىنغان نۇقتىلارنىڭ بىرى، مەزكۇر قانۇننىڭ دۆلەت سىرتىدىكى كىشىلەرنىمۇ جاۋابكارلىققا تارتىش ھوقۇقىنى ئۆز ئىچىگە ئالغانلىقىدۇر. خەلقئارا كەچۈرۈم تەشكىلاتىنىڭ مەسئۇلى سارا بروكس بۇ ماددىنىڭ خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيەسىگە سىياسىي ۋە ئىدىئولوگىيە جەھەتتە بېقىنىشنى مەجبۇرىي تەلەپ قىلىدىغانلىقىنى، شۇنداقلا چەتئەلدىكى ئۆكتىچىلەرنى نىشانلاشقا ۋاستە بولىدىغانلىقىنى ئەسكەرتكەن.

مەزكۇر تەشكىلات خىتاينىڭ بۇ يېڭى قانۇنىنى ئۇيغۇر مۇسۇلمانلىرىنىڭ ئېتىقادى ۋە مەدەنىيىتىنى يوقىتىشقا قارىتىلغان سىستېمىلىق قورال دەپ بېكىتىپ، دۇنيا ئەللىرىنى خىتايغا بېسىم ئىشلىتىشكە چاقىردى.

https://www.cair.com/press_releases/cair-condemns-chinas-new-ethnic-unity-law-as-escalation-of-oppression-against-uyghur-muslims-other-minority-communities/

7-ئاينىڭ 14-كۈنى:

خىتاي تەيۋەنلىك ئوقۇتقۇچىلارنى شەرقىي تۈركىستان ساياھىتى ئارقىلىق ئۆزىگە تارتماقچى

«تەيىبي ۋاقىت گېزىتى»نىڭ مۇناسىۋەتلىك خەۋىرىدىن مەلۇم بولۇشىچە، خىتاي ھۆكۈمىتى تەيۋەنلىك ياش ئوقۇتقۇچىلارنى شەرقىي تۈركىستانغا ئالاھىدە ياردەم پۇلى بېرىلىدىغان ئەرزان باھالىق ساياھەتكە تەكلىپ قىلىش ئارقىلىق، ئۇلارنىڭ ئىدىيەسىگە ۋە شۇ ئارقىلىق تەيۋەنلىك ئوقۇغۇچىلارغا سىياسىي جەھەتتىن تەسىر كۆرسىتىشكە ئۇرۇنماقتا.

تەيۋەن دائىرىلىرىنىڭ ئاشكارىلىشىچە، مەزكۇر 8 كۈنلۈك ساياھەتكە قاتناشقۇچىلار پەقەت 4000 يېڭى تەيۋەن دوللىرىلا تىزىملىتىش ھەققى تاپشۇرىدىغان بولۇپ، 40 ياشتىن تۆۋەن ھەر قانداق كەسىپتىكى ئوقۇتقۇچىلارنىڭ قاتنىشىشىغا رۇخسەت قىلىنغان. ساياھەت كۈنتەرتىپى ئۇرۇمچى، شىخەنزە ئۇنىۋېرسىتېتى ۋە مەلۇم كەسىپي مەكتەپلەرنى ئېكسكۇرسىيە قىلىشنى ئۆز ئىچىگە ئالىدىكەن، قاتناشقۇچىلار خىتاينىڭ ئۇندىدار (WeChat) توپلىرىغا كىرىشكە رىغبەتلەندۈرۈلىدىكەن.

تەيۋەنلىك مۇتەخەسسىلەر بۇ پائالىيەتنىڭ خىتاينىڭ تىپىك «بىرلىكسەپ» تاكتىكىسى ئىكەنلىكىنى ئاگاھلاندۇردى. خىتاي دائىرىلىرى بۇ خىل ساياھەت ئارقىلىق ئۇيغۇرلارغا قارىتىلغان كىشىلىك ھوقۇق دەپسەندىچىلىكىنى يوشۇرۇپ، سىرتقى دۇنيا ئۇچۇن مەخسۇس ياساپ چىقىلغان «ئىتتىپاق ۋە مۇقىم» دېگەن يالغان مەنزىرىنى كۆرسىتىدىكەن. شۇنىڭ بىلەن بىرگە، خىتاي بۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ئوقۇتقۇچىلارنىڭ شەخسىي ئۇچۇرلىرىنى توپلاپ، ئۇلارنىڭ ئىجتىمائىي تورىنى نازارەت قىلىش خەۋپىنىمۇ ئېلىپ كېلىدىكەن.

ئانالىزچىلارنىڭ كۆرسىتىشىچە، بېيجىڭ دائىرىلىرىنىڭ تۈپ مەقسىتى — ئوقۇتقۇچىلارنىڭ خىتايغا بولغان پىسخىكىلىق ئارىلىقىنى يېقىنلاشتۇرۇپ، ئۆزلىرىنىڭ سىياسىي تەشۋىقاتلىرىنى مۇشۇ ئوقۇتقۇچىلار ئارقىلىق تەيۋەننىڭ مائارىپ سىستېمىسىغا سىڭدۈرۈش ئىكەن. چۈنكى، ئوقۇتقۇچىلارنىڭ

كۈندىلىك ئوقۇتۇش جەريانىدا كىچىنكى ئەۋلاد ئوقۇغۇچىلارنىڭ تارىخ قارىشى، مىللىي كىملىكى ۋە قىممەت قارىشىغا كۆرسىتىدىغان يوشۇرۇن تەسىرى ئىنتايىن زور بولىدىكەن.

https://www.taipeitimes.com/News/taiwan/archives/2026/07/14/2003860712

7-ئاينىڭ 13-كۈنى:

ئامېرىكىلىق ئۆسمۈرلەر شەرقىي تۈركىستاننى زىيارەت قىلىدۇ

«كورىيە پوچتىسى» (The Korea Post) گېزىتىدە ئېلان قىلىنغان بىر ماقالىدە، ئامېرىكىنىڭ يۇتا شىتاتىغا جايلاشقان «بىر ئاۋاز بالىلار خور ئۆمىكى»نىڭ (One Voice Children's Choir) شەرقىي تۈركىستانىدا ئېلىپ بېرىۋاتقان توققۇز كۈنلۈك زىيارىتى ۋە بۇنىڭ ئەتراپىدىكى سىياسىي تالاش-تارتىشلار بايان قىلىندى.

ماقالىدە كۆرسىتىلىشىچە، خىتاي مائارىپ خەلقئارا ئالماشتۇرۇش جەمئىيىتى تەرىپىدىن ئۇيۇشتۇرۇلغان بۇ پىلانىدا 40 نەپەر ئامېرىكىلىق ئۆسمۈر ئۇرۇمچى ۋە كورلا قاتارلىق جايلاردا يەرلىك ئوقۇغۇچىلار بىلەن سەنئەت ئالماشتۇرۇش ئېلىپ بارىدۇ. بىراق، زىيارەت پىلانىغا 5G ئەقلىي ئىقتىدارلىق زاۋۇتى ۋە زامانىۋى پاختا دېھقانچىلىق مەيدانىنىڭ كىرگۈزۈلۈشى خىتاينىڭ بۇ پائالىيەتتىن پايدىلىنىپ، رايوننىڭ «مۇقىملىقى ۋە تەرەققىياتى» ھەققىدە خەلقئاراغا تەشۋىقات قىلىشقا ئۇرۇنۇۋاتقانلىقىنى كۆرسىتىپ بەرمەكتە.

ماقالىدە يەنە، شەرقىي تۈركىستاننىڭ نۆۋەتتە كىشىلىك ھوقۇق دەپسەندىچىلىكى، مەجبۇرىي ئەمگەك ۋە مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئاسسىمىلياتسىيە قىلىش ئەيىبلەشلىرىگە دۇچ كېلىۋاتقانلىقى ئەسكەرتىلگەن. بولۇپمۇ ئامېرىكا ھۆكۈمىتىنىڭ خىتاينىڭ ئۇيغۇرلارغا تۇتقان مۇئامىلىسىنى «ئىرقىي قىرغىنچىلىق» دەپ بېكىتكەنلىكى ۋە «ئۇيغۇر مەجبۇرىي ئەمگىكىنىڭ ئالدىنى ئېلىش قانۇنى»نى (UFLPA) يولغا قويغانلىقى تەكىتلەنگەن. خىتاي تەرەپ پاختىچىلىقتىكى ماشىنىلىشىشنى كۆرسىتىش ئارقىلىق مەجبۇرىي ئەمگەك دەۋاسىنى رەت قىلىشقا تىرىشىۋاتقان بولسىمۇ، كىشىلىك ھوقۇق تەشكىلاتلىرى بۇنداق كۆرسەتمە زىيارەتلەرنىڭ رايوندىكى ھەقىقىي باستۇرۇشلارنى يوشۇرالمايدىغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويماقتا.

ئاپتورنىڭ خۇلاسىلىشىچە، گەرچە مۇزىكا سىياسىي چەك-چېگرالاردىن ھالقىپ ئۆتەلىسىمۇ، ئەمما بۇ

تۈردىكى ئالماشتۇرۇش پائالىيەتلىرىنىڭ شەرقىي تۈركىستانىنىڭ ھەقىقىي ئەھۋالىنى كۆرسىتىپ بېرىدىغان كۆزنەك ياكى خىتاينىڭ مەخسۇس تەييارلىغان سىياسىي تەشۋىقات سەھنىسى بولۇپ قېلىشى يەنىلا سوئال ئاستىدا قالماقتا.

http://www.koreapost.com/news/articleView.html?idxno=48980

8-ئاينىڭ 6-كۈنى:

«دىپلومات ژۇرنىلىدى» دىن خىتايغا قارشىلىق

«دىپلومات» (The Diplomat) ژۇرنىلى 2026-يىلى ئاۋغۇستتا ئېلان قىلغان «خىتاينىڭ <مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى> قانۇنى ئۇيغۇرلارغا ئاللىبۇرۇن زىيان يەتكۈزۈشكە باشلىدى» ناملىق ماقالىسىدە، بېيجىڭ دائىرىلىرىنىڭ ئىلگىرى رايون خاراكتېرلىك سىياسىي ھەرىكەت سۈپىتىدە يۈرگۈزۈپ كەلگەن باستۇرۇش تەدبىرلىرىنى ئەمدىلىكتە دۆلەت قانۇنىغا ئايلاندۇرۇپ، زۇلۇمنى تېخىمۇ تۈزۈملەشتۈرگەنلىكىنى ئوتتۇرىغا قويدى.

ماقالىدە تەكىتلىنىشىچە، خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ بۇ يېڭى قانۇنى شەرقىي تۈركىستاندىكى ئۇيغۇر ۋە باشقا تۈركىي خەلقلەرگە قارىتىلغان چەكلىمىلەرنى مەملىكەت خاراكتېرلىك مۇقىم تۈزۈمگە ئايلاندۇرغان. ئىلگىرى بۇ خىل سىياسەتلەر ۋاقىتلىق ياكى رايونلۇق «قاتتىق زەربە بېرىش ھەرىكەتلىرى» سۈپىتىدە ئېلىپ بېرىلغان بولسا، ھازىر دۆلەتنىڭ قانۇن سىستېمىسىغا سىڭدۈرۈلۈشى بىلەن، بۇ باستۇرۇشلارنى كېڭەيتىش تېخىمۇ ئاسانلاشقان، ئەمما ئۇنىڭغا قانۇنىي يوللار بىلەن قارشى تۇرۇش ياكى خەلقئارالىق ئۆلچەملەر ئارقىلىق چەكلەش تېخىمۇ قىيىنلاشقان.

بۇ قانۇننىڭ يولغا قويۇلۇشى ئۇيغۇرلارنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇشى، تىل-يېزىقى ۋە مەدەنىيەت ئۆرپ-ئادەتلىرىگە قارىتىلغان بېسىمنىڭ يېڭى بىر يۇقىرى باسقۇچقا كۆتۈرۈلگەنلىكىدىن دېرەك بېرىدۇ. ماقالىدە كۆرسىتىلىشىچە، «مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى» دېگەن جەلپكار نام ئاستىدا ئېلىپ بېرىلىۋاتقان بۇ سىياسەتلەر ئەمەلىيەتتە مىللىي كىملىكنى مەجبۇرىي ئاسسىمىلياتسىيە قىلىش ۋە خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ ئىدىئولوگىيەسىنى مۇتلەق تېڭىشنى مەقسەت قىلغان. قانۇننىڭ دۆلەت دەرىجىلىك بولۇشى بېيجىڭنىڭ بۇ جىنايى قىلمىشلىرىنى «قانۇن ئىجرا قىلىش» دەپ پەردازلىشىغا تېخىمۇ كۆپ پۇرسەت يارىتىپ بەرگەن.

خۇلاسىلىگەندە، «دىپلومات» ژۇرنىلى خىتاينىڭ بۇ قانۇنىي قەدىمىنى ئۇيغۇرلارغا قارىتىلغان سىستېمىلىق زۇلۇمنىڭ تېخىمۇ مۇستەھكەملىنىشى ۋە ئۇزۇن مۇددەتلىك مىللىي قىرغىنچىلىق پىلانىنىڭ بىر قىسمى دەپ باھالىغان. بۇ ئەھۋال خەلقئارا جەمئىيەتنىڭ بېيجىڭغا بولغان كۆزىتىش ۋە بېسىمىنى تېخىمۇ كۈچەيتىشىنىڭ، شۇنداقلا بۇ خىل «قانۇنلاشتۇرۇلغان زۇلۇم»غا قارىتا يېڭىچە تاقابىل تۇرۇش ئىستراتېگىيەلىرىنى بەلگىلەشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى كۆرسىتىپ بەرمەكتە.

https://thediplomat.com/2026/08/chinas-ethnic-unity-law-is-already-harming-uyghurs/

8-ئاينىڭ 27-كۈنى:

كىشىلىك ھوقۇقنى كۆزىتىش تەشكىلاتىنىڭ رەھبىرى تەنقىدكە دۇچ كەلدى

كىشىلىك ھوقۇقنى كۆزىتىش تەشكىلاتى (Human Rights Watch) 2026-يىلى 27-ئاۋغۇست كۈنى «خىتاي: ئۇيغۇرلارغا قارشى سادىر قىلىنغان جىنايەتلەرنىڭ جازاسىز قېلىۋاتقان ئون يىلى» ناملىق دوكلات ئېلان قىلىپ، خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى ئۇيغۇر ۋە باشقا تۈركىي خەلقلەرگە قاراتقان سىستېمىلىق باستۇرۇش سىياسەتلىرىنى ئەيىبلىدى.

مەزكۇر دوكلاتتا بايان قىلىنىشىچە، خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيەسى 2014-يىلى باشلىغان «تېررورلۇققا قاتتىق زەربە بېرىش» ھەرىكىتى ۋە 2016-يىلىدىن باشلاپ چېن چۈەنگونىڭ رەھبەرلىكىدە كۈچەيتىلگەن زىيانكەشلىكلەر بۈگۈنكى كۈندە «ئىنسانىيەتكە قارشى جىنايەت» سەۋىيەسىگە يەتكەن. گەرچە خىتاي دائىرىلىرى رايوندا «نورماللىق» ئوبرازىنى يارىتىشقا تىرىشۋاتقان بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە كەڭ كۆلەملىك خالىغانچە تۇتقۇن قىلىش، ئادەتتىن تاشقىرى يۇقىرى تېخنىكىلىق نازارەت، مەدەنىيەت ۋە دىنىي قىرغىنچىلىق، شۇنداقلا چەتئەلدىكى ئۇيغۇرلارغا قارىتىلغان دۆلەت ھالقىغان باستۇرۇشلار يەنىلا داۋاملاشماقتا. بولۇپمۇ رايوندىكى مەجبۇرىي ئەمگەك سىستېمىسىنىڭ ئاپتوموبىل، قۇياش ئېنېرگىيىسى ۋە كىيىم-كېچەك قاتارلىق يەر شارى خاراكتېرلىك تەمىنلەش زەنجىرىگە سىڭىپ كىرگەنلىكى ئالاھىدە ئەسكەرتىلگەن.

تەشكىلاتنىڭ خىتاي ئىشلىرى تەتقىقاتچىسى يالقۇن ئۇلۇغيول خەلقئارا جەمئىيەتنىڭ دەسلەپكى كۈچلۈك ئىنكاسلىرىنىڭ سۈسلىشىپ قالغانلىقىنى، بۇنىڭ خىتايغا جىنايەتلىرىنى يوشۇرۇش ئۈچۈن پۇرسەت يارىتىپ بېرىۋاتقانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويدى. دوكلاتتا يەنە بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتى كىشىلىك ھوقۇق ئالىي كومىسسارى ۋولكېر تۈركنىڭ 2022-يىلدىكى تارىخىي دوكلاتتىن كېيىن كۆرۈنەرلىك

ئەملي قەدەم باسمىغانلىقى تەنقىد قىلىنغان.

كىشىلىك ھوقۇقنى كۆزىتىش تەشكىلاتى دۇنيا ھۆكۈمەتلىرىنى خىتاي ئەملدارلىرىغا قارىتىلغان جازا تەدبىرلىرىنى كۈچەيتىشكە، مەجبۇرىي ئەمگەككە چېتىشلىق مەسئۇلاتلارنى چەكلەيدىغان قانۇنلارنى چىقىرىشقا ۋە ب د ت كىشىلىك ھوقۇق كېڭىشىدە خىتاينىڭ جىنايەتلىرىنى سۈرۈشتۈرۈش ئۈچۈن تېخىمۇ كەسكىن پوزىتسىيە تۇتۇشقا چاقىردى. خۇلاسىلىگەندە، دوكلات ئۇيغۇرلار دۇچ كېلىۋاتقان زۇلۇمنىڭ تېخى ئاخىرلاشماي، بەلكى شەكىل ئۆزگەرتىپ داۋاملىشىۋاتقانلىقىنى، خەلقئارا جەمئىيەتنىڭ بۇنىڭغا قارىتا سۈكۈتتە تۇرماسلىقى كېرەكلىكىنى تەكىتلىگەن.

https://www.hrw.org/news/2026/08/27/china_decade_of_impunity_for_crimes_against_uyghurs\

8-ئاينىڭ 30-كۈنى:

مىسرلىق ئاكادېمىكنىڭ قەلىمىدە ئۇيغۇر-خىتاي مەسىلىسى

مىسرلىق ئاكادېمىك، خىتاي سىياسىتى تەتقىقاتچىسى دوكتور نادىيە ھېلمى 2026-يىلى 30-ئاۋغۇست كۈنى «زامانىۋى دىپلوماتىيە» (Modern Diplomacy) تورىدا «سۈرىيە ئارمىيەسىدىكى ئۇيغۇر جەڭچىلىرى سەۋەبلىك خىتاي-سۈرىيە توقۇنۇشنىڭ كۈچىيىشى» ناملىق ماقالە ئېلان قىلدى. ماقالىدە سۈرىيەنىڭ يېڭى پىرېزىدېنتى ئەھمەد شارانىڭ چەتئەللىك جەڭچىلەرنى سۈرىيە ئارمىيەسىگە سىڭدۈرۈش سىياسىتى سەۋەبلىك كېلىپ چىققان بېيجىڭنىڭ بىخەتەرلىك ئەندىشىلىرى ئوتتۇرىسىدىكى كەسكىن زىددىيەت بايان قىلىنغان.

ماقالىدە كۆرسىتىلىشىچە، سۈرىيەنىڭ يېڭى ھۆكۈمىتى «تۈركىستان ئىسلام پارتىيەسى» ئەزالىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئۇيغۇر جەڭچىلىرىنى ئارمىيەنىڭ 84- ۋە 88- دىۋىزىيەلىرىگە قوبۇل قىلىپ، ئۇلارغا سۈرىيە پۇقرالىقى بېرىش ئارقىلىق ئىچكى مۇقىملىقنى ساقلاشنى مەقسەت قىلغان. ئەمما خىتاي تەرەپ بۇنى ئۆزىنىڭ دۆلەت بىخەتەرلىكىگە بىۋاستە تەھدىت دەپ قاراپ، كەسكىن قارشى چىققان. خىتاي دۆلەت بىخەتەرلىك مىنىستىرلىقى (MSS) بۇ جەريانىنى «تېررورچىلارنى قانۇنلاشتۇرۇش» دەپ ئەيىبلىگەن ۋە بۇ جەڭچىلەرنىڭ سۈرىيە پاسپورتى بىلەن خەلقئارادا ئەركىن ھەرىكەت قىلىپ، خىتايغا سىڭىپ كىرىشىدىن ئەنسىرىگەن.

خىتاي خەلق ئازادلىق ئارمىيەسى (PLA) تەخمىنەن 3000 نەپەر جەڭ تەجرىبىسىگە ئىگە ئۇيغۇر جەڭچىسىنىڭ بىر تۈتاش ھەربىي قىسمىغا ئايلىنىشىنى «خىتايغا قارشى ئىدىئولوگىيەدىكى كۆچلۈك بىرلىك» دەپ باھالىغان. بېيجىڭ دائىرىلىرى يەنە ئامېرىكا ياكى تۈركىيە قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ بۇ كۆچتىن پايدىلىنىپ خىتاينىڭ ئوتتۇرا شەرقتىكى تەسىرىنى ۋە «بىر بەلۋاغ بىر يول» پىلانىنى توسۇشىدىن ئەندىشە قىلماقتا.

دوكتور نادىيە ھېلمىنىڭ تەھلىلىگە ئاساسلانغاندا، خىتاي سۈرىيەگە قارىتا «شەرتلىك دىپلوماتىك بېسىم» سىياسىتىنى قوللانغان. بېيجىڭ سۈرىيەنىڭ قايتا قۇرۇش ئىشلىرىغا سالىدىغان مەبلىغىنى توڭلىتىپ قويغان، ھەمدە سۈرىيە ھۆكۈمىتىنى تېررورلۇق تىزىملىكىدىن چىقىرىشقا قارشى تۇرغان. خىتاي تەرەپ سۈرىيە بىلەن بولغان ئىقتىسادىي ۋە دىپلوماتىك مۇناسىۋەتلەرنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئۈچۈن، ئۇيغۇر جەڭچىلىرىنى پۈتۈنلەي قورالسىزلاندۇرۇش، سۈرىيە تېررىتورىيىسىدىن چىقىرىۋېتىش ياكى خىتايغا تاپشۇرۇپ بېرىشنى شەرت قىلغان.

ماقالە سۈرىيەنىڭ «سىڭدۈرۈش ئارقىلىق مۇقىملىق يارىتىش» ئىستراتېگىيەسى بىلەن خىتاينىڭ «تېررورلۇقنى يىلتىزىدىن يوقىتىش» تەلىپى ئوتتۇرىسىدىكى بۇ توقۇنۇشنىڭ ئىككى دۆلەت مۇناسىۋىتىنىڭ كەلگۈسىنى بەلگىلەيدىغان مۇھىم ئامىلغا ئايلانغانلىقىنى تەكىتلەيدۇ. خىتاي ئۆز مەنپەئەتىنى قوغداش ئۈچۈن سۈرىيەگە رايون خاراكتېرلىك بېسىملارنى داۋاملىق كۈچەيتمەكتە.

https://moderndiplomacy.eu/2026/08/30/china-syria-clash-deepens-over-uyghur-fighters-in-al-sharaas-army/

ئۆ. ئالماس تەييارلىدى

ئۇيغۇرلار
The Uyghurs
ئۇيغۇر مەدەنىيىتى ۋە مەۋجۇدىيىتىنىڭ ژۇرنىلى
The Magazine of the Uyghur Culture and Survival